نووسەری خەیاڵپەروەر
ئیدگار ئالان پۆ
١٨٠٩ - ١٨٤٩

نووسین
و ئامادەکردن و پاچڤەی
حەمەکەریم عارف

*- ناوی کتێب :ئیدگار ئالان پۆ، نووسەری خەیاڵ پەروەر
*- بابەت :ژیان و بەرهەمی پۆ
*- نووسین و ئامادەکرن و پاچڤە : حەمەکەریم عارف
*- هەڵەچن : گۆڤەند محەمەد
*- تایپ : رزگار حەساری
*- مونتاژ و بەرگ : یانەی قەڵەم
*- چاپی یەکەم ٢٠١٣
*- لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی ١٦٦٤ی ساڵی ٢٠١٣ی پێدراوە.

پێڕست

*- پێشەکییەکی کورت
*- پاژی یەکەم
*- پاژی دووەم
*- پاژی سێیەم
*- پاژی چوارەم
*- پاژی پێنجەم
١- هەرەسی کۆشکەکەی ماڵباتی ئۆشەر
٢- پشیلە ڕەشەکە
٣- سێبەر
*- ناوی هەندێ لە بەرهەمە بەناوبانگەکانی پۆ
*- ساڵنامەی ژیانی پۆ
*- فەرهەنگۆک
*- ژینامەی حەمەکەریم عارف

پێشەکییەکی کورت

ئیدگار، یەکێکە لە ئەدبیە نێودارەکانی ئەمریکاو بەشێکی زۆری ژیانی لە نیۆیۆرك بردۆتە سەر. بەڵام نەکەوتە ژێر کاریگەری هیچ ڕێبازێکی ئەدەبیاتی ئەوێندەر. وەکو شاعیرو چیرۆکنووس‌و ڕەخنەگر، تاقە سوارە لە دەرێی بازنەی ئەدەبیاتی ئەمریکادا مایەوە... ئەم نووسەرە فرە بەهرەیە، شارەزاییەکی تەواوی هەبوو لەمەڕ داب‌و بنەما هونەرییەکانی سەردەمی خۆی‌و هۆشیارانە دەقە ئەدەبییەکانی لە دەقە نا ئەدەبی‌و لاوازەکان جودا دەکردەوە. هەربۆیە ئیدگار، لە ریزی پێشەوەی تیۆریسێنەکانی ئەمریکایە لە بواری ڕەخنەی ئەدەبیدا. دیدو بۆچوونە ڕەخنەییەکانی هێندە کارامەو قووڵ بوون کە کاریگەرییان بەسەر قوتابخانەی ڕەخنەی نوێی ئەمریکاو ئەورووپاوە هەبووە... سەبارەت بە ئەدەب دەڵێت: "جۆرە بەرهەمێکە لەودیوی درکەو مانا رواڵەتی‌و راستەوخۆکانیەوە ، ماناو چەمکێکی دیکەی ناڕاستەوخۆی گرتۆتە خۆی، کە لە ڕێگەی تیلنیشان‌و ئاماژەوە دێتە تێگەیشتن نەك لە ڕێگەی گوتنی راشکاوانەو راستەوخۆوە".

بۆ نموونە ئەگەر چیرۆکە کورتەکانی وەربگرین، دەبینین جیهانێکی سەربەخۆیان پێك هێناوەو پشتیان بە وێنەگرتنی راستەوخۆی واقیعی ژیان نەبەستووە، بەڵکو پشت بە نیشاندان‌و بەرجەستەکردنی ڕەمزی دەبەستن... ئەدەب لە روانگەی ئیدگارەوە، هەوڵدانی مرۆڤە بۆ وەدەست هێنانەوەی توانای دەرككردنی ئەم دنیایە لە ڕێگەی ئەو خەون‌و شەبەنگانەوە کە دەیگەیەننە قوڵایی‌و نهێنییە، ئەستاتیکییە ئەزەلی‌و ئەبەدییەکان، ئەو نهێنییانەی کە بە پێوەرە لەقەکانی ژیانی ڕۆژانە نایەنە پێوان‌و هەڵسەنگاندن.

ئیدگار، گوڵێکی تاقانەو بێگانەی نێو گوڵە کێویلەکانی ئەمریکا بوو. پەی بردن بەحەقیقەتی ئیدگار کارێکی گەلەك قورس‌و زەحمەتە : چ نووسەرێکی ئەمریکایی لەم بارەیەوە بە ئەندازەی ئەو ئاڵۆزو دژوار نییە. تەنانەت قسەکانی خۆیشی زۆر جێی باوەڕو متمانە نین. بەڵگەش بۆ ئەم قسەیە ئەوەیە کە لە سێ بۆنەی جیاوازدا، سێ ساڵی جیاوازی بۆ لە دایکبوونەکەی دەست نیشانکردووە. پێدەچێت لە سەروبەندی لاویدا زۆر بەخۆی نازی بێ. توێژەرەوەکان راوبۆچوون‌و هەڵسەنگاندنی جیاوازیان دەربارەی هەیە. هەندێ بە لوتکەی دەزانن‌و هەندێکی دی بە ئاشکرا دوژمنایەتی دەکەن‌و بە تۆبزی لەو لوتکەیەوە توڕی دەدەنە خوارێ‌و بە ناخی عەردیدا دەبەن.

ئیدگار ئالان پۆ، لە ساڵی ١٨٠٩دا، لەشاری بۆستۆن لە دایك بووە. بابی کابرایەکی ئەفسەری شۆرشگێڕ بوو. پاشان وازی لە ئەفسەری هێناو خووی دایە نواندن‌و بوو بە ئەکتەرێکی دەرەجە

دوو. دایکی ئەکتەرێکی چاکو لێهاتوو بوو. ئیدگار هێشتا زۆر منداڵ بوو کە بابی لە دایکی جیا بووەوە. ئیدگار، سێ ساڵان بوو کە دایکو بابی بە نەخۆشی سیل مردن. ئیدگارو دوو منداڵی دیکەیان لە پاش بەجێما، گەورەکەیان پێنج ساڵان بوو. دراوسێیەکی بازرگانی دەوڵەمەندو دەستڕۆیان هەبوو. ئەم بازرگانە کە ئەو منداڵە لێقەوماوانەی بەو حاڵەوە بینی، بەزەیی پێیاندا هاتەوەو ناوەنجییەکەیانی، واتە ئیدگاری هەڵگرتەوە، هەرچەندە بە فەرمی نەیکرد بە کوڕی خۆی، بەڵام ناوی "ئیدگار ئالان پۆ"ی لێنا. بەمجۆرە ئیدگار دەرگایەکی باشی لێکرایەوە. ساڵان هاتنو چوون، ئیدگار بوو بە شەش ساڵان، ئەو ماڵە چوون بۆ ئینگلستانو ئیدگاریان لەگەڵ خۆدا بردو لەوێندەر لە گوندێکی دەوروبەری لەندەن نایەنە بەر قوتابخانەیەکی تایبەتی. پێنج ساڵ لەم قوتابخانەیەدا دەوامی کرد، کە گەڕانەوە بۆ ئەمریکا مامۆستای تایبەتییان بۆ گرتو درێژەی بەخوێندن دا. تەمەنی گەییە هەژدە ساڵانو لە ساڵی ١٨٢٧ چووە زانستگەی فەرجینیاو سەلماندی کە مرۆڤێکی زیرەکو بە توانایەو نمرەی زۆر چاکی هێنا، بەڵام لەم قۆناغەی تەمەنیدا خووی دایە خواردنەوەو قومارو قەرزکردنو قەرزێکی زۆری هاتە سەرو نەیتوانی خەرجی زانستگە بداتو ناچار وازی لەخوێندن هێناو کەوتە کارکردن. چونکە بابەکەی قەرزەکانی بۆ نەدایەوەو لێی زویر بوو،و کردی بە فەرمانبەر لە نووسینگەی کۆنە هاوسێیەکی خۆیان. بەڵام تەبیعەتی نیگەرانو دومدومی ئیدگار لەگەڵ ئەم کارەدا نەگونجاو بۆیە وازی لێهێناو بۆ بوستوون گەڕایەوە.پاش ماوەیەکی کەم یەکەم دیوانی شیعری خۆی بە نێوی "تەیمورلەنگ و چەند قەسیدەیەکی دی" بڵاوکردەوە، بەڵام نێوی خۆی لەسەر دیوانەکە نەنووسی، بەڵکو بەنێوی "بە پێنووسی بوستونیەك" بڵاوی کردەوە. لە ساڵی ١٨٢٧دا بۆ ماوەی دوو ساڵان چووە ریزی سوپا، گەییە پلەی "رەقیب" کە هەواڵی مەرگی دایکەکەی ژنەوت، چوو بۆ پرسەکەیو باوکەکەی، واتا ئەو پیاوەی کە ئیدگاری هەڵگرتبووەوە، لێی خۆش بوو،و لەگەڵی ئاشت بووەوە، هەوڵی بۆ داو چووە کۆلێژی جەنگ، بەڵام لەبەر بێ موبالاتیو خەمساردیو بەدڕەفتاری خۆی لەوێش نەحەوایەوەو دوای دە مانگان دەرکرا. ئیدی بابەکەی حاشای لێکرد، کە مردیش لە وەسێتنامەکەیدا، لە هەموو میراتییەك بێ بەشی کردبوو.

پاش ماوەیەکی کەم چوو بۆ شاری بالتیمور، کە لەو سەروبەندەدا پایتەختی ئەدەبیاتی باشوور بووە. ئیدی لە ساڵی ١٨٢٩وە کەوتە بڵاوکردنەوەی چەند نامیلکەیەکی شیعریو پاشان لە ساڵی ١٨٣١دا هەموو ئەو شیعرانەی کە لەو سەروبەندانەدا نووسیبوونی کۆی کردنەوەو لە یەك بەرگدا چاپی دووەمی کردنەوە. دیارە شیعرەکانی یان ئەم شیعرانەی سەرەتای چ شۆرەتێکیان بۆ پەیدا نەکرد. تا لە ساڵی ١٨٣٣دا بە چیرۆکی " ئەو دەستنووسەی لە شووشەیەکدا دۆزرایەوە" بەشداری پێشبڕکێیەکی چیرۆکی کردو خەڵاتی یەکەمی وەرگرت. ئەمە تیشکی شۆرەتی خستە سەرو کۆمەڵە ئەدەبدۆستێکی لە دەورخڕکردەوەو رێگەی بڵاوکردنەوەی نیمچە بەردەوامی لەبەردەم کردەوە. "جون کیندی" کە ئەندامێکی لیژنەی هەڵسەنگاندنی ئەو چیرۆکانە بوو کە ئیدگار براوەی یەکەمی بوو، دەڵێ: "ئیدگار چیرۆکەکەی بە خەتێکی یەکجار جوان نووسی بووەوە، خەتەکەی لە چاپ جوانتر بوو. ئەم لایەنە رواڵەتییە کارێکی زۆری کردە سەر ئەندامانی

لێژنەکەو پتر ئەمە بووە هۆی ئەوەی خەڵاتەکەی بدرێتێ. شەش چیرۆک لەو پێشبڕکێیەدا بەشداریان کردو یەکێکیان بۆ بڵاوکردنەوە هەڵبژێردرا، ئەویش چیرۆکەکەی ئیدگار بوو".
ئیدگار، بۆ ماوەی دوو ساڵ لەگەڵ پورێکیدا ژیا. پاشان جون کیندی بۆی تێکەوت‌و لە گۆڤاری "پەیامی ئەدەبیاتی باشووردا" دامەزراو پاش ماوەیەکی کەم بوو بە سەرنووسەری گۆڤارەکە. بەڵام بە حوکمی تەبیعەتی نیگەران و ڕاڕای خۆی وازی لەسەر نووسەری گۆڤارەکە هێناو لە ساڵی ١٨٣٣ کیژە پورەکەی خۆی خواست.
کیژێکی خشکۆک‌و جوان بوو. تەمەنی ١٤ ساڵ بوو، ئیدی خۆشەویستی ئەم کیژە خەم‌و پەژارەی لێرەواندەوە، روناکی بە ژیانی بەخشی‌و دەرگای شادی‌و سەرکەوتن‌وپاشە ڕۆژی بۆ خستە سەرگازی پشت. هەر لەم سەرو بەندەدا بوو کە گۆڤارەکەی نێو بانگی دەرکردو ڕەواجی پەیداکرد، هەر لە ڕێگای ئەو گۆڤارەوە نێوو نێوبانگی ئیدگاریش وەکو ڕەخنەگرو چیرۆکنووس بڵاوبووەوەو کەوتە سەر زاران، کەچی وەکو لە سەرێڕا ئاماژەمان کردێ پاش ماوەیەکی کەم وازی لەم کارە هێناو بایدایەوە سەر بەرەڵڵاییەکەی خۆی‌و پاشماوەی ژیانی لە نێوان نیویۆرک‌و فیلادلفیادا بەسەر برد، پێنج ساڵ لە فیلادلفیادا مایەوە، لە هەندێ ڕۆژنامەی ئەوێندەردا کاری سەرنووسەری دەستۆگرت، پاشان چوو بۆ نیویۆرک تا درێژە بە هەمان پیشە بدات. هاتە سەر ئەو خەیاڵەی کە ئیدی بە یەکجارەکی لەم بوارەدا بگیرسێتەوەو جێگیرببێ، کەچی ئەو ئاخر شەڕە بەدخووە سەرەڕۆیە نەیدەتوانی لەسەر هیچ کارو پیشەیەك بەردەوام بێ..
لە ساڵی ١٨٤٠دا بەشێکی زۆری چیرۆکەکانی لە دوو بەرگدا بەنێوی "چیرۆکێن خەیاڵێن چەتوون"ەوە کۆکردەوەو نێو بانگی لە هەموو نێوەند ئەدەبییەکانی ئەوروپادا بڵاوبووەوە. بە تایبەتی کە لە ساڵی ١٨٤٣دا کورتە چیرۆکێکی بەنێوی "قالۆنچەی زێڕین"ەوە بڵاوکردەوەو لە ساڵی ١٨٤٥دا قەسیدە بەنێو بانگەکەی "قەلەڕەش"ی بڵاوکردەوە. هەر لە هەمان ساڵدا دوو کۆمەڵە چیرۆك‌و شیعری، بەنێوی "حیکایەتان" و "قەلەڕەش‌و چەند قەسیدەیەکی دی" بڵاو کردەوە.. ئا بەمجۆرە لەو دەمەدا کە کڵۆڵی‌و کوێرەوەری‌و شۆڕەت تەنگیان پێ هەڵچنی بوو، لە ساڵی ١٨٤٧ دا ژنەکەی مرد. ئیدگار سەرەڕای ئەدەبەکەی‌و رەواجە ئەدەبییەکەی ناچار بوو یارمەتی لەم‌و لەو وەربگرێ. لەگەڵ مردنی ژنەکەیدا وەکو نیمچە شێتی لێهات‌و بە جارێ کەوتە دنیای کەمتەرخەمی‌و بێ موبالاتییەوە. دوای دوو ساڵان چووە سەر دۆستێکی منداڵی خۆی، ڕێگەی بۆ خواستنی خۆشکرد، وەختێ ئافرەتەکە قاییل بوو، ئیدگار بەرەو باشوور چوو تا مەسەلەی ژن هێنانەکەی ببڕێنێتەوە.. ئا بەمجۆرە ئەم پیاوەی کە هەورازە دژوارەکانی هونەری بڕی‌و خۆی بەبنکی نهێنییەکانی فیکری مرۆڤدا کرد، لە ماوەی ژیانی گەردەلول ئاسای خۆیدا، گەلێك ڕێبازی نوێ‌و شێوەو قاڵبی نەناسراوی کەشف کرد، تا خەیاڵی سەرسام‌و ئاوەزی تینووی ئەستاتیکا پاراو بکات.. بەرەو باشوور چوو تا مەسەلەی ژن هێنانەکەی ببڕێنێتەوە، لەوێ لە بالتیمور تووشی کۆنە هاوڕێکانی خۆی بووەوەو سەری کردە خواردنەوەیەکی بەترەف، زۆر بەبێ لەزەتی‌و لە ڕادەبەدەر مەست دەبوو.. پاش چەند ڕۆژێك ئەم پیاوە لە تەمەنی چل

سالیدا، له نێو شەقامانداو لەسەر تەختێك وێڵو سەرگەردانو تەنیا، له ئوکتۆبەری ساڵی ١٨٤٩ دا کۆچی دوایی کرد.

ئیدگار ئالان پۆ،، " روفوس. و. گریسوولد"ی کرد بەسەر وەسێتی خۆی تا له پاش مردنی کاره ئەدەبییەکانی بلاوبکاتەوە، بەلام ئەم پیاوه بێ ئەمەك بوو، پاش دوو رۆژ له مردنی پۆ، گوتارێکی دەربارەی بلاو کردەوه پڕبوو له نیمچه حەقیقەتو درۆو دەلەسەو بوختانی بێ بنجو بناوان.

گریسوولد، هەر بەوەندەوه نەوەستاو بگره درێژەی بەم گوتاره داو کردی بەژیننامەی ئیدگارو گوتی چەندین نامەی له ئیدگارەوه دەست کەوتووەو له کتێبێکدا بلاوی کردنەوە. دیاره ئەم نامه ساختەو دەستکردانه پڕبوون له شتی ئەوتۆ که وێنەو ئەدگاری ئەم نووسەرەیان دەشێواند، بەلام دۆستانو هاوڕێیانی ئەدیبی ئیدگار ئالان پۆ، خێرا کەوتنه داکۆکیو بەرەڤانی له ئیدگار. تەنانەت "لونجفیلو"ی شاعیریش، که ئیدگار ئالان پۆ، له ژیانیا زۆری رەنجاندبوو و تانەی لێ دابوو، هەستیکرد که ئەمانەتی ئەدەبیو حەقیقەت پەروەری وای لێدەخوازن داکۆکی له ئیدگار بکات.

بەلام ئەم رەفتارەی گریسوولد کارێکی زۆر خراپی کردو توانی بۆ ماوەی یەك سەده وێنەی ئیدگار ئالان پۆ بشێوێنێ، تا پاشان یەکەمین ژیننامەی زانستیو بابەتیانەی بلاوبووەوەو تیشكو روناکی خسته سەر ژیانو بەرهەمەکانی، بەم حالەشەوه هێشتا هەر کەسایەتی ئیدگار ئالان پۆ تا ڕادەیەکی زۆر وەکو کەسایەتی ئەفسانەیی کەوته بەرچاو، به هۆی ئەو توندڕەوییەوه که هەردوو لایەنگرانو ناحەزانی پەنایان وەبەر دەبرد. هەڵبەته ئەو ژیانه سەیرو غەریبەش که ئیدگار ئالان پۆ، بەسەری برد، یاریدەدەرێك بوو بۆ چەسپاندنی ئەم لایەنی ئەفسانەییەی که دەدرایه پاڵی.

ئیدگار ئالان پۆو شیعر:

بەرهەمه شیعرییەکانی ئیدگار ئالان پۆ فره نەبوون. بەلام له ڕووی چۆنیەتییەوە، ناوازەو نایابو دیار بوون، به تایبەتی له ڕووی ناباویو چڕیو رەمز ئامێزییەوە، وەکو ئەمه بەچاکی له قەسیدەکانی "بۆ هیلین"، " قەلەڕەش"، "ئەنابل لی"، "ئەلیانورا"و "ئولا لوم"دا بەدیار دەکەوێ. توانایەکی یەکجار گەورەی له بەرکارهێنانی دەنگو ریتمی مانا بەخشدا هەبوو. هێنده سوور بوو لەسەر وردەکاریو جوانکاری شێوەو فۆڕمی هونەری، که شازده جاران بەقەسیدەی "قەلەڕەش" دا چوو بووەوە. هەمیشه دەیگوتو دەیگوتەوه که دەنگ هەرگیز له مەعنا دانابڕێ. بۆیه هەرچی توانای مۆسیقای وشه هەبووه وەگەڕی خستووه تا حالەتێکی دەرونی وەها بخولقێنێ که خوێنەر تەواو ئاوێتەی ببێو بەباڵی مۆسیقا بیگوازێتەوه بۆ جیهانێکی جادویی پڕ له خەونو زندەخەونو خەیاڵو تەنانەت مۆتەکەیش.

ئیدگار، باوەڕی وابوو که شیعر دەکارێت روحی مرۆڤ له پۆخڵەواتی ئەم سەرزەمینه پاقژ بکاتەوەو بەرەو ئاسمانی جوانییەکی خالیسەی بەرێ. ئەمەش تاقه ئەرکی ئەخلاقییه که دەشێت

شاعیر ئەنجامی بدات. بەڵام پێ داگرتن لەسەر وەعزدادانی ئەخلاقی ئەمە ئەرك و پەیامی شاعیرو هونەرمەند نییە. بگرە ئیدگار ئالان پۆ، قبووڵی نییە شاعیر ئەزموونەکانی ژیانی رۆژانەی خەڵکی وێنە بگرێ، چونکە ئەمە مانای وایە لە ئاستی واقیعی سنووردارو دیاریکراو بەرز نابێتەوەو لە زیندانی واقیع دەرناچێت و بەمەش قەسیدەکانی دەکەنە کاوێژ کردنەوەو دووبارە کردنەوەو تەنانەت وێنە گرتنەوەیەکی شێواوی واقیع. هەڵبەتە ئەمە ناکاتە راکردن و هەڵاتن و خۆ دزینەوەی ئیدگار لە ژیان، بەڵکو بانگەوازێکە بۆ باشتر کردنی ژیانی مرۆڤ.

ئیدگار ئالان پۆ، پێی وایە قەسیدەی کورت، زۆر کاریگەرترە لە قەسیدەی درێژ، چونکە بارگە "شحنة" هەستییەکان لە ماوەیەکی کورت تردا دەگوازێتەوەو بەمەش پترو قوڵتر کار لە دەروونی خوێنەر دەکات.

هەرچەندە ئیدگار، پابەندی نێوەرۆکێکی دیاریکراو نەبووە، بەڵام ئاراستە ئەدەبییەکەی چ لە قەسیدەداو چ لە چیرۆکدا جۆرە گەشتێکی هونەرییە بە نێو کارەساتەکانی روحی مرۆڤداو تەنانەت پێی وایە قۆناغی منداڵێتی مرۆڤیش، کە لەو قۆناغەدا روحی مرۆڤ زۆر نزیکە لە روحی گەردوونەوە، قۆناغێکی زۆر لەزو تیژتێپەڕەو، منداڵ بە هۆی بچووکی بەهرەو توانا ویژدانی و رووحییەکانییەوە دەرکی ناکات. واتە مرۆڤ لەم سەر زەمینەدا چ منداڵ بێ و چ گەورە، مەحکومە بە سەرگەردانی، هەر بۆیەش روحی، هەمیشە تینووی ئەستاتیکای نموونەییەو تا رۆژگاری ئەمڕۆش هەوڵی بۆ دەدات. ئیدگار ئالان پۆ، هەرگیز سنوورداری و کەوشەن و تخوبی بۆ شیعر پەسندو بەگەن نەکردووە، چونکە پێی وابووە شیعر بەرجەستە کردنی روحی گەردوونە، جا کە گەردوونێك لە چوارچێوەو قاڵب و سنووراندا نەهێورێ و جێی نەبێتەوە، ئیدی مەحاڵە جەوهەرو نێوەرۆکێك بۆ شیعرێك دیاری بکرێ و دابنرێ کە لە بنەڕەتدا رەمزو هێمایە بۆ گەردوون نەك بۆ سنووروکەوشەن. قەسیدە لەلای ئیدگار ئالان پۆ، بریتییە لە وێردێکی جادوویی، یان هەڵچوونێکی روحییە کە مرۆڤ لە هەموو کۆت و پێوەندێکی سەر زەمینی ئازاد دەکات.

ئیدگار ئالان پۆو چیرۆك:

چیرۆکەکانی تێکڕا چیرۆکی کورتن، هەندێکیان چیرۆکی تەحلیلی و ئەوانی دی خەیاڵین. لێ دەبێت ئەو راستییەش بێتە گوتن کە ئیدگار، زۆر جارو بگرە زۆربەی چیرۆکەکانی لە پێناوی دابینکردنی گوزەراندا نووسیوەو ناچاربووە ئەو شتە بازاڕیانە بنووسێت کە بە ئاسانی دەفرۆشرێن. بۆیە لێکۆڵەرەوە پێویستە بەزەبری شارەزایی و زیرەکی خۆی بگاتە ئەو بڕیارەی کە چ بەرهەمێکی، بەرجەستە کردنی خودی نووسەرەو چ بەرهەمێکی تەنیا بۆ سەرگەرم کردنی خوێنەر بووە.

ئیدگار، لە چیرۆکەکانیدا بە هێمنی دەستی خوێنەر دەگرێ و هێدی هێدی بەرەو جیهانێکی تەژی شێتایەتی دەبات، ترس و هەڵچوون و کوێرەوەری باڵی بەسەر تێکڕای چیرۆکەکانی ئیدگاردا کێشاوە: ترس لە شێتی، لە مردن، لە خۆشەویستی، لە زۆر چیرۆکیدا، خۆشەویستی دەبێت بەمەرگ. هەڵبەتە لە چیرۆکەکانی ئیدگار ئالان پۆدا، خۆشەویستی بەمانا خالیسەکەی وشەی

خۆشەویستی بەدی ناکرێت، دوور نییە پێی وابووبێ کە پەخشان، زوبانێك نییە لەو ئاستەدا بێ کە ئەم سۆزە هەرە بالآیە بگرێتە خۆ، کە رەنگە مەحاڵ بێ گوزارشتی لێ بێتـەکرن. بە پێچەوانەوە شـیعرەکانی ئاوسـن بـە خۆشەویسـتی و لێـوان لێـوی خۆشەویسـتین. گوتمـان لـە زۆر چیرۆکیدا خۆشەویسـتی دەبێـت بـە مـەرگ. بۆیـە ئیـدگار، خـۆی پێـی حەسـیا بێـت یـان نـەء ، زۆربـەی چیرۆکەکانی بریتین لە تۆمارێکی گەورەی ئەو ترس و نیگەرانی و دڵەراوکێیانەی گەمارۆیان داوە. هەموو ئەمانەش شتێکی ئاڵۆزو سامناك لە ناخدا دەهاڕوژێنـێ و تـەنیا مـەرگ کـەوی و ئاسـودەی دەکـات. تەنانـەت نـاو نیشـانی چیرۆکەکانیشـی رەشـبینانەیە، چـیرۆك لـەلای ئـەو، خزمـەتی چ ئامانجێك ناکات تەنیا ئەوە نەبێ کە خوێن لە دەماردا بماسێنێ، لەگەڵ ئەوەشدا زۆر لێهاتووانەو وەستایانە بیرۆکەی چیرۆکەکەی دەگەشێنێتەوەو لـە رێگـەی سـۆزی شیعریی و خـەیاڵی فراوان و راستگۆیی هەستەوە ،خوێنەر دەگەیەنێتە قەناعەتی بنجبڕ. ئیدگار، لـە چیرۆکەکانیدا بیر لـە هـیچ ناکاتەوە تەنیا ئەوە نەبێ کە کار لە نـاخی خوێنـەر بکـات. بۆچوونی ئیدگار، لـەم بوارەدا ئەوەیـە کە: ***"مشت و ماڵ کردن و وەعزدادانی ئەخلاقی بە هیچ جۆرێ لە دنیای داهێنانی هونەریدا جێـی نابێتەوە"*** . هەڵبەتە هەمیشە داکۆکی لەم بۆچوونەی خۆی کردووە. وێڕای ئەوەی جیهانی ئیدگار سەر لەبەر ئاڵکاوی تـرس و کارەساتە، بـەلآم ئـەوجاش هـەر زۆر ناسـك و جـوان و سـەرنج راکێشـە. ئەم ئاوێتەکردنەی ترس و تاوان و ئەندێشانە، بێئەوەی لە دەسەلآتی خۆماندا بێ خـەمی ناخمـان دەرەوێنێتەوە، ئەگەرچی چوار دەوریشمان سەر لەبەر کوێرەوەری و واقیعـی خـەمناك بێ. کورتـە چـیرۆکەکانی ئیـدگار، بابەتـە چـیرۆکی کـۆن بـوون و لـە زەمینەیـەکی سـامناك و تۆڵـە ئەسـتێنی و رووداوی ترسـناکدا سـەر لـە نـوێ دروسـتکرایەوەو پـەرەی سـەند، ئـەم چـیرۆکە خـەیاڵی و کابوسییانە بەر لە ئیدگار، لە نێو نووسەرە رۆمانسییەکانی ئەڵماندا باو بوو.

هوفمـان "١٧٧٦– ١٨٢٢" یـەکێك بـوو لـە نووسـەرە هـەرە بـە نێـو بانگـەکانی بـواری ئـەم تـەرزە چیرۆکە. تان و پۆی زۆربەی چیرۆکەکانی بریتی بووە لـە نیگـەرانی و دڵـەڕاوکێ و تـرس و شڵـەژان. ئاشکرایە ئیدگار–یش لە سایەی کارتێکردنی نووسەرە رۆمانسییەکانی ئەڵمانیاو بە تایبـەتی هوفمـان، چـیرۆکە خەیاڵییـەکانی خـۆی نووسـیوە، بـەلآم کـاتێ رەخنـەگران ئیشـارەتیان بـۆ ئـەم لێکچـوونە دەکـرد و دەیانویسـت ئـەوە بسـەلمێنن کـە سـێبەری هوفمـان بەسـەر چـیرۆکەکانی ئیدگارەوەیە، ئیدگار لێیان دەهاتە دەنگ و بە متمانەوە داکۆکی لە خۆی دەکرد.

لە پێشەکی چیرۆکی "سەیرو سەمەرەدا" دەڵێ: "ئەگەر ترس لە زۆربەی چیرۆکەکانمدا زاڵە، بە قەناعەتی من ترس زادەو هەڵقوڵاوی ئەڵمان نییە. بەڵکو بنج و بناوانی لە روحدایەو من ئەم ترسەم لە بنج و بناوانە رەسەنەکەی خۆیەوە هەڵێنجاوە و سوورم لەسەر ئەنجامە رەواکەی.

ئیدگار، لە چیرۆکدا بایەخێکی یەکجار زۆر بە رەگەزی ترس و نیگەرانی دەدات و قەناعەتی وایە وەکو چۆن جوانی بۆ هۆنراوە بایەخێکی گەلەك گەورەی هەیە، بەو جۆرەش ترس و نیگەرانی و هاڕوژان و دەرهاویشتەی ناوەوە بۆ چیرۆك بایەخی هەرە گەورەیان هەیەو دەبن بە رەگی حەیاتی چیرۆکەکە.

گوتمان کەش‌و هەوایەکی سامناك باڵی بەسەر بەرهەمی ئیدگار ئالان پۆدا کێشاوە، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە باوەڕی وا بوو مرۆڤ لە حاڵەتی ترسی زۆر گەورەدا ڕاستگۆترو پاکتر دەبێت‌و دەشێت ترس ببێت بە یەکێك لە هۆیەکانی پاقژبوونەوەی ڕوحی مرۆڤ لە پۆخڵەواتی سەرزەمینی. قارەمان لە چیرۆکی ئیدگاردا، هەموو هەر لە پێناوی گەیشتن بە جوانی‌و عەدالەت دەجەنگن‌و دەخەبتن‌و کەچی نائومێدو ڕەنج بێوەر دەگەڕێنەوە، چونکە ڕاوبۆچوونیان زۆر دوورە لە حەقیقەتەکانی ژیانەوە.

ئیدگار، دڵبەندی دەستەیەك نووسەری تایبەتە. بەرهەمی ئەم دەستەیەش ڕەنگدانەوەی گیانی بێ ئۆقرەو هاڕوژاوو ترساوی خۆیانەو لەم ڕووەوە هەمیشە لە ئازار چەشتندان. ئەم نیگەرانی‌و بێ ئۆقرییە هێندەیان دەگوشێت کە بەرهەمەکانیان پڕ لە ترس‌و شڵەژان‌و پەشێوی دەکات‌و مۆرکێکی تایبەتی ئەوتۆی دەداتێ کە لە بەرهەمی نووسەرانی دی جیاوازە.

ڕەنگە زۆربەمان ئەم چەند وشەیەی ئیدگارمان خوێندبێتەوە:

"ڕاستە، توڕەم، تا ڕادەی خۆزی خواستن بە مەرگ توڕە بووم‌و توڕە، بەڵام بۆ دەڵێن شێتم". بەو ڕستانە چیرۆکی "دڵی ڕازگۆ" دەست پێدەکات‌و قارەمانی چیرۆکەکە لە ئاکامدا دووچاری هستریا دەبێت. چیرۆکەکە لە بنەڕەتدا چیرۆکێکی دەروونییە، ئەگەرچی جوان‌و تازەیە، بەڵام نامۆو نا ئاساییە.

ئەم دەستە نووسەرە بایەخیان بەو لایەنە شەڕخوازییە داوە کە لە بوونی مرۆڤدا خۆی مەڵاس داوە. بەرهەمەکانی هوفمان بەر لە ئیدگار، بەچڕی ئەو دیاردانەی گرتبووە خۆ،و پاش ئیدگار-یش نووسەرانی دیکەی سەر بەم ڕێبازە زۆر بوون‌و لەم ڕووەوە بەرهەمەکانیان تا ڕادەیەکی زۆر لێکدی دەچن. وەك بڵێی ئەم دیاردەو ڕەشبینییە بە میرات لە نووسەرێکەوە بۆ نووسەرێکی دی بگوێزرێتەوەو ژیانیان لە نووسەرانی دی جیا بکاتەوەو خەسڵەتێکی جیاواز بە بەرهەمەکانیان ببەخشێت، بەرهەمێك کە بە زۆری بە دەوری مەرگ‌و نائومێدی‌و ترسدا دەخولێتەوە. ژیانی ئەم گروپە نووسەرە ئاوێتەی نیگەرانی‌و هاڕوژانێکی سەیرو نامۆ بووە، هاڕوژانێك کە هەندێجار نووسەر تا لێواری شێتایەتی ڕادەماڵێ. ئەم تاقمە نووسەرە، بە زۆری لە نێوان شێتایەتی‌و بلیمەتیدا لە مۆلەق وەستاون. کێشە ڕوحییەکانیان ڕەنگێکی بەهێزی ئەوتۆ بە بەرهەمەکانیان دەبەخشێت کە کەوشەنی لایەنە هونەرییەکەی چیرۆك دەبەزێنێ‌و هەنگاو بەرەو ئەولاتر دەنێ‌و خەسڵەتی تەنیاییان پێدەبەخشێت.

قارەمان، لە زۆربەی چیرۆکەکانی ئیدگاردا یا کابرایەکی شێتە یا دووچاری نەخۆشی مێشك بووەو لە شێتی نزیك بووەتەوە. ئەم حاڵەتە بۆ ئیدگار وا لە قەڵەم دەدرێ کە گوایە بە میرات لە باب‌و باپیرانییەوە بۆی مابێتەوە. بێقەراری وهەڵچوونی دەروونی‌و نیگەرانی قارەمانانی چیرۆکەکانی بەزادەی دیاردە کۆمەڵایەتییەکان‌و دەوروبەری ژینگە ناژمێرن‌و بەوەی لە قەڵەم دەدەن کە بە میرات بۆی ماوەتەوە. واتە لەم ڕووەوە قارەمانەکانی مەحکومی چارەنووس‌و گیرۆدەی ئەو نیگەرانی‌و هەڵچوونە بێ دەرمانانەی نێو ناخی خۆیانن.

ئیدگار، باوەڕی وایە کە نووسەر دەبێ ڕووداوی دەستکردو خەیاڵی بکات بە تانوپۆی خەیاڵەکانی‌و لە ڕێگەی چیرۆکەکانییەوە بگاتە ئەو ئەنجام‌و مەبەستەی دەیەوێ. بۆیە دەبینین ئیدگار بە پێچەوانەی چیخۆفەوە، بەخۆی ڕووداوو دیاردەی چیرۆکەکانی دەخولقێنێ‌و گوێ بەوە نادات کە ئەم ڕووداوو دیاردانە لەگەڵ حەقیقەتەکانی ژیاندا دەسازێ یان لە نێو ژیانی واقیعیدا بوونیان هەیە یان نا. کەچی چیخۆف، ڕووداوێك لە چیرۆکەکانیدا بەکارناهێنێ کە لە سەرچاوەی ڕووداوەکانی ژیانەوە هەڵنەقوڵابێ‌و هەرگیز بە خۆی ڕووداو دروست ناکاو بەزۆری حاڵەت‌و ڕووداوو دیاردە ئاساییەکانی ژیان وەردەگرێ‌و چیرۆکەکانی خۆی لەسەر ڕۆدەنێ. بۆیە لەم بارەیەوە، ڕووداو لە چیرۆکی چیخۆفدا سروشتی و ڕیالیستییە، بەڵام لە چیرۆکی ئیدگاردا بە زۆری نا سروشتی دێتە بەرچاو.

ئیدگار، لەو ڕەخنەیەیدا کە لە کۆمەڵە چیرۆکی "چیرۆکە گوتراوەکان"ی ناتانیل هوثورنی ١٨٠٤-١٨٦٤ گرتووە، دان بەم مەسەلەیەدا دەنێ‌و دەڵێ: "کە هونەرمەندێکی ئەدیب چیرۆکێك دادەنێ، ئەگەر ئاقڵ بێ بیرەکانی نارێژێتە قاڵبێکەوە کە لەگەڵ ڕووداوەکانا گونجاوبێ، بەڵکو ئەو تاقە کاریگەرییەی کە دەبێ بێتە دی، بە وردی‌و هوشیاری لە هزرو بیری خۆیدا پەروەردە دەکات‌و ئەوسا ڕووداوەکان دەخولقێنی بە جۆرێ پێکیانەوە گرێ دەدا کە بە جوانترین شێوە ئەو کاریگەرییە بێنێتە دی کە لە مێشکی خۆیدایە، خۆ ئەگەر یەکەم ڕستە هەوێنی ئەم کاریگەرییەی تێدا هەست پێنەکرا، ئەوا لە یەکەم هەنگاوەوە سەرکەوتنی بە دەست نەهێناوە. نابێ لە سەرانسەری بەرهەمەکەدا وشەیەك بەکاربهێنرێ کە ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ لە خزمەتی ئەو پرۆژە پێشوەختەدا نەبێ. تەنیا سەبارەت بەم هۆو وردەکاریانەیە کە ئەو وێنەیەی لە ئەنجامدا پەیدا دەبێ‌و لە هزرو بیری خۆیدا، لە پێناوی ئاشنایەتی لەگەڵ هونەر دروستی کردووە، هەستی ڕەزامەندییەکی تەواو جێدێڵێ."

گەورەترین کەم‌و کوڕی ئیدگار ئەوەبوو کە هەقی بەسەر کاری ئاسایی‌و خەڵکانی عەوام‌و سادەو کلۆڵەوە نەبوو، ئاوڕی لێ نەدەدانەوە. پتر خووی دابووە کاری سوپەرمانی‌و نا ئاسایی بۆیە چیرۆکەکانی ئیدگار، لە حیکایەتی کۆن دەچن تا لە چیرۆکی تازەی هاوچەرخ. وەك دەزانین لە حیکایەتیشدا پتر بایەخ بە ڕووداوی نائاسایی و دەستکرد دەدرێ‌و ژیانی ئاسایی‌و ڕووداوو بەسەرهاتی سادەی خەڵکانی ئاسایی لە حیکایەتە کۆنەکاندا جێیەکی ئەوتۆی نییە.

ئیدگار، پێویستی بەوە نەبوو، بە ڕووداوی ڕیالیستی چیرۆکەکانی بڕازێنێتەوە، بەڵکو بەخۆی ڕووداوی دەخوڵقاندو قارەمانی چیرۆکەکانی لە قاڵب دەگرتن تا ئەو یەکێتی کاریگەرییەی چیرۆکەکانی لەسەر ڕۆدەنا، بێنێتەدی.

لە ڕوانگەی ئیدگارەوە چیرۆکی کورت: چیرۆکێکە کە لەسەر بناغەی یەکێتی بابەت‌و یەکێتی کاریگەرییەکی پێشبینی کراوەوە بنووسرێتەوە، واتە ئەم یەکێتی کاریگەرییە "وحدة التأثیر" وەکو چەقی بازنەیەکەو گشت ڕەگەزو فاکتەرەکانی چیرۆکی کورت بە دەوریدا دەسوڕێنەوە بەپێی ئەم پێناسەیەی کورتە چیرۆك، چیرۆکەکە خۆیشی دەبێت بە بازنەیەك‌و گشت ڕووداوەکان دەکەونە سنووری ئەوەوە. لەم چەشنە کورتە چیرۆکانەدا، چ ڕووداو، وشە، ڕستە یان

قارەمانێکی زیادە بەدی ناکرێن. چیرۆکی کورت هەڵبژاردنی رووداوێکە، بۆیە چیرۆکی کورت بە زۆری لەگەڵ رێکەوتە کوتوپڕەکاندا، لەگەڵ هەڵچوونی خێرای سۆزو غەریزەو فیکردا خەریکە تا لەگەڵ لێکدانەوەو پشکنینی فیکریدا. چیرۆکی کورت دەبێ خوێنەر ڕابکێشێتو وای لێبکات بە سۆزو تاسەوە شوێن ئەنجامی رووداوەکە بکەوێت... چیرۆکنووس بە دروستکردنی ئەم حاڵەتە لەلای خوێنەر، بەردەوام هەڵی دەخەڵەتێنێ‌و خۆی لە پێشبینییەکانی ئەو دوورە پەرێز دەگرێت تاکو کەڵکەڵەی زانینی ئەنجامەکەی لەلا بگەیەنێتە لوتکەو ئەوجا ئەنجامێك بە دەستەوە دەدات کە خوێنەر نەیتوانیوە پێشبینی بکات. لەم حاڵەتی خۆدزینەوەیە لە پێشبینی خوێنەر بەستنەوەی بە سەرجەمی چیرۆکەکەوە، نووسەر بە موو لە مەبەستە بنەڕەتییەکەی خۆی لانادات‌و فەرامۆشی ناکات. چونکە لە رێگەی بەرە بەرە دەرخستنی ماهیەتی ئەو تاقە مەبەستەوەیە کە سەر لەبەری هزرو بیری خوێنەر لە دەوری رووداوی کورتە چیرۆکەکە دەئاڵێ‌و وێڕای دروست دەرنەچوونی گەلێك لە پێشبینییەکانی خۆیشی هەر درێژە بەخوێندنەوە دەدات".

بیرۆکەی یەکێتیی کاریگەری، لە هەناوی هەموو کورتە چیرۆکێکدا هەیە. چ لەو چیرۆکە کورتانەدا کە لە رێگەی ئیدگارەوە هاتە ئاراوەو پاشان لەلایەن ناتورالیستەکانی سەدەی نۆزدەوە پەیڕەوی کراو ئەوە بوو لە ئاخرو ئۆخری هەمان سەدەدا، بوو بە شتێکی یەکجار هونەری‌و خاڵی لە نێوەڕۆك‌و چ لەو کورتە چیرۆکانەدا کە لە رێگەی تولستوییەوە لە رووسیا دا هاتە ئاراوەو لە سەرەتای سەدەی بیستدا زۆربەی نووسەرانی کورتە چیرۆکی هێنایە ژێر رکێفی خۆیە.

ئەو کورتە چیرۆکانەی ئیدگار نووسیونی، وەنەبێ چ هەواڵێکی ژیانیان تێدا نەبێ، بەڵام چونکە ژیان یەکجار بەربڵاو و پەڕاگەندەیە بۆیە ئەم بەربڵاوی‌و پەڕاگەندەییە بۆ چیرۆکی کورت دەست نادات. بۆیە چیرۆکی کورت تەنانەت بەو مانایەش کە لە چیرۆکی درێژدا خۆی دەنوێنێ لاسایی کردنەوەی ژیان نییە، بەڵکو مۆنتاژکردنی رووداوە جیاوازە هەڵبژاردەکانی ژیانە تاکو ئەو یەکێتیی کاریگەری‌و مەبەستە بگاتە لوتکە. ئەم تەرزە کورتە چیرۆکە، یەکجار هونەرین‌و لەوانەیە کەسێك کە نووسەرێکی گەورەش نەبێ، بتوانێ لە سایەی هەندێ بارودۆخدا ئەو یەکێتیی کاریگەرییە وەدەست بهێنێ. رەنگە هەر لەبەر ئەم هۆیەش بێ کە رۆژاوا پاش ٦٠-٧٠ ساڵ راهاتن بەم چەشنە چیرۆکە، ئیدی لێی بێ تاقەت بوون‌و روویانکردە کورتە چیرۆکی رووسی. خاسییەتێکی تری بەرهەمی ئیدگار ئەوەیە کە بۆ ڕاکێشانی خوێنەر تەمومژو جۆرە رەمزو هێمایەکی ئاڵۆز بەکاردێنێ. سەرکەوتووترین چیرۆکی ئیدگار لەم رووەوە کورتە چیرۆکی: "دەمامکی سووری مەرگ"ـە، کەش‌و هەوایەکی بەهێز، باڵی بەسەر رەگەزەکانی تری ئەم چیرۆکەدا کێشاوە. لەم چیرۆکەدا، پێویستە "پروسپیرو"ی شازادە لەگەڵ ئەو تاعوونەدا بجەنگێ کە لە قەڵەمڕەوەکەیدا بڵاوبووەتەوە. هەزارکەس لە دۆستانی بەهێزو لەش ساغی خۆی، لە نەجیب زادەو ژنانی دەربار لەخەڵکەکە دووردەکەونەوەو پەنا دەبەنە بەر کۆشکێکی مەحکەم ئەوجا ئاهەنگێکی خۆ لێکدی گۆڕین، لە حەوت ژووری رازاوەدا بەرپا دەکات. یەکێك لەم ژوورانە بە پەردەی مەخمەڵ‌و پەنجەرەی سووربای خوێن ئاسا رازاوەتەوە. وەختێ سەعاتە زەبەلاحەکە

زەنگی نیوەشەو لێدەدا، مەرگی سوور لە شێوەیەکی ترسناکدا خۆی بە کۆشکەکەدا دەکاتو سەیرو سەفاو رابواردن لەشازادەو یاوەرەکانی دەشێوێنێ. شازادە لە حەژمەتاندا تورە دەبێتو بەسەر یاوەرەکانیدا دەنەڕێنێ.

– ئەوە کێیە هێندە بە غیرەتە؟ ئەوە چ شێرە پیاوێکە بەم سوعبەتە قۆڕانە ئیهانەمان دەکات؟ ئادەی پەلاماری بدەن، دەمامکەکەی لەسەر داماڵن، با بزانین سبەی بەیانی لە بارەگای کۆشکدا کێ لە سێدارە بدەم؟

شازادە بە غار دووی دەکەوێت. هەرکە دەگاتە ژوورە ڕەشەکە هاواری لێهەڵدەستێو دەکەوێو گیان دەسپێرێ. هەموو میوانەکانیش بەو پەڵە سوورانەوە کە کەوتبووە روویان. لە نێو سالۆنی عەیشو نۆشو کەیفو سەفادا کەوتنو بە ناهومێدی گیانیان سپارد.

ئەم چیرۆکە گەلێك لێدوانو لێکۆڵینەوەی لەسەر کرا. هەندێ پێیان وایە ئیدگار ویستویەتی سەرەنجامی پڕ لە کارەساتی بەشەریەت نیشان بداو تاعونیان بە رەمزی مەرگ داناوە. چونکە مەرگ دوا قۆناغی ژیانەو کۆتایی بە هەموو ویستو هیواو ئارەزوویەکی بەشەر دێنێ. هەندێکی دی پێیان وایە کە تاعون ئیشارەتە بۆ خواوەندی تۆڵەو لە چیرۆکەکەدا دروستکراوە. ئەو خواوەندەی کە تۆڵە لە شازادەی خۆشگوزەرانو ئاسوودەو لە خۆباییو میوانە بەرەڵلاکانیو دەربارەکەی دەستێنێ.

یدگار، یەکەم کەس بوو کە چیرۆکی پۆلیسی داهێنا.... لەم مەیدانەدا سەرامەدو ئالا هەڵگربووەو هەر کەسێك پاش ئەو خۆی لەم بوارەی چیرۆکنووسین دابێ، لە کاریگەری ئەو بەدەر نەبووەو بە تەواوەتی پەیڕەوی ئەویان کردووەو تاکو ئەمڕۆش لەوان کەڵەگەت ترە؟ چونکە تەنیا بایەخی بەدۆزینەوەی تاوانبار نەداوە، بەڵکو بایەخی بەو هەنگاوە شیتەڵکاریو لۆژیکیانەش داوە کە زەمینەیان بۆ ئەم دۆزینەوەیە "دۆزینەوەی تاوانبار" خۆشکردووە. لە چیرۆکە پۆلیسییەکانی ئەودا، لۆژێك بەسەر دنیای بە ڕواڵەت ناماقوڵو نامەنتیقیدا سەردەکەوێ. ئەوەی ئەم چیرۆکانە جیا دەکاتەوە دروستکردنی ترسو نیگەرانیو دڵەخورپەیە لەلای خوێنەر. پاش ئەم ئیدی چیرۆکی پۆلیسی سەری هەڵداو کەوتە زاوزێ.

ئیدگار، لە رۆژگارێکدا دەژیا کە بەهاسانی جێی ئەم چیرۆکە ترسناکو خەمامێزانەی تێدا دەبووەوە، تایبەتمەندی سەدەی نۆزدەو بڵاوی باوەڕی میتافیزیکیو بیری خورافیو بڵاوبوونەوەی بازرگانیو دەریاگەڕی، زەمینەیەکی چاكو لە باری هێنا بووە کایەوە کە خوێنەران بە ئارەزوویەکی بێ پایانەوە چیرۆکی نهێنی ئامێزو سامناك بخوێننەوەو رۆژنامەو گۆڤارەکانیش بە گەرمییەوە باوەشیان بۆ بڵاوکردنەوەی ئەم چیرۆکە تازانە دەکردەوە.

ئیدگار زادەو پەروەردەی ئەم کۆمەڵگایە بوو. ئەمە جگە لەوەی ئەیدگار سەبارەت بەو ژیانە تایبەتییەی کە گرتبوویەبەر، کە لە رادەبەدەر هۆگری خواردنەوەو بەنگ بوو، زیاتر بایەخی بەچیرۆكو ئەفسانەی تەمومژو لێڵو پڕ سام دەدا. هەرچەندە بەرهەمی مرۆڤ، وێنەیەکی ژیانیەتی، بەڵام مەرج نییە ژیانی مرۆڤ وێنەیەکی بەرهەمەکەی بێ.

ژیانەکەی بەرهەمەکەی شەرح ناکات. هەروەها بەرهەمەکەش ژیانەکەی روون ناکاتەوە. بەڵکو ئەو پەڕەکەی دەتوانین بڵێین هەریەکەیان تیشکێك دەخاتە سەر ئەوی تریان بێئەوەی چ کارێك بکاتە سەر جیاوازییەکانی نێوانیان.

رەخنـەگران، لـە مەیـدانی چـیرۆکی زانستیشـدا هـەر بـە ئـاڵا هـەڵگرو سـەر ئامـەدی دەزانـن‌و شارەزایی ئەو، لە زانستە نوێباوو هاوچەرخەکاندا یارمەتی دا کە پشت بە زانستە ئەزموونگەرا نوێیەکان، لەم بوارەشدا هەر دیارو لەبەرچاو بێ، بە تایبەتی کە توانییەتی خەیاڵ‌و زانست‌و گیانی گاڵتەجاڕی لە یەکەیەکی هونەری ڕەوان‌و بێگرێ و گۆڵدا یەك بخات‌و کۆ بکاتەوە.ئیدگار، بلیمەتێك بوو لە دەرێی سەردەمەکەی خۆیدا ژیا، ئەو هونەرمەندە بوو تا لە ژیانا بوو هەمیشە هەر بێزراوو فەرامۆش کراو بوو. کەس لە سەردەمی ئیدگاردا لە وڵاتەکەی ئیدگاردا نەیتوانی پـەردە لەسـەر بلیمـەتی ئـەو پیـاوە هەڵبداتـەوە، رەنگـە یەکـەم بایـەخ کـە بـە ئیـدگار درابـێ لـە فەرەنسـەوە سـەری هەڵـدابێ، ئـەویش لـە ئـاخرو ئۆخری ژیانیـدا بـوو، کـە بۆدلێر پەخشـانەکانی وەرگێڕاو، مالارمیە شیعرەکانی وەرگێڕا، ئەوە بوو "گی دو موپاسان"ش لە قۆناغی یەکەمی دەست پێکردنیدا کەوتە ژێر کارتێکردنی ئەوەوە. بەڵام لە ئینگلستاندا یەکەم کەس کە ئاوڕی لە ئیدگار دایەوە، "ئەلیزابیت باریت" بوو ئەوجا کەسانی دی ڕێچکەی ئەویان گرت....

لە سەرانسەری بەرهەمەکانی ئیدگار ئالان پۆدا، وێڕای بەهرەی موعجیزە ئاسای ئەو پیاوە لە هەردوو مەیدانی ترس‌و پێکەنیندا، تاقە پەرەگرافێك بۆ لەزەتی بەدەنی‌و سێکسی بەدی ناکرێت، ئەو وێنانەی لەسەر ئافرەت پێشکەشی کردوون، جۆرە خەرمانەیەك دەورەی داون‌و تەنکە تەمومژێکی ئاسمانی لە هەمێزی گرتوون، مەرجە بنەڕەتییەکانی شادی بەلای ئیدگارەوە بریتین لە: خۆشەویستی، ژیان لە هەوای ئازادا، خۆ رزگارکردن لە هەر جۆرە تەماح‌و تەماحکارییەك‌و ئەوجا خولْقاندنی جوانییەکی نوێ.... دیارە لە بواری چالاکی رۆشنبیری‌و هونەری خۆیدا ڕاستگۆیانە کاری بۆ ئەمە کردوەو کەم‌و زۆر لە بەرهەمیا رەنگی داوەتەوە.

هەموو دەزانین ئیـدگار، پیـاوێکی تـەنیاو کڵۆڵ‌و بەلـەنگازو بێنـەوا بـوو. زۆرجـار بـۆ ئـەوەی ئـەم وەزع‌و حاڵە لە بیری خۆی بەرێتەوە، پەنای وەبەر خواردنەوەیەکی بێ لـەزەت دەبرد. بە جۆرێك دەیخـواردەوە وەکـو ئـەوەی شـتێك لـە ناخیـدا بـێ‌و بیـەوێ بیکـوژێ‌و خەفـەی بکـات. بـەڵام ئـەو خواردنەوەیە هەرگیز کاری نەکردە سەر سازگاری شێوازی نووسین‌و روونی بیرو بیرکردنەوەی‌و توانی بە زنجیرە چیرۆکێکی شێوە تازەو گوتاری رەخنەیی بوێرانە، جەماوەری خوێنەرانی خۆی سەرسام بکات. پێی وابوو چیرۆکنووس کۆمەڵێك توانای گوزارشتی لە بەردەمدایە کە بۆ شاعیر ئەو توانا گوزارشتیانە لـە گـۆڕێ نین. هـەر بۆیـەش هونەرەکـەی بـەرزکردەوە بـۆ ئاسـتی شـیعری مەزن‌و غەریب‌و نامۆو جوان. چونکە ئیدگار وەکو هونەرمەند، جوانی خولْقێنێکی بەدەسەڵات‌و پڕ بـەهرە بـوو،و نـامۆیی‌و غوربـەتی بـە بەشـێکی لـە جیابوونـەوە نـەهاتوو لـە جـوانی دەزانـی... ئیدگار ئالان پۆ، هەر بە زگماك روحیەت‌و تەبیعەتێکی هەرە ناسکی شاعیرانەی هـەبووەو ئەمـەش لـە هـەردوو بـواری شـیعرو چـیرۆکی ئـەو پیـاوەدا ڕەنگـی داوەتـەوە. کـە چـیرۆکی نووسـیوە، شـاعیرەکەی نـاخی دەسـتبەرداری بـوونی شـاعیرانەی خـۆی نـەبووەو کـە قەسـیدەی نووسـیوە،

چیرۆکنووسە پڕ بەهرەکەی ناخی، خۆی ڕەپێش ناوەو چاوشارکێیەکی هونەریانەی دەگەڵ کردووە. مرۆڤ زۆر بە سانایی دەتوانێ پەی بەو وێنە شیعریو ریتمە تایبەتیانە بەرێت کە لە چیرۆکەکانیدا هەن. یان شوێن پێی گێڕانەوەی حیکایی لە قەسیدەکانیدا هەڵبگرێ. پێدەچێت وەکو یەك "یەکە" سەیری بەرهەمەکانی خۆی کردبێ و بەپێی پێویستو بە پێی خەونو خەیاڵو جیهانبینی خۆی پەنای وەبەر هەردوو کەناڵی شیعرو پەخشان بردبێ بۆ بەرجەستەکردنی هونەریانەی کارەکانو خولقاندنی ئەستاتیکایەکی غەریبو ئەنتیکەو روحپەروەر، وێڕای ساڵانێکی زۆر بەسەر مەرگی ئیدگاردا تێپەڕیوە، کەچی چیرۆکەکانی تاکو رۆژگاری ئەمڕۆش هەر تەڕو تازەنو سەر بە جیهانی ئەمڕۆکەنو بایەخی هونەریو مەنتیقی خۆیان پاراستووەو کارێکی زۆر گەورەیان کردۆتە سەر فۆرمی هونەری ڕۆمانی ئەمریکی پاش خۆیان...

ئیدگار ئالان پۆ و رەخنەی ئەدەبی:

بەرهەمە رەخنەییەکانی ئیدگار ئالان پۆ، ئەگەر لە شیعرو چیرۆکەکانی پتر نەبێت بە هیچ جۆرێ کەمتر نابێت، بەڵام زۆربەی هەرە زۆریان بریتییە لە عەرزکردنی کتێبانو کاری تازە، ئیدگار لە زۆربەیانا پابەندی بێ لایەنی بابەتی نەبووەو کەوتۆتە ژێر کاریگەری پەیوەندییە شەخسییەکانەوە، لەگەڵ ئەمەشدا ئەم جۆرە نووسینانەی بەتایبەتی ناساندنی نووسەرانی تازە، لە ئینسافو هاندانی بابەتی بەدەر نەبوون. بەڵام بەرهەمە رەخنەییە راستەقینەکانی، لەو دیدو بۆچوونو تیۆریانەیدا خۆی دەنوێنێ کە کارێکی زۆریان کردە سەر قوتابخانەی رەخنەی نوێی سەدەی بیستەم. ئیدگار، هێرشێکی توندی کردۆتە سەر توخمو رەگەزی فێرکاری لە ئەدەبداو ناوی ناوە "چەنەبازی ئەدەبی". ئیدگار ئالان پۆ، لە تیۆرییە ڕەخنەییەکەیدا، لە ژێر کاریگەری "کولریدج"ی شاعیری رۆمانسی ئینگلیزیدا بووە کە لە روانگەی ئەوەوە شیعر داهێنانێکی ئەستاتیکییە لە قاڵبی زمانی ریتمدا، بەڵام حەقیقەت پەیوەستە بە ئەقڵو ئاوەزو لۆژیکەوە، لێرەدا مەبەست لە حەقیقەت رەگەزی فێرکارییە، زانستی ئەزموونییە، مەنتیقی ئەقڵانییە. هەر هەموو ئەمانە کەرەستەی خاونو دەبێت بخرێنە قاڵبێکی ئەستاتیکییەوە، ئەگەر کران بە نێوەڕۆکی کارێکی ئەدەبی، بگرە ئەمانە هەندێ رەگەزی رەوتەنینو جەستەی راستەقینەی شیعر پێك نایەنن.

یەکێتی ئۆرگانی لە شیعردا – بەپێی ئیدگار– وا دەخوازێ کە قەسیدە دەبێت کورت بێ تا خوێنەر بتوانێ لە یەك دانیشتندا بارگە هەستییەکەی "الشحنة الشعورية" وەربگرێ. بەڵام ئەگەر پچڕپچڕی خوێندییەوە ئەمە وەکو ئەوەیە ئەندامانی جەستەی شیعرەکە پارچە پارچە بکاتو بەمەش چێژی کاریگەرییە گشتییەکەی لەکیس دەداتو ناتوانێ چێژی لێوەر بگرێ.

ئەم راستییە رەخنەییەی لە هەردوو گوتاری "پرەنسیپی شیعری"و "فەلسەفەی دانانی ئەدەبی"، ئیدگار ئالان پۆ دووپاتی دەکاتەوە کە هەر ئەمە وای لێکردووە چیرۆکی کورت بنووسێت کە پێی وایە زۆر کاریگەرترە لە رۆمانی دوورو درێژ کە خوێنەر لە پێچو پەناکانیدا گوم دەبێت. دەربارەی بنەما پێویستەکانی چیرۆکی کورت دەڵێ: "لە شێوەی گشتی کاری

ئەدەبیدا نابێت تاقە وشەیەك هەبێت كە راستەوخۆ یان نا راستەوخۆ پەیوەندی بەو بونیادەوە نەبێ كە نووسەر یان ئەدیب ویستوویەتی بۆ كارەكەی رۆی بنێ".

دارە ئەمە یەكێكە لە بنەماكانی رەخنەی نوێ كە ئیدگار بە یەكێك لە پێشەنگەكانی سەرەتای دەژمێردرێ. بۆیە سێبەرو كاریگەری ئیدگار ئالان پۆ، بەسەر ئەدەبی نوێی جیهانەوە وەكو رۆژی روون دیارەو خەڵكانی وەكو بۆدلێر، فیرلین و مالارمیەو ئەندامانی قوتابخانەی رەمزی بە شێوەیەكی گشتی لە كاریگەری ئەو نەخەلەسیوون. تەنانەت دۆستۆفسكی-ش كەوتۆتە ژێر كاریگەریی ئەو ریالیزمی خەیاڵییەوە كە ئیدگار پێی بەنێو بانگ بوو،و هەردوو چیرۆكی "كتكە رەشەكە"و "چیرۆكێك لە كانگای دڵەوە"ی وەرگێڕاوەو لەو گۆڤارە وەرزانەیەدا بڵاوی كردونەتەوە، كە دەری دەكرد. رەنگە كاریگەریی ئیدگار، لەسەر ئەدەبی ئەمریكی لەو كاتەوە دەستی پێكرد بێ كە ئەوروپاییەكان كەشفیان كرد. چیرۆكە زانستییەكانی تارادەیەكی زۆر كاریان لە رۆمانەكانی ه.ج. وێڵزو جیل فیرن كرد. چیرۆكە پۆلیسییەكانی جێ سێبەریان بەسەر رۆمانەكانی "ئارثة ر كونان دویل"ەوە دیارەو ئەوە بوو هەردووكیان بەرزترین دوو لووتكەی ئەم جۆرە چیرۆكەیان پێك هێنا. بە كورتی لە زۆربەی بوارەكانی چیرۆكدا كاریگەری بەسەر خەڵكانی ترەوە هەبووە.

بە هەرحاڵ، پاش ئەوە ئیدگار مرد، لە ئەنجامی ئەو بایەخەوە كە هەندێ لە رەخنەگران و دەستەیەك لەهونەرمەندانی فەرەنسەیی وەك: بۆدلێر، مالارمیە، پول فالیری، بە بەرهەمەكانی ئەو پیاوەیان دا، شۆرەت و نێوبانگی ئیدگار دنیای گرتەوەو پلەو پایەی یەكجار بەرز بووەوە، لێ پاش ماوەیەك ئەم شۆرەت و نێوبانگەی بەرە بەرە نیشتەوەو لە چاو كەڵە نووسەرانی وەك: تۆلستۆی، دۆستۆفسكی، دیكنز، بالزاك و چیخۆف، پایەی تەواو هاتە خوارەوە، تا ئەو رادەیەی كە بەڕای زۆربەی رەخنەگران تەنیا وەكو نووسەرێكی بچووك، بەڵام بە تازەگەرو بەهرەمەند لە قەڵەم دەدرا. تەنانەت بەڕای ژمارەیەك لەم رەخنەگرانە، گۆگۆڵ، نەك تەنیا وەكو نووسەر لە ئیدگار چاكترە بەڵكو دەوریشی لە گەشەپێدانی چیرۆكدا بە گشتی و چیرۆكی كورتدا بە تایبەتی، یەكجار لە ئیدگار زێدەترە.

رەنگە ئیدگار وەكو نووسەرێكی خەیاڵپەروەر، هەرگیز بیری لەوە نەكردبێتەوە كە سەدەیەك پاش ئەو، جڵەوی گۆڕین و پەرەپێدانی چیرۆك دەكەوێتە دەستی نووسەرانێك كە هەموو هەوڵێكیان بۆ ئەوە تەرخان بكەن كە ژیانی ئاسایی خەڵكانی سادە بكەن بەهەوێن و سەرچاوەی چیرۆكەكانیان و چیرۆك لە دنیای تەنگی خەیاڵبازی و بێ ئیلتیزامی بێتە دەرێ و روو لە جیهانی حەقیقەت و هەستپێكراوی خودی ژیان بكات.

كاتێ ئیدگار مرد، ئەوجا ئەمریكییەكان هەستیان بەوە كرد كە نووسەرێكی داهێنەری خۆیان فەرامۆش كردووە، بۆیە كەوتنە خۆیان و زۆریان لەسەر نووسی، بەڕادەیەك رەنگە كەم نووسەری ئەمریكی هێندەی ئیدگار خرابێتە ژێر وردەبینی لێكۆڵینەوەو كەموكوڕییەكانی خرابێتەڕوو، یەكەم كەسێك كە ژیننامەی ئیدگاری نووسی "گریسوولد"ی رەخنەگر بوو كە تارادەیەك مەوزوعیەتی لە نووسینەكەیدا فەرامۆش كردبوو. بەڵام نووسەرو رەخنەگرەكانی پاش ئەو

مەوزوعیانەتر دەربارەی ئیدگاریان نووسیوە. ئەوەتا "ولز" کە لە نزیکەوە ناسیویەتی دەڵێ: "چالاك و خۆڕاگر بوو، هێمن و بە سەبر بوو، شۆڕەسوارێکی بەڕێز بوو".

لە ساڵی ١٨٨٥ دا لە مۆزەخانەی هونەری تازەدا لە نیۆیۆرك، تابلۆیەك بۆ یادکردنەوەی ئیدگار هەڵواسرا کە لەسەری نووسرا بوو: ***"بلیمەتێکی مەزن بوو، سەرگەردان بوو لە ژیانیا، کڵۆڵ بوو لە مەرگیا، بەڵام شۆرەت و نێوبانگی هەتا هەتایە هەر دەمێنی"***.

لە ساڵی ١٨٧٧دا لە بالتیمور، پەیکەرێکیان بۆ کرد. وێڕای ئەوەی ئیدگار شاعیرو رەخنەگرو چیرۆکنووس بوو، بەڵام لە بواری چیرۆکدا سەرکەوتنی تەواوی بەدەست هێنا..جا لێرەدا کۆتایی بەم پێشەکییە دێنین و دەچینە سەر لایەنە حەیاتی و ئەدەبیەکانی دیکەی و لە کۆتاییدا چەند نموونەیەك لە چیرۆکەکانی دەخەینە خزمەتی ئێوەی خوینەرانی بەرێز.

پاژی یەکەم

((١))

ئیدگار ئالان، پۆ شاعیرو چیرۆکنووس و رەخنەگری ئەدەبیی ئەمریکایی لە ١٨٠٩/١/١٩دا لە شاری بوستن هاتووەتە دنیا. دایکی، ئیلیزابت ئارنولد پۆ ژنێکی هونەرمەندی جوانکیلەو

خشکۆك بوو، ئیدگار میهرو سۆزێکی قووڵو تایبەتی دەربارەی هەبووە. بابی، دەیڤید پۆ خەڵکی بالتیموری ستانی مەریلاند بوو. ئیدگار، زۆر زوو، هەر بە منداڵی داكو بابی لە دەست دانو لە سۆزو میهری داكو باب بێ بەش بوو. تەمەنی یەك دوو ساڵان بوو کە بابی لە دەوروبەری ساڵی ١٨١٠ یان ١٨١١ ماڵئاوایی لە ژیان کرد .ئیدگار برایەکی لە خۆی گەورەترو خوشکێکی لە خۆی بچووکتری هەبوون، جا ئیلیزابت کە دووچاری نەخۆشی سیلو دەردە باریکە بوو بوو، ناچار بوو بە تاقی تەنیا خەمی ئەم منداڵانە بخواتو بە خێویان بکات....

دەڵێن پاش ئەوەی ئیدگار لە دایك بوو، هێندە نەدارو دەستکورت بوو، بێ گوێدان بە ئامۆژگاری پزیشك، کەوتەوە سەر شانۆو دەستی بە سەماو سترانان کردەوە. تا وای لێهات لە پەلوپۆ کەوتو خێری پێدەشیا. ژیانی خەمناکی ئەو بەڕادەیەك سۆزی مرۆڤانی خەڵکی بزواند کە یەکێك لە عاشقانی هونەر لێبڕا ئاگادارییەك لە رۆژنامەدا بڵاوبکاتەوەو لەو رێگەیەوە پیتاکی بۆ خڕبکاتەوە. بەڵام کۆمەكو پیتاکەکە لەوە کەمتر بوو ژیانی ئەوی پێ بەڕێوە ببرێ یان لەو نەخۆشییە کوشندەیە رزگاری بکات. هەڵبەتە لەو سەردەمو رۆژگارەدا هونەرمەندانو ئەکتەرانی گەڕۆك، قەدرو حورمەتێکی ئەوتۆیان نەبوو، بە تایبەتی ئەو ژنانەی کە ناچار بوون دەموچاوی خۆیان لە سوراو سپیاو بگرنو بە جەستەی نیوە رووت، گۆرانی باوی رۆژ بڵێن یان سەما بکەن، بە چاوی سووك تەمەشا دەکران، بە تایبەتی ئیلیزابت پۆ کە باریك و بنێس و لەشبەبارو نەخۆش بوو. ئەنجام لە هەڕەتی گەنجییدا، تازە پێی نابووە تەمەنی بیستو چوار ساڵییەوە، لە شاری ریچموند. کۆچی دوایی کردو منداڵێکی لاوازی جوانکیلەی چاوڕەشی بە نێوی ئیدگار لە پاش بە جێما.

لە شاری ریچموند، لە نزیکی تەماشاخانەکەدا(شانۆ)، فرۆشگەیەك هەبوو هی پیاوێك بوو بە نێوی جۆن ئالان، ئەم پیاوە سکۆتلاندی بوو، بازرگانێکی دەوڵەمەند بوو، لە رێگەی سەوداو مامەڵەی هەمە جۆرەوە، بە تایبەتی سەوداو مامەڵەی تۆماکۆوە، سەروەتو سامانێکی پێکەوە نابوو. ئەم پیاوە هەرچەند هەشت ساڵێك بوو فرانسیس ئالانی هاوسەری خواستبوو، لێ منداڵیان نەبوو بوو. فرانسیس ئاگاداری ژیانی پڕ خەمو خەمباری ئیلیزابت پۆ بوو. کە ئیلیزابت کۆچی دوایی کرد، فرانسیس چوو بە سۆراغی منداڵەکەیەوەو لەگەڵ خۆیدا بۆ ماڵی هێنایەوە. جۆن ئالان، پێنەدەچوو لە دڵا بەمە قاییل بێ، لێ لەبەر خاتری هاوسەرەکەی هیچ قسەیەکی نەکردو ناڕەزایی دەرنەبڕی. ئیدی ئیدگار کە هێشتا سێ ساڵانی پڕ نەکردبووەوە، لەم ماڵە تازەیەدا ژیانی نوێی خۆی دەست پێکرد.

ئیدگار منداڵێکی جوانکیلەو زیرەك بوو، لێ دڵناسكو تورینۆك بوو، ئەم ژنو مێردە زوو بە زوو خوویان پێوە گرتو هەوڵیان دا زەمینەی بەختەوەری بۆ بسازێننو خۆشبکەن، بە تایبەتی فرانسیس زۆری خۆشدەویست. بەڵام جۆن ئالان، بە ئاسانی ملی نەدەداو هەر بە تەبیعەت پیاوێکی گرژو مۆنو وشكو ساردو سەختگیر بوو، دەیویست ئەم منداڵە لە قاڵبی خۆی بداتو لە چوار چێوەی چاودێری توندی ئەودا گەورە بێت. کاتێ کە جۆن ئالانو هاوسەرەکەی لە ساڵی ١٨١٥ بە کاروباری بازرگانی بۆ سکوتلاندای زاگەی جۆن ئالان رۆییشتن، ئیدگاریشیان دەگەڵ

خۆدا بردو لەوێندەر نایەنە بەر خوێندن‌و لە تەمەنی یازدە ساڵی قۆناغی سەرەتایی خوێندنی لەوێندەر تەواوکرد.

***

ژیانی سەردەمی هەرزەکاری ئیدگار ئالان پۆ هەندێ ئاڵۆزو کەمێك نادیارە، هەر لەم تەمەنەدا بووە کە بەرە بەرە دوچاری نەخۆشی شیزوفرینا دەبێت... گومان لەوەدا نییە کە جۆن ئالان پیاوێکی زبرو سەختگیر بووە، ڕەفتاری دەگەڵ ئیدگاردا زبر بووە، بەڵام ئەم ڕەفتارەی تەنیا لەو حاڵەتانەدا بووە، کە ئیدگار بە قسەی نەکردووە، گوێڕایەڵی دەستورەکانی نەبووە. چ شتێك کردویەتییە کارێك کە ئەم نەوجەوانە کە بەڕواڵەت بەختەوەرو ئاسوودە بووە، ژیانی خۆش بووە، لە هیچی کەم نەبووە، بەو جۆرە لە قسەی بە ناوبابەکەی دەربچێت‌و سەرپێچی لە دەستورەکانی بکات؟.

ئەوانەی کە لە ژیان‌و گوزەرانی ئەم بلیمەتە قەرە بەختەیان کۆڵیوەتەوە، بە شێوەیەکی گشتی، ڕەفتاری بە ناوبابەکەیان بە فاکتەرو بایسی نەخۆشییە دەرونییەکەی پۆ زانیوە، هەرچەندە لەگینە ئەمە وا نەبوو بێ، بەڵام خاڵی هاوبەشی توێژەرەکان لەو ڕووەوە ئەمەیە کە:

جۆن ئالان، بە چاوی سووك تەمەشای ئیدگار ئالان پۆی کردووەو هەمیشە بەو چاوە تەمەشای کردووە کە منداڵی سەماکارو گۆرانی بێژێکی سیلاوی بووە.

نە ئیدگار حەزی لە کاروباری بازرگانی‌و سەوداو مامەلە بوو کە کاری دڵخوازی جۆن ئالان بوو،و نە جۆن ئالان حەزو ئارەزووەکانی ئیدگاری، کە بریتی بوو لە خەون‌و خەیاڵ‌و شیعران، بە دڵ بوو. جا لەم ملاملانێ‌و کێشما کێشەی نێوان ئەم جووتەدا، دۆڕاوی بەردەوام هەر ئیدگاربوو. بەهیچ جۆرێ بۆ یەکیان دانەدەهێنا،بۆیە هەرگیز ئاشتی‌و ئاشتەوایی‌و خۆشەویستی‌و مەحەبەت نە دەکەوتە نێوانیانەوە. ئیدی ئەم نەفرەت‌و ڕقە کاتێ لەلایەن ئیدگارەوە گەییە پۆپەی خۆی کە جۆن ئالان، لە هەموو میراتێکی خۆی بێبەشی کردو ڕێگەی نەدا، ناوی ماڵبات‌و شۆرەتی ئالان لە خۆی بنێ.

فرانسیس ئالان، ئیدگاری زۆر خۆشدەویست‌و لەوەیە ئەم خۆشەویستییە لە ڕادەبەدەرە جۆرە غیرەیەکی لەلای مێردەکەی پەیدا کردبێت . لەلایەکی تریشەوە ئیدگار هەر زوو پەی بەوە برد کە جۆن ئالان‌و فرانسیس ئالان باب‌و داکی ڕاستەقینەی ئەو نین‌و بە خێرو لە ڕووی بەزەییەوە لە ماڵی خۆدا ڕایانگرتووەو پەنایان داوە. ئەم وێنا‌و تەسەورە جیهانێکی بۆ دروستکرد کە ئەو بە تاقی تەنیا‌و بێکەس‌و کار تیایدا دەژیا. لەم دنیای تەنیاییەدا، هەمیشە لە ترس‌و دڵە ڕاوکێدا دەژیا‌و بە خەیاڵی خۆی تاپۆو شەبەنگانی ترسناك پەلاماریان دەدا. کەس نەبوو خۆی بکات بەشەریکی ترس‌و نیگەرانییەکانی. کەواتە ئیدگار بە پێچەوانەی ڕواڵەتی هێدی‌و هێمنیەوە، منداڵێکی ترسنۆك‌و سلۆك بوو. ئیدی ئەم تەنیایی‌و سلۆکی‌و بێکەسی‌و بێدەرەتانییە دەبووە بایسی ئەوەی پەناوەبەر کارو کردەوەێن نا ئاسایی ببات‌و لە ئەنجامدا زڕبابە هەستیارو دڵتەنگ‌و خەمبارەکەی هێندەی دیکە پەست‌و تووڕە بکات. بۆ نموونە کاتێ لە ساڵی ١٨٢٦دا چووە زانستگەی فیرجینیا‌و کەوتە فێربوونی زمانانی یونانی، لاتینی،

فەرەنسایی، ئەسپانیایی و ئیتاڵیایی و لە خوێندندا بلیمەتییەکی زۆری نیشان دا، دوای یازدە مانگێك کە ئازادییەکی زیاتری بەخۆوە بینی و فریوی چەند گەنجێکی کە چرەوی خواردو سەری کردە مەینۆشی و قوماربازی. دیارە روحی نا ئارام و سەرکێشی وی دەیویست کارێن نا ئاسایی بکات، بۆیە لە ئەنجامدا پارەیەکی زۆری دۆڕاندو قەرزێکی زۆری هاتەسەر. کە جۆن ئالان بەمەی زانی بە جاریێ دەهری بوو، نەك هەر قەرزەکەی بۆ نەدایەوە بەڵکو دەستی لێبەرداو ناچاری کرد زانستگەش تەرك بکات.

دیارە ئەمە زەبرێکی گەورەی لێدا، لێ وێڕای ئەمەش گوێی نەدایەو لێبڕا کە بۆ ریچموند بزڤرێتەوەو پەنا وەبەر ئالمیرا رویستەری دڵداری بەرێت و دەردی دڵی خۆی بۆ ئەو هەڵرێژێت و خەمێك بەبا بدات، لێ بە پێچەوانەی چاوەڕوانی و تەمای خۆیەوە، هەواڵی زانی کە ئالمیرا وازی لێی هێناوەو بۆ خۆی شووی کردووە.. ئیدی خێرا ئەوێندەری بەجێهێشت و بۆ بۆستن زڤرییەوەو بە دەرجەی سەربازی رووت پەیوەندی بە خزمەتی سوپاییەوە کردو زۆری نەبرد پلەی سەرگروبانیان دایە... جا پۆ کاتێ بۆ خزمەتی سوپایی رۆیی ناوی خوازراوی (Edgar A. perry) بۆ خۆی هەڵبژاردو بەو ناوەوە کەوتە خزمەتی سەربازیی. لەو رۆژانە زڕداکەکەی کە پشت و پشتیوانی ئەو بوو کۆچی دوایی کردو بە مەرگی فرانسیس ئالان هێندەی دیکە زڕ باب و زڕ کوڕ لێکدی دوورکەوتنەوە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا جۆن ئالان، دیارە وەکو وەفایەك بۆ ژنەکەی و لەسەر وەسێتی ئەو، ئیلتیزاماتی دارایی ئیدگاری دا بە سوپاو ئیدگاری بۆ ئەکادیمیای سوپایی ویست پوینت برد. کاتێ کە لە ئەکادیمیای ناڤبری دەریان کرد، ئیدی جۆن ئالان هەستی کرد کە ئەم کوڕە مەحاڵە چاك ببێت، بۆیە هەستا لە هەموو میراتێکی مەحرووم کرد...

((٢))

ئیدگار ئالان پۆ، کاتێ کە لە بۆستن بوو، لە ساڵی ١٩٢٧دا کە تەمەنی هەژدە ساڵان بوو، کۆ شیعرێکی چکۆلەی خۆی لە ژێر سەر ناڤی (تەیمور لەنگ و چەند چامەیەکی دی)دا بلاوکردەوە. پۆ، لە چامەی تەیمور لەنگدا کە باشترین قەسیدەی ئەم دیوانەیە، باسی ئیعترافاتی شەوێکی ژیانی تەیمووری خوێنرێژ دەکات کە لەو شەوەدا چۆن گرێی نهێنییەکانی دڵی پڕ غروور وبە تاڵ لە هەر مرۆڤدستییەکی خۆی دەکاتەوەو ئەوە دەگێرێتەوە کە چۆن مەیل و ئارەزووی جیهانگیریی لەنك وی پەیدا بوو و چۆن ئەشقی کیژێك وای لێکرد بکەوێتە گرتنی وڵاتان تا لە ئەنجامدا ئەشق و پایەو سەرکەوتن بە یەك کەڕەت پێشکەش بە خانمی خۆی بکات....

ئیدی بەدەم خزمەتی سەربازییەوەو لە کاتی دەست بە تاڵیدا شیعری دەنووسی، دوای دوو ساڵ لە بلاوبوونەوەی دیوانی یەکەمی، کۆ شێعرێکی دیکەی لە ژێر سەرناڤی (ئەعراف، تەیموورلەنگ و چەند وردە ئاوازێکی دی)دا بلاوکردەوە. دیوانی یەکەمی کە کاریگەری و سێبەری شیعرەکانی بایرونی پێوە دیارو بەسەرەوە بوو، زیاتر بۆ دڵدارە بێ ئەمەکەکەی خۆی، واتا ئالمیرا وتراوە، لێ دیوانی دووەمی کاریگەری شیعرەکانی جۆن میلتون و هزرێن سێرتوماس مۆر، ئی، سی، پینکنی، شاعیری هاوعەسری خۆی پێوە بوو.

کاتێ کە لە ئەکادیمیای سوپایی دەرکرا، ئیدی هیچ ئومێدێکی گەڕانەوە بۆ ماڵی، نەما، چونکە لای روون بوو کە زڕبابەکەی هەرگیز نای بەخشێت، بۆیە ناچار سەری خۆی هەڵگرتو بەئومێدی پورە بێوەژنەکەی، خا ماریا کلیم، رووی کردە شاری بالتیمور، کە پوری بەوپەڕی هەژاریو دەستکورتی لە خانوویەکی پەرپووتی ئەوێندەر ژیانی دەگوزەراند. ئەم پورەی ژنێکی داوێنپاکی ئابڕوومەندو زەحمەتکێشو فیداکار بوو و ساڵانێکی زۆری بە بێوەژنکۆشی قەتاند. ئیدگاریش زۆری خۆش دەویستو لە ساڵی ١٨٤٩دا شیعرێکی لە ژێر سەرناڤی (بۆ دایکم) بۆ نووسی کە لەوێدا هەستی پڕ رێزو حورمەتو منەتباری خۆی بە ئاشکرا دەرهەق بەو دەربڕیوە.

هەر لەم سەروبەندەدا، هەفتەنامەی ساتردەی ڤیزیتەر پێشبڕکێیەکی کورتە چیرۆکی سازداو بڕی پەنجا دۆلاری بۆ باشترین چیرۆکی پێشبڕکێیەکە تەرخان کرد. ئەوە بوو پۆ بە چیرۆکی (دەستنووسی ناوبوتڵێك) بەشداری کرد، وەکو باشترین چیرۆکی پێشبڕکێیەکە خەڵاتەکەی بردەوە. ئەم رووداوە چاوەڕوان نەکراوە، سەرکەوتنێکی باشی بە نسیبی ئیدگار ئالان پۆ کردو تا رادەیەکی باش شۆرەتی پەیدا کردو دەرفەتی هاوکاری دەگەڵ چاپەمەنیاندا بۆ رەخساندو ئیدی بەرە بەرە ناسیاوی دەگەڵ ئەهلی قەڵەمو خوێنەواریدا پەیدا کرد. لەم کەینو بەینەدا پیاوێك بە نێوی جۆن پندلتون کینیدی کە لە شاری بالتیموردا وەکو چیرۆکنووس پایەو پێگەیەکی هەبوو، توانی کارئاسانی بۆ پۆ بکاتو بیگەیەنێتە پۆستی سەرنووسەری گۆڤاری ساترین لیتراری میسنجەر. دیارە ئەگەر ئیدگار ئالان پۆ کەسێکی ئاسایی بوایەو هاوسەنگی دەروونی هەبوایە، هەرگیز ئەم کارەی لە دەست خۆی نەدەداو وەکو پاشاو بە مسۆگەری پێی دەژیا، بەڵام مخابن بەسەر ئەعسابی خۆیدا زاڵ نەبوو. لەم سەروبەندەدا زۆر خراپ رووی کردە مەینۆشیو هێندەی دەخواردەوە ئاگای لە خۆ نەدەما، کەچی بەو حاڵەشەوە چالاکییەکی رۆشنبیریی یەجگار فرەو بە بڕشتی هەبوو، لە ماوەی تاقە ساڵێکدا سیو حەوت گوتاری دەربارەی کتێبانی ئەمریکاییو بیانی، نۆ چیرۆكو چوار قەسیدەو ژمارەیەك رەخنەی ئەدەبی لە گۆڤاری ناڤبریدا بڵاوکردەوەو بە بۆنەی پۆوە ژمارەی تیراژو فرۆشی گۆڤارەکە لە پڕێکا زۆر زیادی کرد. لێ مخابن قەت لەسەر کارێك نەدەمایەوەو هەمیشە کارەکەی دەگۆڕی. لەم بڵاوکراوەوە بۆ ئەو بڵاوکراوە دەڕۆییو لە یەك شوێن نەدەگیرسایەوە. بەجۆرێ ئالوودەی مەستەمەنی بوو بوو کە بەبێ خواردنەوە کاری پێنەدەکرا، هەرکە یەکەم جورعەشی هەڵدەدا خێرا مەست دەبوو و دەیگرت.

لەم سەردەمەدا بوو کە دەگەڵ کیژە پورەکەیدا، ڤیرجینیا کلیم، کە تەمەنی هەر سیازدە چواردە ساڵ دەبوو، زەماوەندی کرد، هەر لەم سەردەمەدا بوو کە رێگەی مەیخانەکانی ریچموندی گرتە بەرو بە رادەیەك ئالوودەی خواردنەوە بوو کە بەڕێوەبەری گۆڤارەکە، سەرباری پێشکەوتنو سەرکەوتنی بڵاوکراوەکەی، جوابی کرد... ئیدی لەسەر پێشنیازی پۆ بە سێ قوڵی، خۆیو هاوسەرەکەیو خەسووی بەرەو نیویورك چونو لەوێندەر ئاکنجی بوون. لەوێ لە گۆڤاری کوارتەرلی ریو ریودا کارێکی زۆر باشی دەست کەوت، لێ لەسەری بەردەوام نەبوو. هاوکارەکانی گومانی ئەوەیان لێدەکرد کە ئالوودەی ئەفیون بووبێ و خۆیان لێدەپاراست. بەڵام وێڕای ئەوەش دانیان بە تواناو بەهرەمەندی پۆدا دەنا، لەم سەروبەندەدا (١٨٣٨) چیرۆکێکی نووسی بە

ناونیشـانی (سـەربهووردی ئـارتور گـوردون پـیم) کـە سـەرنجی ئاشـقانی ئـەدەبی بـە تـەواوەتی راکێشا. ئەمە چیرۆکێکی جەنجاڵی پڕ ریسكو بویەرانو دیمەنێن ترسناكو خەیاڵییەو بە گوتـەی رەخنەگران کاریگەری (موبی دیك)ەکەی (هرمان ملڤیل)ی پێوە دیارە. بە هەرحاڵ پۆ ویستویەتی لە رێگەی خەیاڵی – زانستییەوە شەقڵو مۆرکێکی ریالیستی پێ ببەخشێت.

پۆ لە ساڵی ١٨٣٩دا بۆ ڤیلادلڤیا زڤڕییەوە دەگەڵ گۆڤاری (بورتونز جەنتلمنز)دا کەوتە هاوکاریو کەوتە نووسینی چیرۆكو شیعرو وتارێن رەخنەیی. ئیدی قەرار بوو مانگانە چیرۆکێك بۆ گۆڤاری ناڤبری بنووسێت،وئەوە بوو لەم قۆناغەدا چیرۆکانی وەکو: (ویلیام ویلسن،و هەرەسی کۆشکەکەی ئوشەر)ی نووسی. لە ساڵی ١٨٤٠دا کۆ چیرۆکی: (چیرۆکێن سەیرو سەمەرەو خەیاڵئەنگین)ی بڵاوکردەوە.ئەم کۆچیرۆکە لەلایەن بۆدلێری شاعیری فەڕەنساییەوە پاچڤە کراو ماوەیەك پاش مردنی پۆ بڵاوکرایەوەو شۆرەتو نێوبانگی جیهانی بە پۆ بەخشی. پۆ لە پێشەکی ئەم چیرۆکانەدا بەرگریو داکۆکی لە خۆی کردووەو بەرپەرچی ئەوانەی داوەتەوە کە چیرۆکەکانیان بەلاسایی کردنەوەی بەرهەمەکانی هوفمان زانیوە... هەر لەم سەروبەندەدا (١٨٤٠) رۆژنامەی (دۆلار نیوزپەیپەر) چاپی ڤیلادلڤیا پێشبڕکێیەکی چیرۆکی کورتی سازداو بڕی سەد دۆلاری بۆ باشترین کورتە چیرۆکی پێشبڕکێیەکە تەرخان کرد، ئیدگار ئالان پۆ بە چیرۆکی (قالۆنچەی زێڕین) بەشداری کردو خەڵاتەکەی بردەوەو هێندەی دی شۆرەتو نێوبانگی پەیدا کرد.

لە ساڵی ١٨٤٤دا چوو بۆ نیویۆركو بوو بە یەکێك لە نووسەرانی رۆژنامەی (سەن: Sun). بەڵام هێشتا هەر دەستبەرداری مەیو مەینۆشی نەبوو بوو، هەموو کەسێك گومانی ئەوەی لێدەکرد ئالوودەی مەوادی هۆشبەرو بەنگکێشی بووە. لەم ماوەیەدا چیرۆکی: (شۆخی باڵۆنێك)ی نووسیو ئیدی وەکو نووسەرێکی بە توانا نێوی دەرکردو بە یاریدەدەری سەرنووسەری رۆژنامەی پڕ تیراژی (نیویورك مێرۆر) دامەزراو لە ساڵی ١٨٤٥دا بەناوبانگترینو باشترین قەسیدەی خۆی (قەلەڕەش)ی لە رۆژنامەی ناڤبریدا بڵاوکردەوەو بەمە هێندەی دی نێوبانگو خۆشەویستی پەیدا کرد. ڤیرجینیا کلیمی هاوسەری زۆر نەخۆشو داما بوو، بەدەم ئازاری دەردەباریکەوە دەتلایەوە، زۆری بە خەمەوە بوو،و هیچ دەسەڵاتێکیشی نەبوو، بۆیە بە خەمی ئەوەوە، زیاتر روویکردە خواردنەوەو بە دەم مەینۆشییەوە چەند چیرۆکی خەمناکی داهێنا، لەوانە: دەمامکی مەرگی سوور، پشیلە رەشەکە، دڵی نهێنی بێژ... هتد. کە کارێکی زۆریان کردە سەر چیرۆکنووسانی فەرەنساییو رووسیاییو ئینگلیزیو لە راستیدا بوون بە بناغەو سەرچاوەی کورتە چیرۆکی نوێ.

بە هەرحاڵ پۆ، بە جۆرێ مامەڵەی لە تەك هاوسەرە منداڵکارو رەنگ زەردو بێدەنگو نەخۆشو لە حاڵی مردنەکەی خۆیدا دەکرد وەکو ئەوەی نموونەیەکی زندووی قارەمانانی چیرۆکەکانی خۆی بێت. بەڵام هەر لەم سەروبەندەدا، ژنێکی دیکەش لە ژیانی نووسەرو شاعیردا پەیدا بوو. ئەم ژنە جەوانە شاعیرێکی نوێخوازو لیبرال بوو بە نێوی فرانسیس سارگنت لاك ئوسگورد. ڤیرجنییا کلیم بەمەی دەزانیو خۆی لێ نەبان دەکرد، بەڵام ئەم فرانسیسە کارێکی

حەیابەرانەی کردو هەستا چیرۆکی ئاشقێنیو رابواردنەکانی خۆی کە ئیدگاریش پشکی تێدا هەبوو، بڵاوکردەوە. ئەم رووداوە زۆری کار لە ڤیرجینیا کردو وەزعی زۆر خراپتر بوو. پۆش چوو لە (فوردهام)ی قەراخی شاری نیویورك دا کوختەیەکی بەکرێ گرتو باری کرد بۆ ئەوێندەر...

سەرەنجام ڤیرجینیا لە رۆژێکی ساردی مانگی ١٨٤٧/١دا لە تەمەنی بیستو چوارساڵیدا کۆچی دوایی کرد، ئەو کاتە مێردە سەرگەردانەکەی سیو هەشت ساڵان بوو. ئیدی وەکو یەکێك پێشبینی مەرگی خۆی کرد بێتو جێ بە خۆی نەگرێت، لە نیویۆرکەوە رۆیی بۆ ئایلاندو لەوێوە بۆ ریچوندو لەوێوە بۆ شارانی باشوری فیلادلفیاو ئەنجام رووی کردە بالتیمور. لەم ماوە کورتەدا تووشی چەندین ئەشقی کورتخایەنو ناکام بوو، لە رودئایلاندا دەگەڵ ژنێکدا تێکەڵ بوو بە ناوی سارا هلین ویتمن کە شاعیر بووو قەدری هونەرەکەی ئەوی دەزانی، ماوەیەك بە دەزگیرانی مانەوە، بەڵام زوو لێکدی جیابوونەوە، چونکە پۆ خۆی پێ کۆنترۆڵ نەدەکرا. شایانی باسە لە دیوانەکەی پۆدا غەزەلێکی ناسك هەیە بە نێوی (بۆ هلین)، ئەم غەزەلە بۆ سارا هلین ویتمن نووسراوە. دوای ئەو چوو بە لای ئانی ریچموندا. پۆ وەکو دەگێڕینەوە عەشقێکی ئەفلاتونی دەرهەق بەم ژنە هەبوو. زۆری نەبرد کەوتە داوی سارا ئانالویسەوە. سارا دەوڵەمەند بووو دەیتوانی کۆمەکی دارایی پۆ بکات.. پۆ لەم سەرو بەندەدا، واتە لە ئاخرو ئۆخری تەمەنیدا چەند قەسیدەیەکی یەجگار جوانی نووسی لەوانە: ئولالوم، زەنگ، ئیلدورادۆ، ئانابل لیو... هتد. هەروەها وتاری (یورکا)ی بڵاوکردەوە کە سەنگو ئیحتوبارێکی تایبەتی هەبوو. ئەم وتارە کە ناونیشانەکەی تری باسێك دەربارەی جیهانی مادیو مەعنەویە لە ساڵی ١٨٤٨دا هاتە وەشاندن، شاعیر لەوێدا باسی دنیای مەتریالیستیو میتافیزیکیو سەرچاوەی خەلیقەتو چارەنووس دەکات. ئیدگار ئالان پۆی شاعیری مەرگو نوقمی نەهیلیزم، لەم بەرهەمەدا بە گەشبینییەکی فرەوە لە ژیان دەدوێ. ئەم وتارە لە لایەن شارل بودلێرەوە کرا بە فەرەنسی. بێ سەروبەرێو ئاڵۆزی ژیانی پۆ لەلایەكو جوانیو نامۆیی بەرهەمەکانی لەلایەکی ترەوە بەڕادەیەك سەرنجی خەڵکی بۆ لای خۆی ڕاکێشا، کە لە کۆڕەکانیا، دەربارەی فەلسەفەی شیعر یان پرەنسیپو بنەماکانی شیعر، ئامادە دەبوون. ئەم وتارانەش لەلایەن بودلێری شاعیرەوە پاچڤەکرانو لە ساڵی ١٩٥٠دا، واتە لە دوای مردنی پۆ، هاتنە وەشاندن.

بە هەرحاڵ پۆ لە سەفەری شارانی باشووری فیلادلفیادا هەمیشە مەستو سەرخۆش بوو. تا رۆژێك بە نێوەگیانی خۆی گەیاندە ڕیچموند، هەڵبەتە پۆ هەمیشە نیگەرانی ئەوەبوو نەبا رۆژێ شێت ببێت، بۆیە تەنانەت لە خۆیشی هەڵدەهات. رەنگە هەر ئەمەش بایسی ئەوە بووبێ کە جارێك هەوڵی خۆ کوژی دابوو. لە ریچموندا، جارێکی دی یەکەمین دڵدارەکەی خۆی، واتە ئالمیرا رۆیستەری بینییەوە کە لە ئاخرو ئۆخری ساڵی ١٨٢٦دا، کاتێ پۆ هەڤدە ساڵان بوو، دڵدارەکەی پەیمان شکێنی دەگەڵ کردبووو شووی بە پیاوێکی دیکە کرد بوو. ئالمیرا نها بێوەژن بوو، دەیتوانی دەگەڵ کۆنە دڵدارەکەیدا ئاشت ببێتەوەو بسازێت. ئیدی ئیدگار هاوینێکی پڕ لە خۆشیو شادی دەگەڵ ئەودا بەسەربردو هەر لەم ماوەیەدا کۆمەڵێك لە هاوڕێو دۆستانی منداڵی

خۆی بینی. به هەرحاڵ له نك كۆنه ماشوقەكەی خۆیشی نەمایەوەو سەروسەختی دەگەڵ كچێكی دیكه بەنێوی سوزان ئارچەر تولی پەیدا كرد بوو كه شاعیر بوو.

له ئاخرو ئۆخری مانگی ئەیلولی ساڵی ١٨٤٩، بەرەو بالتیمور ڕۆیی. دەیزانی مەرگ بەسەر سەرییەوه دەسوڕێتەوه. ئیدی لەم ماوەیەدا نەك هەر له مەینۆشیدا زێده ڕۆیی دەكرد، بەڵكو له بەكارهێنانی مەوادی هۆشبەریشدا هەر زێدەڕۆیی دەكرد. شەوێك له جەژنی له دایكبوونی خانمێكدا زێده نۆشییەكی ئەوتۆ دەكات، كه دەگاته حاڵی مردن و بەلەز بۆ خەستەخانه دەبرێ، لێ هەوڵ و تەقەللای پزیشكەكان دادی نەداو دڵی لاوازی وی بەرگەی ئەم هەموو گوشارەی نەگرت و ئیدی جارێكی دی چاوی به ژیاندا هەڵنەهێنا. بەڕیوایەتێكی دیكه گوایه له مەیخانەیەكدا بەبێ هۆشی دەی بینن و پێش ئەوەی بگەیەنرێته خەستەخانه دەمرێت. یانی له (١٨٤٩/١٠/٧)دا له تەمەنی چل ساڵیدا ماڵئاوایی له ژیان دەكات..

كۆ بەرهەمەكانی پۆ له ساڵی ١٩٠٢دا له هەڤده بەرگدا هاتووەته چاپكردن. بەرهەمه شیعریەكانی پۆ شەقڵی لیریكی و ڕۆمانتیكیان هەیەو دەردی غوربەت و بیزاری و نیگەرانی و پەریشانی واقیعی بەرجەسته دەكەن. لێ شۆرەت و سەركەوتنی پۆ تا خۆی له ژیاندا بوو، پتر له چیرۆكەكانیا و به چیرۆكەكانییەوه بوو. چیرۆكەكانی پۆ ڕەگیان له ژینگەیەكی ترسناك و نهێنی ئامێزدایه. چیرۆكەكانی به زۆری ترسناك، دڵتەزێن و خەیاڵین و زادەی وەسوسەی مەرگباری نووسەرن. دەشێت ئەم چیرۆكانه بەبناغەی سەرهەڵدانی ڕۆمانی پۆلیسی دابنرێن كه پاش وی ڕەواجی پەیدا كرد. پاچڤەی كارەكانی پۆ لەلایەن بۆدلێرەوەو كاریگەریی بەرهەمەكانی پۆ بەسەر شاعیرانی مینا ڤالیری، مالارمێ و ڕامبۆوە، كه سیەتیەكی جیهانییان پێبەخشی و كارێكی فرەی كرده سەر بزاڤی سەمبولیزمی فەرەنسا.

بۆدلێر دەربارەی پۆ دەڵێت: "به تواناترین نووسەری ئەم سەردەمەیه. من ئیدگار پۆی هەمیشه مەست، هەژار، بێنەوا، ئازاركێش و بێزراو زیاتر بەگەن دەكەم تا گۆتیه یان والتەر سكاتی هێمن و به تەقوا."

"٣"

له نێو ڕێبازو شێوازه جۆراو جۆرەكانی چیرۆكنووسیدا، ڕیبازێك هەیه كه ڕێبازی سوپەر ناچراڵی پێدەگوترێ. لەم ڕێبازەدا ڕووداوو بویەرەكان، به شێوەیەكی ئاسایی و سروشتی ڕوو نادەن و ڕەگیان دەچێتەوه سەر زەینی خەیاڵپەروەری وئەفسانه سازی بەشەر. پێدەچێ ئەم خەیاڵپەروەری و ئەفسانه سازییەی زەینی بەشەر زادەی ئەوه بوو بێ، كه ڕوو بەرووی یەكێك له نهینییەكانی گەردوون و دنیای واقیعی بووەتەوەو سەری لێدەرنەكردووە، له ئاستیا دەستەوەستان بووەو ئەقڵی به هیچ كوێ نەگەییوە، ناچار داویەتیه پاڵ هێزێكی باڵاو به توانای دەرێی دنیای واقیعی.. هەڵبەته ئەو خەڵكانەش كه متمانەیان به توانای پەنهانی خۆیان نەبووەو خۆیان به ئەسیرو دیلی چارەنووس زانیوە، به گەرمی پێشوازییان لەم جۆره حیكایەت و ئەفسانانه كردووه.

ئەفسانەو حیکایەتی خوداوەندانو جنو پەرییان ولەمەچێتران خۆی لە خۆیدا هەڵقوڵاوو زادەی ئەم جۆرە خەیاڵپەروەریانەیە، کە بەر لە پەیدابوونو سەرهەڵدانو ڕەواج پەیداکردنی چیرۆکنووسی لە نێو خەڵکیدا باو بووەو ئەمڕۆکە بە گەنجینەی کەلەپوورو فولکلۆری نەتەوە جیاوازەکانی دنیا دێنە ژماردن.

ئەفسانان بە شێوەیەی گشتی دڵگیرو سەرنجڕاکێشن، بەڵام لە زۆربەی هەرە زۆریاندا هێزێکی نا ئاساییو میتافیزیکی، باڵاتر لە توانای بەشەر دەوریان تێدا دەبینێو جڵەوی ڕووداوەکان لە دەستی ئەو هێزە نادیارانەدایە کە بە سەمتی بەختەوەری یان کلۆڵیو نەگبەتیدا دەیبەن. دیارە نموونەی چیرۆکێن سەر بە ڕێبازی سوپەر ناچرال، لە ئەدەبیاتی میللەتاندا زۆرن. ئیدگار ئالان پۆش، لە کاری چیرۆکنووسی خۆیدا پەیڕەوی هەمان ڕێبازو شێوازی کردووەو تانو پۆی چیرۆکەکانی بە خەونو خەیاڵێن نائاساییو ناواقیعی تەنیوەو ترسو دڵەڕاوکێو نیگەرانی زاڵە بەسەر سەرانسەری چیرۆکەکانیا. خوێنەر کە چیرۆکەکانی دەخوێنێتەوە لە یەکەم ڕستەوە تا کۆتایی چیرۆکەکە خۆی لە کەشو هەوایەکی ترسناکو غەمناکدا دەبینێو بە جۆرێ تێکەڵاوی ئەم ژینگە ترسناکو سامناکە دەبێتو تیایدا نقوم دەبێت کە بۆ تاقە ساتێکیش ناتوانێ لێی بێتە دەرێ. بویەرو ڕووداو هەندێجار دەگاتە لوتکە بەڵام ڕوو نادات تا لە دوا دێڕەکانی حیکایەتەکەدا بە دیاردەکەوێ کە ئەو بویەرە چییەو چی نییە، هەڵبەتە ئەم بابەتە چیرۆکە تەنیا لە ڕێگەی وشەو پەیڤو دەستەواژەو ڕستەو شێوازی تایبەتیو هەڵبژاردەو دانسقەوە دێتە داهێنانو بەرجەستە بوون.

لە نێو ناودارانی ئەدەبی جیهانیدا، کەم شاعیرو چیرۆکنووس هەن، بە ئەندازەی ئیدگار ئالان پۆ، ڕاو بۆچوونی هەڤدژی دەربارە گوترا بێ. جماعەتێك بە شاعیرێکی بە تواناو بەهرەمەند، بەباشترین ڕەخنەکاری نەسلی خۆی، بە باوکی کورتە چیرۆکی ئەمریکاییو بە پێشەنگی ئەفراندنی چیرۆکی پۆلیسی دەزانن. جماعەتێکی دی بە بابایەکی ئالوودەی مەینۆشی، بە زەوقو سەلیقەی دەزانن، کە چیرۆكو هۆزانی دەنووسیو ڕوحێکی سەرگەردانو قەڵەمێکی وێرانکەری هەبوو و زۆری لەزەت لە ڕەخنەی توندو زبر وەردەگرت.

ڕەنگە نەگبەتیو بەدشانسی پۆ لەوەدا بێ کە کاتێ مرد، گشت نووسینەکانی خۆی بە کەسێك سپارد کە بە دۆستی خۆی دەزانیو وای وێنا دەکرد لە پاش مردنی، چاکەی هاوکاریو دۆستایەتی ئەو دەداتەوەو وەکو پێویستە بەو ئاوایە باسی دەکاتو بەرهەمەکانی هەڵدەسەنگێنێ، لێ ئەم ڕۆژنامەنووسو ڕەخنەگرە کە لە ساڵانی ١٨٤٢-١٨٤٣دا لە جیاتی ئیدگار ئالان پۆ بە یاریدەدەری سەرنووسەری گۆڤاری ئەدەبی (گراهام)ی چاپی نیویورك هەڵبژێردراو هەر لەوێندەر ناسیاوی دەگەڵ پۆدا پەیدا کرد، دیباجەیەکی بۆ کتێبەکەی پۆ نووسی کە بۆ هەتا هەتایە شورەتو خۆشەویستی پۆی لە قوڕی ڕەش نا. ئەم پیاوە ناوی ڕۆفۆس گریس وولد بوو (١٨١٥-١٨٥٧) بەرهەمەکانی پۆی لە ماوەی شەش ساڵدا ١٨٥٠-١٨٥٦ لە چوار بەرگ دا بە ناوی (بەرهەمان) بڵاوکردەوە. پاش ئەو، لە ساڵی ١٩٠٢دا، زۆربەی هەرە زۆری نووسینو شیعرەکانی پۆ لە هەڤدە بەرگدا لەلایەن ڕەخنەگرو ئەدەبناسی ئەمریکایی

جیمز هارسیونەوە لە ژێر سەرناڤی کۆ بەرهەمدا بە چاپ گەیەنرا. دەڵێن بەرهەمەکانی پۆ لەوە زیاترەو هێشتا بە تەواوەتی هەمووی بە چاپ نەگەیەنراوە. ئەو بابەتانەی کە گریس وولد دژی پۆی نووسیوون لە ژێر سەرناڤی (بیرەوەریان)دا بڵاوی کردووەتەوە. ڕۆفۆس گریس وولد، کە نزیکەی شەش ساڵێك لە پۆ بچووکتر بوو، سەردەمانێ شاگردی چاپخانە، مودەتێك کەشیشی غوسڵی تەعمیدو ماوەیەکیش خەریکی کاری سەرنووسەریی ڕۆژنامان بوو، لە دوا ساڵەکانی تەمەنی پۆدا ناسیاوی دەگەڵدا پەیدا کرد، پۆ نزیکەی هەشت ساڵێك پێش مردن، لە سەردەمێك دا کە تازە ژنی هێنابوو، هات بۆ نیویورك‌و دوای بڵاوکردنەوەی چەند قەسیدەو چیرۆکێك، لە گۆڤاری ناڤبریدا(گراهام) کرا بە یاریدەری سەر نووسەرو بەدەم ئەو کارەوە ڕەخنەشی دەربارەی بەرهەمێن نووسەرانی هاوچەرخی ئەمریکا دەنووسی. هەڵبەتە بایەخی وتارە ڕەخنەییەکانی پۆ لەمەدا بوو کە پیاوێکی کەماڵخواز بوو و باوەڕی وابوو کە نووسەرانی ئەمریکایی دەبێ لە ئاستێکی بەرزدا بنووسن‌و پێوەرو پێوانەیەکی بەرز بۆ ئەدەبی ئەمریکا بێتە ئاراوە، جا لەم ڕوانگەیەوە زۆر بە توندی لەسەر شاعیران‌و نووسەرانی دەنووسی‌و چاوپۆشی لە بچووکترین کەم‌و کوڕییان نەدەکرد. لە دوو کۆ وتاری ڕەخنەییدا لە ژێر سەرناڤێن فەلسەفەی ئینشا و، پرەنسیپێن هونەری شیعردا، پوختەی ڕاوبۆچوونی خۆی لە بوارێن نڤیساری‌و شاعیریدا دەربڕیوە. کاتێ کە پۆ لە تەمەنی چل ساڵیدا بە نامرادی ماڵئاوایی لە ژیان کرد، خەڵکی ئەمریکا، بە تایبەتی ئەوانەی کە ئاشنایەتیان دەگەڵ بەرهەمەکانی ئەم شاعیرەدا هەبوو، بە تەواوەتی نەیاندەزانی پۆ کێیە. زۆربەی هەوادارانی بەرهەمەکانی، هیچیان دەربارەی ژیانی نەدەزانی‌و هەڵسەنگاندنی بەرهەمە شیعری‌و چیرۆکڤانیە پەراگەندەکانیشی کارێکی ئاسان نەبوو. روفوس گریس وولد ئەو بەرهەمانەی کۆ کردەوەو بڵاوی کردنەوە، بەڵام بەو نووسینەی کە لە بارەی ئەوەوە نووسی، جارێکی دیکە پۆی کوشت‌و بەرهەمەکانی لە بەرچاوی خەڵکی خست. ئیدی پۆ لە وڵاتی خۆیدا وەکو پێویست نەناسراو بە نیمچە گومناوی مایەوە، تا لە ئەنجامدا ئەمریکاییەکان تەریق‌و شەرمەزار لە ڕێگەی ئەوروپا و بە تایبەتی فەرەنساوە ئەم داهێنەرە ناکامەی خۆیان ناسی. پۆ لە وڵاتانی فەرەنسی زماندا نەك هەر شۆرەتی پەیدا کرد، بەڵکو زۆر شاعیرو نووسەر، هەمان ڕێبازی ئەویان لە بواری شیعرو چیرۆکنووسیدا گرتەبەر. شارل بۆدلێری شاعیری نوێخوازی فەرەنسایی، ئیدگار ئالان پۆی لە ساڵی ١٨٥٢دا، واتە سێ ساڵ دوای مردنی، ناسی. کاتێ بۆدلێر، قەسیدەکانی وی خوێندەوەو چاوی بە چیرۆکەکانیدا گێڕا، بەجۆرێ شەیداو دڵبەندی بوو کە چەند وتارێکی لە بڵاڤکی روو دوپاری، لە هەردوو مانگی مارس‌و نیساندا دەربارەیان بڵاوکردەوە. ئەم وتارانە یەکەمین نووسین بوون دەربارەی پۆ کە لە دەرێی ئەمریکا نووسران‌و بڵاوکرانەوە. هەر لەو سەروبەندەدا بوو کە بودلێر کەوتە پاچڤەی شیعرەکانی. قەلەڕەش هەوەڵین قەسیدەی پۆ بوو کە بۆ فەرەنسی پاچڤە کرا، ئیدی ئەم کاری پاچڤەیە تا ساڵی ١٨٦٥ بەردەوام بوو. (مێژووی نا ئاسایی، مێژووی نوێی نائاسایی، سەربهووردی ئارتور گوردن پیم‌و یورکا،) ئەو بەرهەم‌و لێکدانەوانە بوون کە بودلیر کردنی بە فەرەنسی‌و بڵاوی کردنەوە. ئەم پاچڤانە باشترین پاچڤەی بەرهەمەکانی پۆن کە تانها

بڵاوكراونەتەوەو ئەمڕۆكە دەچنە خانەی بەرهەمێن كلاسیكەوە. دیارە جوانیو وردیو دروستی پاچڤە فەرەنساییەكەی بۆدلێر، دەگەڕێتەوە بۆ شارەزایی وی لە زمانو ئەدەبی ئینگلیزیدا. ئەم ئینگلیزییە چۆن فێر بووە؟ دایكی بۆدلێر لە ئینگلتەرا هاتبووە دنیایەو بە خۆیشی كوڕی موهاجیرێكی فەرەنسایی سەردەمی شۆڕش بوو و، شارل هەر لە منداڵی ڕا سەرو سەختی دەگەڵ زمانو ئەدەبی ئینگلیزیدا هەبوو، بەڵام هۆی ئەمەی كە شەیداو دڵبەندی پۆ بووو كەوتبووە ژێر باندۆری زمانو هزرێن وی ئەمە بوو كە لە باری سایكولۆژییەوە هەردووكیان وەكو یەك بوون.

(پۆل ڤالیری)ش، كە بە خۆی شاعیرێكی مەزنو ڕەخنەگرێكی بە تواناو هزرڤانێكی بە نێو بانگ بوو، لە ساڵی ١٨٩١دا، یانی لە تەمەنی بیست ساڵیدا، ڕووی كردە پۆو لە ساڵانی لاویدا هەندێ شیعری بە چاولێكەری وی، دەربارەی جوانی سروشتو ڤیانو خۆشەویستی نووسی. بەڵام لە ساڵی ١٨٩٤وە ئیدی ڕێڕەوی خۆی گۆڕیو ڕوویكردە زانستە سروشتیەكان، زمانناسی، وردبوونەوە لە نهێنییەكانی ژیانو سەرەنجام كۆمەڵێك بیرەوەری ڕۆژانەی بڵاوكردەوە كە دەچێتە خانەی بەرهەمە گرینگو بایەخدارەكانی ئەدەبی فەرەنساوە.

لە نێو ئەمریكاییەكانیشدا ڕای جیاوازو هەڤدژ لەمەر پۆو بەرهەمەكانی هەیە، بۆ نموونە جیمز روسل لاوڵ شاعیرو ڕەخنەگرو سیاسەتوانی سەدەی نۆزدەی ئەمریكاو ڕالف والدو ئەمرسنی فەیلەسوفو ڕەخنەگری گەورە، زۆریان ستایش كردووەو بەرهەمەكانیان بە دڵ بووە، بەڵام بە شێوەیەكی گشتی دادوەریو قەزاوەتی خەڵكی ئەمریكا سەبارەت بە بەرهەمەكانی پۆ بەو جۆرەی ئەوان نییە. خەڵكی هاونەسلو هاو عەسری وی چ لە ژێر كاریگەریو باندۆری داوەریی ڕوفوس گریس ووڵداو چ وەكو بۆچوونی خۆیان ئیدگاریان بە شاعیری گەورەو چیرۆكنووسی بە توانا نەزانیوە. لێ گومان لەوەدا نییە كە پۆ یەكێك بوو لەو شەش حەوت ئەمریكاییەی كە لەسەدەی نۆزدەدا لە دایك بوونو شۆرەتو نێو بانگی جیهانیان پەیدا كرد. هەندێك لە شیعرناسان باوەڕیان وایە كە قەلەڕەش تاكو ئەمڕۆش باشترینو پوختەترین قەسیدەی ڕۆژئاوایە. هەڵبەتە لە بواری چیرۆكنووسیشدا، بەتایبەتی چیرۆكی پۆلیسی، زۆر نووسەری نێوداری وەكو سێر ئارتور كونان دویلی داهێنەری چیرۆكی شارلوك هولمز، و ئیمیل گابوریوی دامەزرێنەری چیرۆكی پۆلیسی فەرەنسا، هەردووكیان بەرێز بە پۆی ئینگلستانو پۆی فەرەنسا ناوبراون. سێر ئارتوركونان دویل (١٨٥٩-١٩٣٠) چیرۆكنووسی ئینگلیز خاوەنی چیرۆكی شارلۆك هوڵمزو دكتۆر واتسونە.

شارلۆك هوڵمز لە ئینگلیستاندا سیمایەكی هێندە بەناوبانگو خۆشەویستە كە چەندین دامو دەزگای بە ناوەوە ناونراوە. دویل پاش ئەوەی خوێندنی زانستگەی ئەدینبرگی تەواوكرد لێبڕا ببێ بە پزیشكو چەند ساڵێكیش پزیشكی خوێند، بەڵام ڕۆژێك قرێری دا چیرۆكێك بنووسێت، ئەم چیرۆكە كە لە ژێر سەرناڤی (Astudy in scarlet) بڵاوبووەوەو پێشوازییەكی زۆر گەرمی لێكرا، ئیدی ئارتوری لاو، كە ئەوسا تەمەنی بیست وهەشت ساڵان بوو، لەوە بە دواوە ڕووی كردە ئەدەبیاتو قارەمانی ئەم چیرۆكە ناوی شارلوك هوڵمزە. ئیمیل گابوریو (١٨٣٢-١٨٧٣) لە ئەدەبیاتی فەرەنسیدا بە باوكی ڕۆمانی پۆلیسی بەناوبانگەو بە ئیدگار ئالان پۆی فەرەنسا

ناوبراوە. بیست‌و یەك چیرۆکی نووسیوە کە هەر هەموویان ناوبانگی جیهانیان هەیەو بە شێوەی جۆراو جۆر بۆ شانۆو سینەما ئامادەکراون.

بە هەرحاڵ بابێینەوە سەر باسی ئیدگار ئالان پۆیەکەی لەمەڕ خۆمان. بێگومان ئیدگار ئالان پۆ، کەسێکی پەریشان بوو. کەسێکی تۆرینۆك‌و دڵناسك بوو، نامرادی دەورانی منداڵیەتی، سەختگیری بەخێوکەرەکەی (جۆن ئالان)، بێ پارەیی‌و دەستکورتی سەردەمی لاویەتی‌و ئالوودەبوون بە مەی‌و ئەفیون‌و مردنی هاوسەرەکەی‌و لەشبەباری خۆی، هەموو ئەمانە کاریان لە دەرون‌و بیری وی کردووە. پۆ بەشێوەیەکی گشتی گیرۆدەی خەونە پەریشانەکانی خۆی بوو. ئەوەی ئەو دەینووسی وێنەی تێکەڵ‌و پێکەڵی زەینی خۆی بوو کە بۆ تاقە دەمێکیش لە وەهم‌و خەیاڵان نەدەخەلەسی. بەڵام پۆ زۆر زاڵ بوو بەسەر ئەو زمانەدا کە هەست‌و نەستی خۆی پێدە گێڕایەوە، ئیدی ئەم دەسەڵات شکانەی بەسەر پەیڤ‌و وشەو ڕستەو توانای گوزارشت‌و دەربڕین دا، بوونە هۆی ئەوەی شاکاران دابهێنێ. خۆ ئەگەر ئیدگار ئالان پۆ بەو ڕادەیە شارەزای زمانی زکماکی خۆی نەبوایە، بە ئەندازەی نیگارکێشێك، وردو سەرنج تیژ نەبایە، هەرگیز نەیدەتوانی لە کارەکانیا بەم ڕادەیە سەرکەوتن وەدەست بێنێ‌و لە نێو ئەدەبناسانی هاوعەسری خۆیدا، شۆرەت‌و قەدر پەیدا بکات. پۆ وەکو لە بەرهەمەکانیداو لە ژیاننامەکشیدا دەردەکەوێ خودانی دوو کەسێتی جیاواز بوو. هەم میهرەبان بوو هەم ڕکوونی، دەگەڵ دۆستانیدا میهرەبان‌و دڵسۆز بوو، دەگەڵ ناحەزانیدا توندو سەختگیر و ڕکوونی بوو، یانی نەیدەتوانی لە حەزو ڕقی شەخسی دەرباز ببێت. دیارە ئەمجۆرە هەڵوێست‌و رەفتارە لە پیاوێکی مینا پۆ سەیر نەبوو، چونکە دڵ‌و دەروونی وی جارێ مەڵبەندی فریشتەو جارێ مەڵبەندی ئەهریمەن بوو. شیعرو چیرۆکەکانی بەڵگەی ئەو بۆچوونەن. پیاوێك کە بتوانێ ئەو ناسکە شیعرە پڕ سۆزو ئەشقانە بنووسێت، چۆن چاوەڕوانی ئەوەی لێدەکرێت چیرۆکانێك دەربارەی مەرگ‌و تاوان و وێرانی بنووسێت کە مووی بەدەنی خوێنەر گرژ بکەن؟

دەڵێن پۆ کەسێکی خۆش مەشرەب بووە، زۆر بە جوانی‌و ناسکی باسی ئەدەبیاتی کردووە، بە تۆنێکی هێندە جوان شیعرەکانی خۆی خوێندووەتەوە کە گوێگری بە تەواوەتی گیرۆدە کردووە. شەیدای شەکسپیر بووەو حەزی لە بەرهەمەکانی ئالکساندەر پۆپ بووە. زۆرجار شۆخی‌و سوعبەتانی کردووە.

زۆر شیعری ئاشقانەی جوانی وەکو: بۆ هیلین، ئانابل لی، یولالی، بۆ کەسێکی بەهەشت نشین، لیگیا، و ئیلونورا، بە جوانترین‌و پڕ جۆشترین شیعری ئاشقانەی شاعیرێکی ئەمریکایی سەدەی نۆزدە هاتوونەتە ژماردن. خوێنەر کە ئەو شیعرانە دەخوێنێتەوە، وا هەست دەکات شاعیر بەدەم جەزبەو جەزمەو حاڵ لێهاتنێکی دەرۆیشانەوە ئەو شیعرانەی گوتووە. دیارە ئەم جەزبەیە، ئەم شەیداییە لە بەرهەمەکانی دیکەشیدا بەدی دەکرێت‌و، تەنانەت لە چیرۆکە پۆلیسییەکانیشیدا، خوێنەر واهەست دەکات پۆ لە کاتی داهێنانی دیمەنە ترسناکەکاندا، بە تەواوەتی چووەتە پێستی قارەمانەکانەوەو بە ڕۆح لە ژینگەکەی واندا ژیاوە. چیرۆکی (هەرەسی کۆشکەکەی ئوشەر) نموونەیەکی گەشی ئەو جۆرە چیرۆکانەیە.

ئیدگار ئالان پۆ، کورتە چیرۆکی بە هونەرێکی گەورە دەزانی و زۆری حەز لێدەکرد. کە پۆ چیرۆکی درێژی نەنووسیوە لەبەر ئەوە نەبووە کە دەسەڵاتی بەسەردا نەشکاوە یان توانای داهێنانی ئەو جۆرە چیرۆکەی نەبووە، بەڵکو لەبەر ئەوە بووە کە باوەڕی وابوو نووسەری بە توانا کەسێکە کە لە کەمترین ڕستەو بەرپەڕاندا شاکارێك بخوڵقێنێ. هەمان بۆچوونی دەربارەی شیعریش هەبوو. هەمیشە خۆی لە نووسینی چامەێن درێژ دووردەگرت. لەو وتارو نووسینانەیدا کە دەربارەی شیعرو پەخشان نووسیونی هەمیشە تاکیدی لەسەر کورتبڕی و دووره پەرێزی لە درێژدادڕی کردووەو بەرەڤانی لەو بۆچوونەی خۆی کردووە. ڕەنگە ڕەخنەگرانی ئەدەبیی ئەمریکا لەبەر ئەوە بە "باوکی شێوازی کورتە چیرۆکی ئەدەبی ئەمریکا" یان دانابێ چونکە پێش ئەو هیچ نووسەرێکی دیکە بەم باوەڕو مکوڕی و دڵنیاییەوە لەم بوارەدا هەنگاوی نەنابێ و ئەم سەرکەوتنەی بە دەست نەهێنا بێ. بەڵام هەموو کورتە چیرۆکەکانی پۆ لە یەك ئاستدا نەبوون و دەکرێت بەسەر سێ گروپدا دابەش بکرێن:

١- ئەو چیرۆکانەی کە تیمەو ناوەڕۆکی بنەڕەتیان، هەوێنی سەرەکیان ترس و لەرزە. نووسەر هەموو مەبەستێکی ئەوە بووە خوێنەر بترسێنێ و بیباتە دنیای ترس و نیگەرانییەوە.

٢- ئەو چیرۆکانەی کە باسی جوانی و خەون و خەیاڵ دەکەن و زۆر بە جوانی و خەیاڵاوی هاتوونەتە نووسین. ئەم چیرۆکانە هەرچەندە لە وەهم و واهیمە بەدەرنین، بەڵام مەبەستی نووسەر "ترس" نەبووە. هەڵبژاردنی وشەو پێکهاتەی ڕستەو ڕستەبەندی لەم چیرۆکانەدا دەوری گرینگ و کاریگەریان هەیە.

٣- ئەو چیرۆکانەی کە مامەڵە لەتەك بابەتێکدا دەکەن، کە نووسەر مەبەستی بووە، هونەریانە پیشانی بدات و بیسەلمێنێ. هەندێ لە چیرۆکە جینایی و پۆلیسیەکانی دەچنە خانەی ئەم گروپەوە.

ڕەنگە ئەو پرسیارە بکرێت کە بۆچی پۆ حەزی کردووە چیرۆکێن ترسناك بنووسێت؟

بە بۆچوونی هەندێ لە شارەزایان، ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ دوو هۆ کە یەکەمیان ئەمەیە خەڵکی هاوعەسری وی ئەو جۆرە چیرۆکانەیان بەلاوە پەسندبووەو دووەمیان ئەم بابەتە چیرۆکانە دەگەڵ زەوق و هزرو ڕوحی ویدا گونجاون. بۆ نموونە وەختێ سەربهوردی ماسیگرەکەی چیرۆکی (کەوتنە گێژاوەوە) دەگێڕێتەوە، بە عالەمی ئاشکرا دیارە کە لەزەت لە باسی ئەم ماسیگرە دەبینێ کە چۆن کەوتوەتە گێژاوە تووش و کوشندەکەوەو لە هەوڵ و تەقەلادایە بۆ خۆ ڕزگار کردن. یەکێك لەو خوێنەرانەی کە ئاگاداری ژیانی ئیدگار ئالان پۆیە، دان بەوەدا دەنێت کە وەزع و حاڵی ئەم ماسیگرە، لەو ساتانەدا کە ڕوو بەرووی مەرگ بووەتەوە، هەمان ئەو وەزع و حاڵەیە کە پۆ بەخۆی تیایدا بووە. واتە ڕێك ڕەنگدانەوەو دەنگدانەوەی ژیانی نووسەر خۆیەتی. هەروەها پۆ کە بەسەرهاتی لیگیا دەگێڕێتەوەو باس دەکات کە چۆن ژنێك دەمرێت و دەچێتە گۆڕەوەو سەرەنجام بە زندوویەتی دەگەڕێتەوە، ئەمە دەقاو دەق هەمان وەزع و حاڵی خودی نووسەرە. چیرۆکەکە زمانێکی زۆر جوانی هەیەو ئەمەش مایەی لەزەت و شانازی نووسەر بووە،

چونکە پێی وابوو نووسەری باش کەسێکە کە سەرباری داهێنانی بابەتەکە، قەڵەمو ئینشایەکی پڕ توانا و ئەفسوناویشی هەبێت.

لە چیرۆکەکانی پۆدا، زۆربەی قارەمانەکان مەژی نەخۆشن. لە چیرۆکەکانی هەرەسی کۆشکەکەی ئۆشەر، برنیس، دڵی نهێنی بێژو پشیلە ڕەشەکەدا، کاراکتەرەکان لە رووی ئەقڵییەوە تەواو نین، کاری وەهایان لێ سادر دەبێت کە بە هیچ کلۆجێ لە خەڵکانی ئاسایی و سروشتی ناوەشێتەوە.

یەکێك لەو ئیرادو رەخنانەی کە نەحەزانی پۆ لێیدەگرن ئەمەیە کە پێدەچێ نەهەستی کەسێکی ئاسایی هەبووبێ و نە هیچ شارەزاییەکی لە هزرو بیری مێشكو ئەقڵی ساغڵەم هەبوو بێ. ئەمانە دەڵێن بۆچی بنیادەم دەبێ بەشێوەیەکی دەستکرد بیربکاتەوە. قارەمانانی ناو بەرهەمەکانی نە لە رووی روحییەوە نە لە رووی هزرییەوە ئاسایی نین و شێت ئاسا دێنە بەرچاوو تا کەسێك شێت نەبێ ناتوانێ پەی بە حەقیقەتی، تەسەوری شێتێك ببات، لەبەر ئەمە چیرۆکەکانی بە چیرۆکی ڕەسەن و ئاسایی نازانن.

لێ لایەنگرانی بەرهەمەکانی پۆ، ئەو بۆچوونە رەت دەکەنەوەو دەڵێن دەبێ تەمەشای کاریگەریی بەرهەمەکە بکرێ، کاریگەریی بەرهەمەکە شەرتە . کورتبڕی، سفتی، خوڵقاندنی فەزایەك کە خوێنەر ناتوانێ خۆی لێبدزێتەوە، سێ خاڵ و ئیمتیازی ئیجابی و بێ چەندو چوونی چیرۆکەکانی پۆن.

بۆ نموونە، سێبەر، ئیلینورا، قەڵەمڕەوی ئارنهایم و، دەمامکی مەرگی سوور ،لەو چیرۆکانەن کە لێوان لێون لە جوانی و وەهم و واهیمەو خەیاڵ و بە زمانێکی شیعری جوان هاتوونەتە داڕشتن.

بەرهەمێکی دیکەی پۆ (قاڵونچەی زێرینە) کە نووسەر لە جیاتی گێڕانەوەی رووداوەکە، وەکو چیرۆکێکی پۆلیسی پشتی بە پرەنسیپ و لۆژێکی سەلماندن بەستووە. هەروەها هەر سێ چیرۆکی: تاوانەکانی کوچەی مردن، نهێنی ماری روگت و نامەی رفێنراو دەچنە خانەی گروپی سێیەمی چیرۆکەکانی پۆوە. یەکێك لە ئاواتە گەورەکانی پۆ ئەوەبوو کە بە خۆی بڵاوکراوەیەکی هەبێ، هەر لەبەر ئەوەش بوو لەم رۆژنامەوە بۆ ئەو رۆژنامە، لەم گۆڤارەو بۆ ئەو گۆڤار دەڕۆیی، بەو ئومێدەی کە یەکێکیان بۆ خۆی بکڕێت. لێ مخابن بەو ئاواتە نەگەیی و تەنیا جارێك نەبێ کە لە نیویورك بوو بە خودانی بڵاوکراوەی (برودوی جورنال) لێ چونکە پارەی نەبوو تا بە کەیفی دڵی خۆی بەڕێوەی ببات، دوای شەش هەیڤان نەك هەر تێشکا، بەڵکو لەسەریشی قەرزار بوو.

لە نێو بلیمەتە ناودارەکانی جیهاندا، رەنگە ئیدگار ئالان پۆ تاقە نووسەرو شاعیرێك بێ کە هەم لە ژیانا نامرادو ناکام بوو، هەم لە دوای مردنیش. گەلێك لە ناودارانی دنیا لە ساڵانی ژیانیاندا رووی شادیان بەخۆوە نەدیتووەو بەو پەڕی نامرادی مردوون. لێ لە دوای مردن شانازی و خۆشەویستی زۆریان پێبڕاوە. تەنیا پۆ لەو بەینەدا نە لە ژیاندا ئۆخەی کردو نە لە دوای مەرگیش وەکو پێویست زندوو کرایەوە.

پاژی دووەم

(سەربهوردی بیٚ پیٚشینەی هانس فالٚ ناویٚك) بە یەکەمین کاری رەسەنی پۆ لە بواری ژانری چیرۆکی خەیاڵی– زانستی دانراوە. ڕاستە پۆ. بیٚ هیچ شەرمیٚك بۆ پارەی دەنووسی چونکە بە

درێژایی تەمەنی کەسێکی دەستکورت و نەداربوو، بەڵام وێڕای ئەمەش باوەڕی تەواوی بەوە هەبوو کە پەیامی ئەدەبیات پەیامێکی بەرزەو هەرگیز دەستبەرداری ئەم باوەڕەی خۆی نەبوو..

*

لە ساڵی ١٨٣٢دا لە گۆڤاری (فیلادلفیا ساتردەی کوریر)دا پێنج چیرۆکی بڵاوکردەوە، لێ ئەمە بەشی خەرجی ژیانی خۆیو خانم کلیمی کە ئەویش هەر دەستکورت بوو، نەدەکرد. لە نیسانی ساڵی ١٨٣٣دا نامەیەکی گلەیی ئامێز بۆ جۆن ئالانی بەخێوکەری دەنێرێتو دەڵێت:

ئەوە بۆ دوو ساڵ زیاتر دەچێت کە هیچ کۆمەکێکی منت نەکردووە... ئەگەر دەزانی لە چ وەزعو حاڵێك دام، بێگومان دڵت بە حاڵم دەسووتێ – بێ کەسو تەنیا، هیچ دەرفەتێکی کار پەیدا کردنم نییە، خەریکە تیا دەچم... وێڕای ئەمەش بێکار نیم– ئالوودەی هیچ شتێکیش نیم– هیچ رەفتارێکی ئەنتی کۆمەڵایەتیم نەکردووە... بۆ خاتری خوا بەزەییەکت پێمدا بێتەوەو لەم تەنگانەیەم رزگار بکە.

وادیارە جۆن ئالان وەڵامی ئەم پاڕانەوەنامەیەی، کە زادەی ئەوپەڕی داماوییە، نەداوەتەوە. بەڵام زۆری پێ نەچوو جەڵتە لێی داو زەمینگیر بوو و لەسەر کورسیەکی چەرخدار دادەنیشتو لە ژووری نووستنەکەی نەدەچووە دەرەوەوە، پێشوازی میوانی نەدەکردو، لە ژێر سەرپەرشتیو چاودێری پەرستاراندا بوو. پۆ لە ناچاریدا، لێبڕا بۆ وەڵامی نامەکەی رێگەی ریچموند بگرێتەبەر. کە لە زەنگی دەرگای دا، هاوسەرەکەری ئالان (دوای مردنی فرانسیس ژنی هێنابووەوە) دەرگای کردەوە، کە چاوی بە سەرو سەکوتی پۆ کەوت، گوتی مێردەکەی لە وەزعو حاڵێکدا نییە کە بتوانێ پێشوازی بکات. لێ پۆ بە توێزی کەناری خستو بەڕاکردن بەرەو نهۆمی سەرێ چوو و بە هەشتاو بۆ ژووری نووستنەکەی ئالان چوو، خانم ئالانیش بە دوویا. بە گوتەی ئەو، هەر کە پۆ وەژوورکەوت، ئالان دەستی دایە دارعاساکەیو هەڕەشەی لێکرد کە ئەگەر نزیکتر ببێتەوە، پێیدا دەکێشێت.و داوای کرد کە بڕواتە دەرەوە، هەنگێ پۆ گەڕایەوەو ئەمە دوا دیداری بوو دەگەڵ جۆن ئالان دا.

دوای ماوەیەکی کەم جۆن ئالان مردو سەرباری دەوڵەمەندییەکەی لە وەسێتنامەکەیدا، بە هیچ جۆرێ ناوی پۆی نەبرد بوو.

*

پۆ لە مانگی ئابی ١٨٣٥دا لە بالتیمورەوە رۆیی بۆ ریچموند کە لەوێندەر تۆماس دبلیو وایت، خاوەن ئیمتیازی پەیکی ئەدەبی باشوور بە سەرنووسەری گۆڤاری ناڤبری دایمەزراند. زۆری پێنەچوو کە رۆژێ پۆ بەسەرخۆشی دەچێت بۆ سەرکارەکەیو میانەی دەگەڵ وایت دا تێکدەچێ، لێ دوای پۆزش و پاڕانەوەیەکی زۆر، وایت دڵی بە حاڵی دەسووتێو دووبارە لە سەر کارەکەی دایدەنێتەوە، بە مەرجێ کە دەگەڵ خانەوادەیەکی بەڕێزو حورمەتدا (کە مەشروبی تیا نەخورێ) بژی. پۆ دەنێرێت بە دووی ماریا کلیمو ڤێرجینیای کیژیدا تا بێن بۆ لای وی. ڤێرجینیا هەنگێ سیازدە ساڵان بوو، بەڵام پۆ حەزی لێکردو داوای کرد. خاتوو کلیم دوو دڵ بوو، لێ کە بینی کیژەکەیو خوشکەزاکەی هەردووکیان ڕازین، ئەویش لە ئەنجامدا قاییل بوو.

پۆ توانی بەچاوپۆشی دۆستێك گەواهینامەیەك بە دەست بێنێ كە گوایە ڤیرجینیا "بیستو یەك ساڵی تەواو)ی پڕكردووتەوەو ئیدی زەماوەندیان كرد. خانم كلیم، بە خۆشحاڵییەوە، ئاهەنگی شەكراو خواردنەوەكەی، هەڵبەتە بەبێ مەشروب، لە ئەستۆگرتو پاش ئەوە بووكو زاوا مانگی هەنگوینیان لە بناری چیاكانی ڤێرجینیا بەسەر برد.

پـۆ كـە گەڕایـەوە ئیـدی هـەموو كـاتی خـۆی بـۆ گۆڤـاری نـاڤبری تـەرخان كـرد، بـۆ ئـەوەی لاپەڕەكانی گۆڤارەكە پڕ بكاتـەوە پـەیتا پـەیتا وتـار، رەخنـەو چیرۆكانی بڵاودەكـردەوە. ئیـدی گۆڤارەكە بەرە بەرە ڕەونەقو نێوبانگی پەیدا كرد، بەڕادەیەك لە سەرەتای سـاڵی ١٨٣٧دا تیراژی گۆڤارەكـە لـە پێـنج سـەد دانـەوە هـەڵی بـوارد بـۆ سـێ هـەزارو پێـنج سـەد دانـەو گۆڤارەكـەو سەرنووسەرەكەی لە سەرانسەری ئەمریكادا شۆرەتو نێوبانگیان پەیدا كرد. پاشـان پـۆ دووبـارە رووی كـردەوە مەینۆشـیو وایـت دەری كـرد. ئیـدی دەگـەڵ هاوسـەرەكەیو خەسـوویدا بـەرەو نیویورك رۆیی. لەم سەروبەندەدا ئەوەندەی نێوبانگ و شۆرەت پەیدا كردبوو كە خـەمی ئاینـدەی نـەبێت. لـێ بـۆ نەگبـەتی وی، لـە سـەرەتاكانی ١٨٣٧دا ئـەمریكا دووچـاری قـەیرانێكی تونـدی ئابووری بووەوە. گـەلێك لـە كۆمپانیاكـان نـابووت بـوون، كـارو كاسـبی وەسـتا، و بێكـاری وڵاتـی گرتـەوە. ئـەو گۆڤارانـەی كـە بەرهـەمو چـیرۆكەكانی پۆیـان بڵاودەكـردەوە، یـەك لـە دوای یـەك داخرانو پێشنیازی ئەوە بۆ پۆ كرا كە باشترین ڕێگە بۆ پارە پەیدا كردن نووسینی ڕۆمانـە. ئەنجام كورتە رۆمانی (سەربهووردی ئارتورگوردون پیم نانتوكتی) نووسی كە لە سـاڵی ١٨٣٨دا لە نیویورك بڵاوبووەوە. ئەمە تەنیا ڕۆمانە كە پۆ بڵاوی كردووەتـەوەو نووسـەر بـە خـۆی هـەوێنو ئامیانی قارەمانی رومانەكەیەتی.

*

پۆ سـەرباری ئەوەی لـە واری چیرۆكنووسـیدا سـەركەوتوو بـوو، سووكە دەستكەوتی هـەبوو، بەڵام وەزعو حاڵی داراییو سۆزداری وی وەكو هەمیشە ناجێگیر بوو. پـاش ئەوەی ماوەیـەك، بـە هەفتەی دە دۆلار، وەكو یاریدەدەری سەر نووسەر لە گۆڤاری (برتونی پیاوان) لـە فیلادلفیـا كـاری كـرد، لـە نیسـانی ١٨٤١دا وازی لـە گۆڤـاری نـاڤبری هێنـا تـا سـەرنووسـەریی گۆڤـاری گراهـام لـە ئەسـتۆ بگرێـت، بـەڵام لەبـەر ئـەوەی دەسـتكەوتێكی ئـەوتۆی نـەبوو، كەوتـە بـیری ئـەوەی دەستبەرداری كاری رۆژنامەوانی ببێت، تـا بـەڵكو لـە ڕێگەیـەكی تـرەوە ژیـانو بژێوی ڤیرجینیـاو دایكی دابین بكات. لە مانگی حەوتدا داوای كرد لە وەزارەتی دارایی لـە واشنگتۆن، بە كارمەنـد دابمـەزرێ، لـێ وەرنـەگیرا. خۆشـبەختانە زۆر زوو وەكـو سەرنووسـەری گۆڤـاری گراهـام، سـەركەوتنی گـەورەی بـە دەسـت هێنـاو لـە كۆتـایی سـاڵی ١٨٤١دا تـیراژی گۆڤارەكە گەییـە دوو هـەزارو پێـنج سـەد نووسـخە. ئیـدی وردە وردە كەوتـە دانـەوەی قـەرزو قۆڵـەكانیو جـۆرە ئاسوودەییەكی خێزانی باڵی بەسەر ژیان وگوزەرانی پۆو ڤیرجینیای خێزانیو خـا كلیمـی پـوری دا كێشا. پۆ وەكو هەمیشە ڤیرجینیای ، كە تازە پێی نابووە تەمەنی نۆزدە ساڵییەوە زۆر خـۆش دەویسـت، شـەوان پـاش شـیو، ئیدگار هەنـدێجار ڤیرجینیاو دایكی بـە فلـوت ژەنـی سـەرگەرمو

دڵخۆش دەکردو پاشان ڤیرجینیا بە چەنگ لێدان و گۆرانی بەشداری لەم ئاهەنگە خێزانییەدا دەکرد.

شەوێکی مانگی حەوتی ١٨٤٢، لە کاتێکا ڤیرجینیا سترانی بۆ پۆو دایکی خۆی دەچڕی، لە پڕ دەنگی گیراو کەوتە خوێن هەڵهێنانەوە.وایانزانی تووشی خوێنڕێژی دەمار بووە و ماوەیەك حاڵی هێندە خرابوو کە پێیان وابوو دەمرێت. ئیدی ڤیرجینیا لەوە بە دواوە هەرگیز نەهاتەوە تایم، رۆژ بە رۆژ پتر لاوازو کەسیرە دەبوو، هەر زوو دەرکەوت کە تووشی دەردە باریکە (سیل) بووەو پاشان لە جێدا کەوت. پۆ لە ژێر گوشاری ئەم هەموو مەینەتیو بەهۆی کاری زۆرو ماندوو بوونی لە رادە بە دەرەوە پەنای وەبەر مەیو مەینۆشی بردەوەو لەمەوە تووشی بێ خەوی بوو، لە خەوتن دەترسا، چونکە خەوێن زۆر ترسناکی دەبینی... ئیدی لە ساڵی ١٨٤٢دا بە هۆی سووکە بەدحاڵی بوونێکەوە، سووكو باریك وازی لە گۆڤاری گراهام هێنا.

*

ساڵی دواتر (١٨٤٣) بە چیرۆکی "قالۆنچەی زێرینی" بەشداری پێشبڕکێیەکی سەد دۆلاری رۆژنامەی دۆلاری لە فیلادلفیا کردو خەڵاتەکەی بردەوەو جارێکی دی ناوو شۆرەتی لە سەرانسەری ئەمریکادا دەنگی دایەوە...

ئیدگار، لە ساڵی ١٨٤٤دا بۆ نیویورك گەڕایەوە و بوو بە سەرنووسەری گۆڤاری برادوەی.

*

پۆ لەو ماوەیەدا کە لە نیویورك ئاکنجی بوو، ناچار بوو بۆ پارە پەیداکردن و دابینکردنی بژێوی جارەکی دی رووبکاتەوە رۆژنامەوانی. لە (گادیز لیدیز بووك)دا ستوونێکی هەبوو بە نێوی "ئەهلی قەڵەم" کە لەو ستوونەدا رەخنەو ئیرادی لە ژمارەیەك لە نووسەرانی هاوچەرخی نیویورك گرتبوو. کاروکردەوەی پۆ لە نێو نووسەرانی نیویورکدا ناحەزانێکی بۆ پەیدا کردبوو: هەندێك بەغیلیو ئێرەییان پێ دەبرد، هەندێکی دی دژی ئەو بۆچوونە تەوس ئامێزانە بوون کە پۆ بە مەستیو سەرخۆشی دەری دەبڕین. بۆیە زۆرجار چیرۆکەکانی لەلایەن گۆڤارە ناوچەییەکانەوە رەفز دەکران و هیچ کارێکی فەرمی هەمیشەییشی نەدەدرایە. ستوونە تەنزئامێزەکەی پۆ، دەرفەتی ئەوەی دەدایە کە چەند وردە حیساباتێکی کۆن پاك بکاتەوەو ئەم کارەی بە تاسەوە ئەنجام دەداو زۆرجار کار دەگەییە هێرش و جنێودانی رووت. بۆ نموونە بەمجۆرە گاڵتەو قەشمەری بە چارلز، تی. بریکزی نووسەری خەڵکی نانتوکت دەکات: "مستەر بریگز لە عەمراتی سێ ڕستەی دوا بە دوای یەکی، دروستی لە رووی دەستووری زمانی ئینگلیزییەوە نەنووسیوە. زۆر نەخوێنەوارە." لە باسی لویس گیلورد کلارکی رەخنەگردا دەڵێت: "کەسێکی هیچ نەزانە، تا بڵێی بێ کەڵكو نەزانە،" ئەم جۆرە بۆچوونانە زۆرجار دەگەیە شەڕە جنێوو شەڕە مستان و دژایەتی کردن و سکاڵای دادڤانیو....

*

لەوە دەچێت پۆ پێشبینی مەرگی خۆی کردبێت، بۆیە پێشوەختە روفوس دەبلیو. گریس وولد دەکات بە سەر وەسێتی ئەدەبی خۆی، پۆ و گریس وولد لە ساڵی ١٨٤١دا، کە بە دوو قۆڵی

کاریان لەسەر پڕۆژەیەکی ئەدەبی دەکرد، ناسیاویان دەگەڵ یەکدیدا پەیدا کرد. پۆ لەو ماوەیەدا جارێك دەگەڵ گریس وولدا بەشەڕ هاتبوو، بەڵام زوو ئاشت بووبوونەوە. لێ گریس وولد، هەرگیز دڵی لە پۆ پاك نەبوو بووەوەو لە دڵی خۆیدا لێی خۆش نەبوو بوو. گریس وولد، لە دڵەوە رقێکی زۆری لە پۆ هەڵگرتبوو،ئێرەیی پێدەبرد و شۆرەت و نێوبانگی پۆی پێ قووت نەدەچوو..

گریس وولد وەکو سەر وەسێتی ئەدەبی پۆ، ناچار بوو بەرهەمەکانی وی لە پاش مردنی بڵاو بکاتەوە، لێ بیرەوەرییەکی خۆی لە چل لاپەڕەدا، خستە بەرایی کۆ بەرهەمەکانی ئەوەوە کە پڕ بوو لە بوختان‌و درۆ و دەلەسەو شێواندنی راستییەکان...

*

پۆ لە ئەیلولی ١٨٤٩دا بە نیازی نیویورك بارگەی پێچایەوە، لێ هەرگیز نەگەییە ئەوێندەرو پاش ئەوەی مەست‌و سەرخۆش لە کوچەیەکی دەرێی نۆشگایەکدا دۆزرایەوە، لە نەخۆشخانەیەکی بالتیموردا گیانی سپارد، لە ١٨٤٩/١٠/٩دا لە گۆڕستانی پرسبیتریان لە فایت ئاندگرین ستریت لە بالتیمور بە خاك سپێردرا، دوای چەند ساڵێك تەرمەکەیان دەرهێنایەوەو لە سوچی باشووری رۆژهەلاتی گۆڕستانەکەدا لەلای ڤیرجینیای ژنی‌و خا کلیمی خەسوویەوە ناشتیان.

*

هەندێ بەرهەمی پۆ، تەنانەت پێش مردنیشی گەیی بوونە ئەوروپا. چیرۆك‌و شیعرەکانی لە ئینگلیستاندا شۆرەتیان پەیدا کردبوو و، لە ساڵی ١٨٤٧دا چیرۆکی (پشیلە رەشەکە) لە پاریس دا، لە گۆڤاری دیموکراتیك پاسیفیکدا بڵاو بووەوە.

رووداوی "پشیلە رەشەکە" لە کەش‌و هەوایەکی ترسناکدا روودەدات. ئەم چیرۆکە زۆر سادەیەو باسی ئەو پشیلەیە دەکات کە کراوە بە ناونیشانی چیرۆکەکە، بەڵام لە زۆر رووەوە، راستەوخۆ رەنگدانەوەی بیوگرافی پۆ خۆیەتی. گوتیاری (راوی) چیرۆکەکە بە ڕواڵەت کەسێکی خۆشەویست و میهرەبانە:

لە منداڵیدا، بە هۆی گوێڕایەڵی‌و دڵناسکیمەوە مایەی سەرنج بووم. ئەوەندە دڵناسك بووم کە هەندێجار گاڵتەیان پێدەکردم، گیانلەبەرانم زۆر خۆشدەویست...

گوتیار، بە گەورەیی ژن دێنی‌و "خۆشحاڵ بووم کە تەبیعەتی ژنەکەم زۆر لە خولق‌و خووی منەوە نزیك بوو".

ئەمانە پشیلەیەکی ماڵییان هەیە کە " گیانلەبەرێکی زەلام‌و جوان بوو، رەشی رەش بوو، لە رادەبەدەر زیرەك‌و هۆشمەند بوو"

پۆ لە رێگەی باسی ئەم دیمەنە ناسکە خانەوادەییەوە زیرەکانە زەمینە بۆ پێشهاتەکە خۆش دەکات:

"ژنەکەم کە زەڕەیەك لە ناخی دڵی خۆشیا باوەڕی بە خورافات‌و پڕوپوچان نەبوو، لە باسی زیرەکی وهۆشمەندی پشیلەکەدا چەند جارێك ئاماژەی بۆ ئەم باوەڕە میللییە کۆنە کردبوو کە هەموو پشیلەیەکی رەشی بێ نیشان، جادووگەرو سیحربازن‌و چوونەتە پێستی پشیلەوە."

ئەنجام کاتێ ڕاوی گیرۆدەی مەینۆشی دەبێت، دەبێت بە دێوێکی موزیڕو سادی. شەوێك، وەختێ "مەستو سەرخۆش، لە یەکێ لە کابارێکانی شارەوە" بۆ ماڵ دەزڤڕێتەوە، هەست دەکات پشیلەکە خۆی لێدووردەگرێت، ئەمەی پێ قووت ناچێت، پشیلەکە دەگرێت، پشیلە گازی لێدەگرێت وچڕنۆکی لێدەدا.

"یەکسەر توڕەییەکی ئەهریمەنانە سەراپای گرتم. بە جارێ دەهری بووم. دەتگوت روحم، یەکسەر لە بەدەنم دەرهات.... قەڵەمبڕێکم لە گیرفانی چاکەتەکەم دەرهێنا، کردمەوە، ملی پشیلەی داماوم گرتو چاوێکیم دەرهێنا."

ئەم چیرۆکە بەڕادەیەك دەنگی دایەوە کە زوو بە زوو پاچڤەی (قالۆنچەی زێڕین)و چەندین بەرهەمی دیکەی پۆی بە دوودا هات. شارل بودلێر، گەورە شاعیری فەرەنسا، ئەم بەرهەمانەی خوێندەوەو زۆر زوو هەندێ لایەنی کەسێتی خۆی تیایاندا بینیەوە. بۆدلێرش گرفتاری مەینۆشیو دەستکورتیو نەداری بوو. بە هۆی ناوەڕۆکی جەنجاڵی بەرهەمەکانییەوە، لەلایەن هاوپیشە ئەدەبییەکانی خۆیەوە، بە تایبەتی لەلایەن ئەوانەوە کە لەو کەم بەهرەتر بوون، دژایەتی دەکرا. ئیدی بۆدلێر، بە جۆرێ شەیدای پۆ بوو کە خێرا ئینگلیزییەکەی دەمەزەرد کردەوە تا بەرهەمی زیاتری پۆ بۆ فەرەنسی پاچڤە بکاتو، لە ساڵی ١٨٥٢دا وتارێکی دەربارەی ئەم پیاوە ئەمریکاییە نووسی کە ڕێك پێچەوانەی ئەو شتە بوو کە گریس وولد بڵاوی کردبووەوە. ئیدی لەمە بە دواوە بەرهەمەکانی پۆ لە سەرانسەری جیهاندا پاچڤە کران. لە ئەمریکادا وەکو یەکێك لە کەڵە نووسەرەکانی سەدەی نۆزدە، لە ریزی واڵت ویتمەنو هرمان ملفیل دانرا. عەوام پەسندی بەرهەمەکانی یەکێك بوو لەو فاکتەرانەی کە شۆرەتی بەردەوامیان،بۆ دابین دەکرد.

پاژی سێیەم

ئیدگار ئالان پۆ، بەڕادەیەك باوەڕی بەخۆیبوونی هونەرە کە تەواو لە بۆچوونو پرەنسیپی "هونەر بۆ هونەر" نزیك دەبێتەوە. یانی بەو پێودانگە شیعر دەبێ تەنیا لە پێناوی شیعردا

بنووسرێت‌و ئامانجی بەرودوای شیعر تەنیا شیعریەتەو هیچی تر. واتە باوەڕی بەوە نییە ئامانجی شیعر حەقیقەت بێ، پێی وایە شیعریەت‌و حەقیقەت بە ئاسانی تێکناکەنەوە. یانی حەقیقەت نوێنی ئەرکی شیعر نییە، خۆ ئەگەر حەقیقەتنوێنی لە هەندێ ژانری هونەریدا ڕەوا بێت ئەوا زیاتر لە شانۆنامەو ڕۆماندا رەوایە کە بەڕای ئیدگار ئالان پۆ لەم رووەوە لە شیعر پاین ترن، وهونەری تەقلیدین. جا لە حاڵی حەقیقەت نوێنیشدا نابێ ببن بە ئەوزاری گواستنەوی حەقیقەت.

پۆ، لە بۆچوونە هونەرییەکانی خۆیدا، بایەخێکی یەجگار فرە بە جوانی دەدات، هونەر لە هەوڵی بێوچاندایە بۆ گەییشتن بە جوانی باڵا، نموونەیی، ئایدیالی و، لەمبارەیەوە دەڵێت: "جوانی هەر جۆرێك بێ، بەدەم گەشەکردن‌و نەش‌و نمای بەرزو باڵای خۆیەوە، هەمیشە روحی هەستیار دێنێتە گریان "و " مردنی ژنێکی جوان، بێگومان، شاعیرانەترین بابەتی جیهانە". جا لەم پێودانگەوە شیعر لەنك پۆ تەنیا بریسکەیەکی کورتخایەنی تیژتێپەڕی میتافیزیکی، نموونەیی، ئایدیالی نیشان دەدات‌و دەنوێنێ. سەبارەت بە خەیاڵیش هەمان بۆچوونی بارون فون بیلفلد دووبارە دەکاتەوە کە" ئەوەی بە خەیاڵی یەزداندا دێت، هەیە، لێ پێشتر نەبووە، ئەوەی بە خەیاڵی بەشەردا دێت، هەیە، لێ پێشتر هەبووە. زەینی بەشەری ناتوانێ شتێ بێنێتە بەر دیدەی خەیاڵ کە نییە.". هەروەها لە درێژەی باس‌و رۆڵی خەیاڵدا دەڵێت کە خەیاڵ "تەنانەت لە دزێویانیشدا جۆرە جوانییەك بەرهەم دێنێ کە لە هەمان کاتدا تاقە ئامانج‌و ئەزموونی بێ چەندو چوونی خەیاڵە."، پۆ باوەڕی بە شیعری درێژ نییە،و پێی وایە شیعر ئەو پەڕەکەی دەبێ سەد بەیتێك بێت‌و، ئاماژە بەوە دەکات کە شیعر یان چیرۆك پێویستە لەیەك دانیشتندا بێتە خوێندنەوە. چونکە لە دانیشتنێك زیاتر بخایەنێ، بەرهەمەکە، ئەفسوونی خۆی لە دەست دەدات‌و لە یەکێتیی کاریگەریی و کورتبڕی دووردەکەوێتەوە. بۆیە نووسەر دەبێ هەمیشە یەکێتیی کاریگەریی بەرهەمەکەی ڕەچاو بکات‌و نابێ لە سەرانسەری بەرهەمەکەدا تاقە وشەیەك بێتە نووسین کە راستەوخۆ یان ناراستەوخۆ لە خزمەتی ئەو نەخشەو پلۆتەدا نەبێت کە پێشوەختە بۆ بەرهەمەکە داڕێژراوە. یانی ئەگەر هەر بەشێکی پێکهاتەی بەرهەمەکەت، چەند لاوەکیش بێ، لابرد یەکسەر ئاسیو بە سەرانسەری بەرهەمەکە بگەیەنێ. جا بەم پێودانگە رۆڵی پلۆت لە چیرۆکدا، هەمان رۆڵی ریتم‌و موزیکە لە شیعردا...جا کە هەمان گۆشەنیگای شیعری لە لای بۆدلێریش بەدی دەکرێت،لەبەر ئەوەیە کە بۆدلێر یەکێکە لەو شاعیرو ئەدیبە مەزنانەی کە لە رووی خەملێنی بلیمەتیی شیعری‌و داهێنانی هونەرییەوە قەرزاربارێ ئیدگار ئالان پۆن. هەرچەندە پێوەندی بۆدلێر بە پۆوە سنووری ئەو مەسەلانە دەبەزێنێ‌و سەروساخت دەگەڵ رەهەندو مەودا مرۆڤانییەکاندا پەیدا دەکات. بۆدلێر نەك هەر هاوشێوەو برای پۆ بووە بەڵکو لە براو هاوشێوەی زیاتر بووە، مەینۆشی‌و ئالوودە بوون بە مەستەمەنیان تاقە خاڵی هاوبەشی نێوانیان نەبووە، هەردووکیان لەلایەن ئەدیبان‌و رەخنەگرانی هاوچەرخی خۆیانەوە بێزراون‌و دژایەتی کراون، یەك بۆچوونیان لەمەڕ پرۆسەی ئەفراندن هەبووە. بۆ نموونە هەردووکیان دەربارەی شیعر دەڵێن: ***" شیعر، جگە لە خودی خۆی هیچ ئامانجێکی تری نییە، ناشێت جگە لە***

خۆی (شیعر) هیچ ئامانجێکی دی هەبێ. بۆدلێر ". " شیعر مەگەر بە شێوەیەکی لاوەکی، دەنا هیچ پەیوەندییەکی بە ئەقڵ یان هوشیارییەوە نییە، شیعر بە هیچ کلۆجێ گوێ بە ئەرك یان حەقیقەت نادات، مەگەر بە رێکەوت... پۆ" .

*

باپیری ئیدگار ئالان پۆ، ناوی داڤید پۆ بووە، نەوەی ئەمیرال ماك براید بووە، هەر بە منداڵی هاتووەتە ئەمریکا، یەکێك بووە لە هاوڕێیانی لافاییت، بە پلەی جەنەڕاڵی کارگێڕی لە سوپای رزگاری دامەزراوە. جا کوڕی ئەم پیاوەش هەر ناوی داڤیدی لێنراوە. بە شێوەیەکی زۆر بۆرژوایانە پەروەردەو بەخێوکراوە. کەسوکارەکەی ئامادەیان دەکرد کە پۆستێکی دادڤانی وەربگرێت، لێ داڤید پۆی کوڕ، وازی لەخوێندن هێنا، لە تەمەنی بیستو شەش ساڵیدا، لە کاتێکا هێشتا هیچ کاروپیشەیەکی نەبوو، پەیوەندی بە تیپێکی نواندنەوە کرد بە ناوی چارلیستۆن پلایەر، هەڵبەتە لەبەر بەهرەمەندی هونەریی پەیوەندی بە تیپی ناو براوەوە نەکرد، بەڵکو لەبەر ئەوە بوو ئەکتەرێکی گەنجی ئافرەت لەو تیپەدا بوو کە داڤید پۆ حەزی لێکرد بوو. ئەم ئافرەتە نێوی ئیلیزابیت ئارنۆڵد بوو. دەڵێن: ***"ئەم ئافرەتە سەرو سیمایەکی منداڵانە، دوو چاوی قووڵو مەنگ، قژێکی پڕوچڕو لوولی یەجگار ڕەشی هەبوو، بە ژنو باڵای بەرزو باسکەکانی باریك و لاواز، هەمیشەو بە شانازییەوە سەری بەرزدەگرت "***. لە تەمەنی یازدە ساڵییەوە، خووی داوەتە کاری شانۆیی، چونکە داكو بابی کە ئینگلیز نەژاد بوون، هەردووکیان ئەکتەر بوون. لە تەمەنی نۆزدە ساڵیدا، لە ساڵی ١٨٠٦دا مێردی بە داڤید پۆ کرد. بەڵام پێشتر ژنی ئەکتەرێکی کۆمیدی بوو بە نێوی هوبکیس کە لە ساڵی ١٨٠٥دا مرد بوو.

جا ئەگەر ئیلیزابیت تۆزە بەهرەیەکی بووبێ، ئەوا داڤید بە هیچ جۆرێ بەهرەمەند نەبوو. جووتە هاوسەر لە چەند تیپێکی ناوچەییدا، ژیانێکی زۆر ساردو سڕیان بەسەر برد، ئوتێلی خراپیان بینی، خواردنی ناخۆشیان خوارد. ئیلیزابیت سێ منداڵی دوا بە دوای یەکی بوو، بەمەش بە تەواوەتی تەندروستی تێکچوو. کە ئیدگاری بوو تووشی سیل بوو بوو. لێ داڤید لە پێش ئەودا مردو ئیدی ئەرکی بەخێوکردنی سێ منداڵ کەوتە ئەستۆی وی. بەڵام ئەم ژنە کلۆڵە، بوێرانەو تا بە پێوە بوو بەرەنگاری دژوارییەکان بووەوە.. هاوڕێکانی چەندین جار یارمەتیان بۆ خڕ کردەوە، چەندین ئاهەنگیان بۆ کۆمەکی ئەو ساز کرد. ئەوە بوو لە ١٨١١/١١/٢٩ کەناڵە رۆژنامەوانیەکان لە ریچموندا، کە ئیلیزابیت لەوێندەر ژورێکی بەکرێ گرتبوو و چاوەڕوانی مردن بوو، دوا ئێوارە ئاهەنگی بۆ کۆمەکی ئیلیزابیت بەمجۆرە ڕاگەیاند: ***" ئەمشەو، خاتوو پۆ کە لەسەر جێگەی نەخۆشی کەوتووەو منداڵەکانی دەوریان داوە، داوای کۆمەکتان لێدەکاتو رەنگە ئەمە دوا داوای بێت "***. بەڕاستیش دوای ئەو ئێوارە ئاهەنگە کۆچی دوایی کرد.

هەڵبەتە خەڵکانێك هەبوون کەمو زۆر دەستیان پێوە بوو و کۆمەکیان دەکرد، بە تایبەتی دوو خاتوونی دەوڵەمەند بە نێوی ئالانو ماکنسی. ئەم دوو ئافرەتە توانیان ختووکەی سۆزی مێردەکانیان، کە بازرگانی رژد بوون، بدەن، ئەوە بوو قاییل بوون کە خەرجی رێوڕەسمی پرسەو ناشتنی جەنازەکە بکێشنو خەمێکی منداڵە هەتیوەکان بخۆن. کوڕە نۆبەرەکە کە هنری ناو بوو

باپیرەو نەنکی (واتە باب‌و داکی بابی) گرتیانەخۆ. ناوەنجییەکە کە روزالی ناو بوو ماڵباتی ماکنسی بردیانە لای خۆ، ماڵباتی ئالانیش ئیدگاریان گرتەخۆ.

جۆن ئالان، کە بەرەگەز سکوتلاندی بوو لە تەمەنی بیست‌و پێنج ساڵیدا بوو. ئەم ژن‌و مێردە لە ریچموندا دەژیان‌و ئان مورفالنتاینی خوشکی فرانسیسش لەگەڵ واندا دەژیا. ئەمانە منداڵیان نەبوو، جۆن ئالان پیاوێکی خراپ بوو. کابرایەکی خۆپەرست بوو. هەموو سەواو مامەڵەیەکی دەکرد، لە بارکردنی کەشتیان‌و کڕین‌و فرۆشتنی کەل‌و پەلی بیانییەوە بیگرە تامەی‌و شەراب‌و دانەوێڵەو کوتاڵ‌و تا دەگاتە ئەسپ‌و هەندێجار کۆیلەش، لە مەسەلەی شەرەف‌و ئابڕوو ئەو شتانەدا هەندێ محافەزەکار وسەختگیر بوو، هەرچەندە لە ریچموندا کوڕێکی نا شەرعیشی هەبوو. کابرایەکی تا رادەیەك ڕژد و پیسکە و دەست نوقاو بوو.هیچ حەزی نەدەکرد ژنەکەی ئەوەندە لە خەمی ئیدگاری کوڕی داك‌و بابێکی لێبۆکدا بێت‌و ، چەند جارێك هەوڵی دا قەناعەت بە ژنەکەی بێنێ‌و دەستبەرداری ئیدگار بێت‌و بیدات بە خەڵکانێکی دیکە. بەڵام ژنەکەی دەستبەرداری ئیدگار نەبوو نەبوو.

بۆ نەگبەتی پۆ، فرانسیس ئالان، تووشی نەخۆشی سیل بوو، رۆژ بە رۆژ تەندروستی خراتر دەبوو، چەند وەزع‌و حاڵی فرانسیس خراتر دەبوو، جۆن ئالان ئەوەندە دەگەڵ پۆدا خراتر دەبوو...

*

ئیدگار ئالان پۆ، هەر بە هەرزەکاری حەزی لە کیژە جیرانێکی خۆیان کرد بە نێوی سارا ئالمیرا رۆیستەر. ئەم کیژە سێ ساڵ لە خۆی گەورەتر بوو..پەیمانیان دابوو کە بۆ یەکتربن..بەڵام ئالمیرا رویستەر پەیمانشکێنی کردو وەختێ کە ئیدگار لە زانستگەی شارلوتسفیل بوو، شووی بە پیاوێك کرد بە نێوی شلتون، یان بە گوتەیەکی دی بە شوویان دا، چونکە پاشان ئیدگار بۆی دەرکەوتبوو کاتێ کە جۆن ئالان، بە بەینی ئیدگارو ئەو کیژەی زانی بوو گوشاری لە بابی کچە کردبوو کە بە زووترین کات بە شووی بداوت بیدات بە شلتون....

بەو جۆرە بەینی ئیدگارو جۆن ئالان بە تەواوەتی تێکچوو. پارەی بە ئیدگار نەدەدا، ئەویش نەیتوانی لەسەر خوێندنی زانستگە بەردەوام بێ. فرانسیس ئالانش نەخۆش‌و داماو بوو، نەیدەتوانی مێردەکەی بێنێتە ڕەداو دەگەڵ ئیدگاردا ئاشتی بکاتەوە. ئیدی لە ١٨٢٧/٣/١٨دا بەینیان بە تەواوەتی خراپ بوو. جۆن ئالان بەڕاشکاوی‌و بەتوڕەیی پێی گوت: " ئەگەر رازی نیت، بڕۆ بۆ خۆت شوێنێکی دی بدۆزەوە !". ئیدگاریش یەکسەر رۆیی‌و لە (کورت هاوس تافرن) گیرسایەوە‌و لە وێوە نامەیەکی بۆ جۆن ئالان ڤڕێ کرد کە فریای بکەوێت‌و یارمەتی بدات، جۆن ئالان وەڵامی نامەکەی بە کۆمەڵێك گلەیی‌و نارەزاییەوە دایەوە. بەڵام هیچ کۆمەکێکی دارایی بۆ نەنارد. ئەوە بوو ئیدگار بۆ رۆژی دوایی نامەیەکی تازەی بۆ نارد:

" من لەو پەڕی تەنگانەدام، لە دوێنی بەیانییەوە تامی زەوادم نەکردووە، هیچ شوێنێك نییە شەوی تیا رۆژبکەمەوە، سەرگەردانی نێو شەقامانم، زۆر ماندووم.. تاقە پولێکم پێ نییە خواردنی پێ بکڕم.."

جۆن ئالان ئەمجارەیان وەڵامی نەدایەوە.پاشان نامەکە لە نێو ئەوراقەکانی پۆدا دۆزرایەوە، کە لە پشتییەوە ئەم ڕستە کورتە نووسرا بوو: "نامەیەکی جوانە!"

پاشان پۆ کۆمەکی لە فرانسیس ئالان کە جانتاکانی بۆ بردبوو وەرگرت. ئیدی رۆیی بۆ بۆستۆن‌و لەوێ کەوتە هەوڵی بڵاوکردنەوەی نووسینەکانی. ئیدی بەو پارەیەی کە فرانسیس ئالان دابویە، کۆ شیعری (تەیمور لەنگ‌و چەند هۆزانێکی دی) لە ڕێگەی گەنجێکەوە بە نێوی کالفن تۆماس، کە بە ڕێکەوت تووشی بوو بوو، بە چاپ گەیاندو، لە جیاتی ناوی خۆی، بە ئیمزای بۆستۆنییەك دیوانی ناڤبری بڵاوکردەوە..

*

لە ١٨٢٧/٥/٢٦ بە ناوی ئیدگار ئا. بری، بوو بە سەربازی سادە. لە سەرەتادا بۆ سەربازگەی خویبوون، نزیکی بۆستون نێردرا، پاشان بۆ سەربازگەی مۆڵتری لە دورگەی سولیفان، نێردرا کە لە چیرۆکی قالونچەی زێریندا وەسفی کردووە. پۆ بەدەم عەسکەرییەوەو لە وەختی دەست بە تاڵیدا چامە هەرە بەناوبانگەکەی (ئەلئەعراف)ی نووسی. پاشان وەك بڵێی بەخت بە پیریەوە هات، چامەی ئەلئەعرافی نارد بۆ جۆن نیلی رەخنەگری ئەدەبیی " گۆڤاری ئەدەبی ئەمریکاو بۆستۆن"و ئەوەبوو لە بلاڤۆکی ناڤبریدا کە زۆر بڵاوو بەناوبانگ بوو، بۆی بڵاوکردەوە، پاشان وەشانخانەی هاتش ئاند دانینگ، لەگەڵ چەند قەسیدەیەکی دیکەی پۆدا لە دیوانێکدا بڵاوی کردەوە. ئیدی جۆن نیل وتارێکی باشی لەسەر نووسی‌و ستایشێکی زۆری کردو ئیدگار لە گومناوی دەرچوو.

*

ئیدگار ئالان پۆ، لە عەسکەریدا. قەرزاری یەکێك لە هاوڕێ سەربازەکانی خۆی بوو، ئەم کوڕە نێوی بۆلی بوو، زۆری هەوڵدا قەرزەکانی لە ئیدگار وەربگرێتەوە، لێ بێهودە بوو. بۆیە بیری لەوە کردەوە کە ئەو قەرزە لە جۆن ئالان، بەخێوکەرەکەی پۆ وەربگرێتەوە، هەستا کۆپیەکی لە چەند نامەیەکی پۆ، کە لەو نامانەدا زەمی جۆن ئالانی کردبوو، بۆ جۆن ئالان نارد. هەڵبەتە جۆن ئالان بەمە زۆر توڕە بوو، هەستا قەرزەکەی پۆی بۆ بۆلی ناردەوە بەو مەرجەی بۆلی ئەو نامانەی بداتێ. ئەوە بوو جۆن ئالان بە نامەیەك پۆی ئاگادار کردەوە کە ئیدی نە بیناسێت‌و نە دەیناسێت‌و هیچ پەیوەندییەکیان لە نێواندا نییەو نەما. پۆ لە ١/ك١٨٣١/٢ نامەی ناڤبری پێگەیی.

بەمجۆرە ئیدگار ئالان پۆ، لە هەموو دنیێ بوو، هیچ چارێکی نەما جگە لەوەی بگەڕێتەوە بۆ لای کەسوکارەکەی لە بالتیمور. خوا هەڵناگرێ ماری کلیمی پوری زۆر بە گەرمی پێشوازی کرد، بەڵام ئەو ژنە کلۆڵە گیرۆدەی مێردێکی بەد مەستی دەست بڵاو بوو، بە هەزار شەڕەشەق بژێوی خۆی‌و منداڵەکانی پێ دابیندەکرا.ئیدی وەك دەڵێن نەگبەتی خۆشە بەڵام قۆرتەکانی ناخۆشە، هنری پۆی برای ئیدگار کە ئەفسەری دەریایی بوو نەخۆش کەوت‌و لە ١٨٣١/٤/١دا مرد، ئەم پیاوە نەك هیچ میراتێکی لە پاش بەجێ نەما، بەڵکو قەرزاریش بوو، قەرزار هاتنە سەر ئیدگارو ئەویش هیچی نەبوو قەرزی خودان قەرزان بداتەوە، ئەگەرچی بڕی قەرزەکە لە دەیان دۆلارێك تێ نەدەپەڕی. ئیدی ماری کلیم چاری نەما، نامەیەکی بۆ جۆن ئالان ناردو لەو مەسەلەیەی ئاگادار

کردەوە. جۆن ئالان کە زانی ئیدگار دەخرێتە زیندانەوە ئەوجا لە ١٢/ك١٨٣٢/٢دا پارەی بۆ ناردن کە قەرزەکەیان بدەنەوە.

*

لە ساڵی ١٨٣٣دا، گۆڤاری (بالتیمور ساتردای فیزیتور) پێشبڕکێیەکی ئەدەبی بە دوو خەڵاتەوە ساز کرد. یەکێکیان بریتی بوو لە بیستو پێنج دۆلار بۆ باشترین قەسیدەو ئەویتریان پەنجا دۆلار بوو بۆ باشترین چیرۆك. ئیدگار بە قەسیدەی کولیزەو چیرۆکی دەستنووسی نێو بوتلێك بەشداری کرد. لیژنەی هەڵسەنگاندن کە بریتی بوو لە: جیمس هـ. میللەر، جۆن کیندی، ج. هـ، لاترو، خەڵاتی پەنجا دۆلارەکەیان دا بە چیرۆکی ناڤبری‌و چیرۆکەکە لە رۆژنامەشدا بلاو کرایەوە... پۆ بەمە ناوبانگێکی ڕاستەقینەی پەیدا کردو ئیدی گۆڤارو بلاڤۆکان کەوتنە بلاو کردنەوەی چیرۆکەکانی‌و کەمێك لە کوێرەوەری خەلەسی. ئەوە بوو کیندی کە دڵبەندی پۆ بووو خۆشی دەویست بە وایتی بەڕێوەبەری "ساوترن لیترەرری میسنجەر" ناساند کە لە ریچموند دەردەچوو. وایت پێشنیازی پۆستی "نووسەری" لە بلاڤۆکی ناڤبریدا بۆ کرد. ئیدی ئیدگار بۆ ڕیچموند زڤڕییەوە *(جۆن ئالانش مرد بێ ئەوەی لە وەسێتنامەکەیدا هەر ناویشی بێنێ)*. دیارە ریچموند بۆ ئیدگار شوێنێکی خۆش نەبوو، سەرچاوەی خەم‌و پەژارە بوو، رۆژگاری خەمناك‌و خەمینی منداڵیەتی لە نەستیدا زندوودەکردەوە، چیرۆکی زنجیرەیەك ئەڤینداری وخۆشەویستی ناکامی وەیاد دێنایەوە: جین ستانارد، فرانسیس ئالان، ئالمیرا رویستەر، لێرەدا، لە ریچموندا هەموو شتێك بۆ ئەو خەمین‌و خەمناك بوو.. بۆیە جارێکی دی سەری کردە خواردنەوەو کارەکەی فەرامۆش کرد. وایت دەری کرد.بەڵام جارێکی دی و لە کۆتایی ساڵی ١٨٣٥دا، لەسەر داوای جۆن کیندی، ناردییەوە بە شوێنیا. ئەمجارەیان ئیدگار بە تەنیا بۆ ریچموند نەزڤڕییەوە، بەڵکو ماری کلیم‌و ڤیرجینیا، کیژە چکۆلەکەی پوری کە هەنگی تەمەنی سیازدە ساڵان بووو بەدزییەوە خواستبووی، لەگەڵدا بوون. ئەمجارەیان زۆر بەجدی شانی دایە بەرکارکردن. گەر چاوێك بە ژمارەکانی ئەو سەردەمەی "ساوترن لیترەری میسنجەر" دا بگێڕین، دروستی ئەو قسەیەمان بۆ دەردەکەوێ: پڕن لەو ستوونانەی کە ئیدگار دەینووسین! چەندین وتاری رەخنەی ئەدەبی سەرکەوتووی ئیدگاریان لە خۆگرتووە، کە بە هۆی ڕەوانی‌و راشکاوی‌و بوێرییەوە بە جۆرێ دەنگیان دابووەوە کە تیراژی گۆڤارەکە تەواو زیادی کرد. هەڵبەتە وایت ئەمەی لە گیان خۆش بوو، ئەوەبوو سەرنووسەریی گۆڤارەکەی بە مووچەیەکی ساڵانەی هەشت سەد دۆلاری بەو سپارد. هەرچەندە ئەمە پارەیەکی زۆر نەبوو،بەڵام ماری کلیم توانی بەو پارەیەماڵێکی باشیان بۆ دابمەزرێنێ‌و ژن‌و مێرد بەشێوەیەکی شایستە ژیان بگوزەرێنن. ئەوە بوو بە شێوەیەکی فەرمی لە ١٨٣٦/٥/١٦دا زەماوەندیان کردو بووك زاوا توانای ئەوەیان پەیدا کرد کە بۆ مانگی هەنگوین سەفەری ***بیتسبورگ*** بکەن.

بەڵام زۆری پێ نەچوو، خەم‌و پەژارەیەکی دژوار سەر لەنوێ بەرۆکی ئیدگاری گرتەوەو گەڕایەوە سەر خواردنەوەو کارەکەی فەرامۆش کردو ئەمجارەیان وایت بە یەکجارەکی دەری کرد.

*

ئیدگار لە ساڵی ١٨٣٨دا بە نیازی دامەزراندنی ڕۆژنامەیەك، بۆ فیلادلفیا ڕۆیی، بەڵام گیرفانی بەتاڵ بوو، بۆیە ناچاربوو بکەوێتە بڵاوکردنەوەی چیرۆکان لە گۆڤاری ((بوستنز جەنتلمانز ماگازین))و لە هەنبەر هەر چیرۆکێکدا دە دۆلاری وەردەگرت. هەندێك لەو چیرۆکانەی لەو سەردەمەدا بڵاوی کردنەوە بریتی بوون لە:(هەرەسی کۆشکەکەی ماڵباتی ئۆشەر، ویلیام ویلسون، موریلا، گفتوگۆی ئیروس دەگەڵ شارمیون.) ئیدی بە دەم کاری نووسینەوە هێنای تا ساڵی ١٨٤٠. لەو ساڵەدا گراهام گۆڤاری "بۆستنز جەنتلمانز ماگازین"ی کڕیو ئیدارەی بەشی ئەدەبی گۆڤارەکەی بە ئیدگار سپارد. ئەم پۆستە دەرگای ئەنجوومەنانی ئەدەبی،و نووسینگەی وەشانکارەکانی بۆ کردەوەو پەیوەندی دەگەڵ نووسەرانی بناڤو دەنگی وەکو لونگفللۆدا پەیدا کرد. جۆرە ئاسوودەییەکی بە خۆوە بینی... بەڵام هەمدیس کارەسات بەرۆکی دەگرێت: ڤێرجینیا، ئەشقە چکۆلەکەی، نەخۆش دەکەوێت. ئیدی بەرگەی خەمو پەژارە ناگرێتو جارێکی دیکەو شێتانە سەر دەکاتە خواردنەوەیەکی بەترەف ودەستی لە هەموو لایەك بەردەبێتو تەنانەت کۆنە دۆستەکانیشی دژایەتی دەکەن وەك گریس وولد وبترسون... کە بترسون بەڕادەیەك خۆی لە بەڕێوەبەری "بوستنز جەنتلمانز ماگازین" دەباتە پێشەوەو مەرایی دەکات کە توانی دڵی نەرم بکاتو ئەم لە شوێنەکەی ئیدگار دابنێت، بەو جۆرە ئیدگار بێکار مایەوەو هیچ ئومێدێکی بەوەش نەبوو کە کاری دەست بکەوێ. زۆری هەوڵ دا مۆڵەتنامەی ڕۆژنامەیەك بۆ نێوی (ذی ستیلوس) بە دەست بێنێ، لێ ئەو ئاواتەی نەهاتەدی. ئیدی وێڵو سەرگەردان ڕۆژێ لە فیلادلفیا بوو، ڕۆژێ لە نیویورك بوو، هەوڵێکی زۆرو بێهودەی لەگەڵ بڵاڤۆکانی (نیویورك سەن)و (ئیڤنینگ میرۆر)و (برود وایز جورناڵ)دا، دا کە قەسیدەی قەلەڕەشی بۆ بڵاوبکەنەوە، لێ هەوڵەکانی سەری نەگرت تا لە ئەنجامداو دوای هەوڵێکی زۆر (ئیڤنینگ میرور) دەقی نێوبراوی بە نەبەدڵی بۆ بڵاوکردەوە. کەچی دوای چەند ڕۆژێك قەسیدەی قەلەڕەش لە (ئەمیرکان ویگ ریڤیو)و (سلوترن لیتەری میسنجەر)و (برود وایز جورناڵ)دا دووبارە بڵاوکرایەوەو ئیدگار بەمە کەمێك بوژایەوەو خەمی دڵی ڕەوییەوە. ئیدی کەوتە کۆڕگرتنو بوو بە یەکێك لە ئەستێرە درەوشاوەکانی نێوەندە ئەدەبییەکان. لەو سەروبەندەدا ماشقەیەکی گرت بە نێوی فرانسیس سارگنت ئوسگود، کە ئەویش هۆزانڤان بوو. بەو ئاوایە کەمێك لە ڤێرجینیای داماو کە لە فوردهام نیشتەجێ بوو، دوور کەوتەوەو بە خۆی لە نیویورك ئاکنجی بوو و مەستی شۆرەتو نێوبانگ بوو... ئەوە بوو (بریگز)ی وەشانکار کە زۆر شەیداو دڵبەندی پۆو بەرهەمەکانی بوو، کردی بە بەڕێوەبەری "برود وایز جورنال" کەچی ئەو دەرفەتەیشی لە دەستداو هەمدیس بایدایەوە سەر خواردنەوەو بە بێکار مایەوە. ئیدی بە پەلەو بەوپەڕی پەشیمانی گەڕایەوە بۆ فوردهام، بۆ لای ڤیرجینیا. ئیدی لەوێندەر وبە دیار ڤێرجینیاوەو بۆ ڤێرجینیا قەسیدەی (ئەنابیل لی)دانا. ئیدی پۆ کەوتە نەدارییەکی ئەوتۆوە دەڵێن کاتێ کە ڤێرجینیا بە باوەشیەوە مرد، پارەی نەبوو کفنی بۆ بکڕێتو کفنێکی بۆ خواست...

بەڵام دۆستەکانی پشتیان تێنەکردو ئەوە بوو مەدام شۆ، دوا بە دوای مردنی ڤێرجینیا، کەمپینێکی بۆ کردەوەو پیتاکێکی باشی بۆ کۆکردەوەو کەمێك بوژایەوەو سەر لە نوێ کەوتەوە

کارکردنو (ئولالوم)ی نووسی‌و دەستی بە نووسینی یوریکا کرد کە لە ١٨٤٨/٢/٣دا پێشکەش بە جەماوەری کردو پاشان لای بوتمان بڵاوی کردەوە، بەڵام ئەو سەرکەوتنەی بە دەست نەهێنا کە بە تەمای بوو.

دیسان پەرێشانی‌و نا ئارامی بەرۆکی گرتەوە. فوردهامی بە جێهێشت بەونیازەی زنجیرە کۆڕێکی ئەدەبی بگرێت، ئەشق‌و ڤیانی خۆی بۆ مەدام شۆ دەربڕی، بەڵام دوایی لێی دوورکەوتەوە، چونکە هەستی دەکرد شەرمەزاری چاکەکانی ئەوەو چاکەی ئەوی پێنادرێتەوە. ئیدی بە تەواوەتی خووی دایە ئەفیون‌و لودانۆم‌و مۆرفین، کەوتە داوی ئەشق‌و ڤیانی هەردوو خانم: مەدام ریچموند و مەدام وایتمان‌و تیا مابوو کامیان هەڵبژێرێت، ئەنجام لێڕا خوازگاری مەدام وایتمان بکات کە بێوەژنێکی گەنجی خشیك و زۆر دەوڵەمەند بوو. بەڵام سەر لە بەیانی رۆژی زەماوەندەکەیان تووشی کۆمەڵێك کۆنە هاوڕێیانی خۆی بوو وکەوتە خواردنەوە لەگەڵیانداو زۆر پیس سەرخۆش بوو، بەمەش لەقەی لە بەختی خۆی داو دەرگایان لە روویا داخست، ئیدی بەلای مەدام ریچموندا بایدایەوەو چەند نامەیەکی ئاگرینی بۆ ناردو قەسیدەی (بۆ ئانی) بۆ نووسی. لە ١٨٤٩/٧/١ سواری قیتار بوو بە نیازی ئەوەی لە (ماساشوتس) مەدام ریچموند بدینیّ، دیارە بیّ پارە بوو، یەکێك لە دڵبەندانی خۆی بە نێوی ئیدوارد نورتون پەنجا دۆلاری دابویە، کەچی لە فیلادلفیادا تووشی کۆمەڵێك کۆنە هاوپیاڵەی خۆی بوو، لەگەڵیاندا کەوتە بەزمی خواردنەوەو هێندەی خواردەوە کە ئاگای لە خۆی نەما. لەمە بە دواوە گلۆڵەی بە تەواوی کەوتە لێژی‌و دووجاران هەوڵی خۆ کوژی دا...

ئیدگار لە ٧/تەموزدا وەئاگا هاتەوەو لە ١٣/ تەموزدا جارێکی دی فوردهامی بە جێهێشت‌و ئەمجارەیان بەرەو ریچموند وەڕێکەوت. لەوێندەر تووشی ئالمیرا رویستەر بوو، کە بێوەژن کەوتبوو، مەدام ریچموندی هەر لە بیر نەما! ئیدی ئەشقەکەی سەردەمی منداڵیەتی سەری هەڵدایەوە، هەرچەندە ئالمیرا بوو بوو بەدایك‌و ژنێکی پاك‌و خواناس بوو، بەڵام قاییل بوو شووی پێبکات. ئەوە بوو مەوعیدی ١١/ت١/یان دانا، ئیدگار بەڵێنی دا کە چیتر توخنی خواردنەوە نەکەویّ! ئەوسا لە ١١/٦دا بەرەو فیلادلفیا رۆیی، تا لەوێندەرەوە بۆ نیویورك بڕوات‌و چیرۆکەکانی بە چاپ بگەیەنێت، لە رێگە، لە بالتیمور دادەبەزیّ‌و تێروپڕ دەخواتەوە، لە رێگا لە قیتاردا نەخۆش دەکەویّ، دەگەڕێتەوە بۆ بالتیمورو بە درێژایی شەویّ دەسوڕێتەوە. بۆ سبەینیّ چەند رێبوارێك دەی بینن کە بەبیّ جوڵە لەسەر تەختێکی لایت ستریتدا کەوتووەو بۆ ئەنستیتۆی واشنتۆنی ساغڵەمی دەبەن‌و لەوێندەر دکتۆر ج. ج. موران سەرپەرشتی دەکات‌و داوای دوو رۆژان گەورەترین شاعیری ئەمریکا کۆچی دوایی دەکات‌و دەگوازرێتەوە بۆ گۆڕستانی بالتیمورو لە ئارامگەی ماڵباتەکەیاندا، کە نۆ کەس بوون، بە خاك دەسپێردرێت...

پاژی چوارەم

ئەگەر راستت دەویٚ هەر یەکیٚکمان بگریت شتیٚك لە ئیدگار ئالان پۆمان تیٚدایە، شتیٚکی پەنهان لە ناخماندا، کە بریتیە لە ترس لە نادیار. ترس لە تاریکی، ترس لە شیٚتی، بیٚزاری لە نەمان. ترس لە بیٚدەسەلاٚتی لە هەنبەر مردن... هەر هەموو ئەو کابوس و مۆتەکانە لە چیرۆکەکانیا بەروونیو ڕەوانی نیشاندراونو بیٚ پەردەو پەروا خراونەتە روو و ئامادەن بۆ شیکردنەوە. جا ئەم مۆتەکەو کابوسانە دەستمان دەگرنو قۆناغ بە قۆناغ بەرەو دوورترین قولاٚیی ناخی خۆمانمان دەبەن. یانی راستت دەویٚ پۆ بەرەو کەوشەنو ئاقاری ئەو ترسە قووڵە مرۆڤانیەمان دەبات، ترسی خود کەشفکردن.

مرۆڤ، جگە لە خۆی، دەتوانیٚ روو بەروو و بەرەنگاری هەرشتیٚکی تر ببیٚتەوە. مرۆڤ بە شادیو شانازییەوە هەر دیارەیەکی هیٚزداریو سەرکەوتنی خۆی دەداتە پاڵ خۆی، بەلاٚم کە ڕوو بەرووی ناکامیو لاوازیو شکست دەبیٚتەوەو هیچ دەسەلاٚتیٚکی بە سەریدا ناشکیٚت خیٚرا هۆیەکەی بە ملی خوداو بەختو یەغباڵو چارەنووسو سروشتو قەدەرو ئەهریمەندا دەدات..

جا ئیدگار ئالان پۆ، یەکێك بوو لەو کەسانەی دەقاودەق وەکو قارەمانی چیرۆکی "هەرەسی کۆشکەکەی ماڵباتی ئۆشەر" خۆی بە قوربانییەکی گەورەی قەدەرێکی بە سامو ترسناك دەزانی. بەڵام لە هامان کاتدا هەستی بە زەرورەتی هەبوونی دەروو ومەفەڕانش دەکرد. بەڵام پۆ تەنیا لە خەیاڵدانی خۆیدا ئەم دەروروانەی گرتەبەر نەك لە واقیعدا، بۆیە دەبینین قارەمانەکانیشی وەکو خۆی، لە زیندانی دۆزەخی خودی خۆیان دەرنەچوون. هەڵبەتە پۆ بە هەر چوار پەلەوە کەوتبووە دۆزەخی تایبەتی خودی خۆیەوەو هەمیشە لە هەوڵی ئەوەدا بوو کە لەو دۆزەخە هەڵێتو سەنگەرو چەکی دەستی لەم شەڕە دژوارو ئاڵۆزەدا کارە ئەدەبییەکانی بوو. سەربهوردی ئیدگار ئالان پۆ، یەکێکە لە تراجیدیا مەزنەکانی جیهانی ئەدەب، ژیانی خۆیشی وەکو ژیانی قارەمانانی چیرۆکەکانی یەجگار ترسناكو ئاڵۆزو دژوارو زۆرجار نامەنهومو گۆنگ بوو. لەلایەکەوە جوانی پەرستێکی کەم وێنە بوو،و لەلایەکی ترەوە ناچار بوو لەوپەڕی دەستکورتیو هەژاریو بێنەوایی داو بە نەخۆشی بژیو لە روانگەی هاوچەرخانییەوە بە ناکامی و نامرادی بمرێت... بەڵام نهاو دوای پتر لە سەدو شەستەمین ساڵوەگەڕی مردنەکەی کێ هەیە ناوی ئیدگار ئالان پۆی نەبیستبێ؟ خەڵکی لە سەرانسەری دنیادا کەیفیان بە چیرۆکەکانی دێت. گەلێك لەم چیرۆکانە کراون بە فیلمی سینەمایی یەجگار سەرکەوتوو، شیعرەکانی لە قوتابخانانددا دەخوێندرێن، بە سەدان وتار دەربارەی بەرهەمەکانی بڵاوکراونەتەوە، زۆرجار وەکو بلیمەتێك ئاماژەی بۆ دەکرێتو ناو دەبرێت. ئەمەش سەربهوردو چیرۆکی زۆربەی ئەو کەسانەیە لە دەرێی رۆژگارو سەردەمی خۆدا دەژین، چیرۆکی ئەو هونەرمەندەیە کە لە ژیانا کەس دانی پێدانانیو هەموو بەشێکی هەر مەینەتو تەوسو توانجە، پاشان کە دەمرێت، دانی پێدا دەنەن، یانی بە زندوویەتی دەکوژرێتو بە مردوویەتی دەپەرسترێت.

جا رەنگە ئەم حاڵە خەتای ئیدگار خۆیشی تێدا هەبووبێ، لە لایەکەوە چونکە دەگەڵ عامێدا نەبووە، لێدراوە. لەلایەکی ترەوە زۆر خاڵی لاواز لە کەسێتی ویدا هەبووە، لە رووی تەندروستیەوە وەزعی باش نەبووە، بەوە خۆی لە واقیع دزیوەتەوە کە پەنای وەبەر خواردنەوەو مەینۆشی بردووە، یەکێك لە خاڵە لاوازەکانی دیکەی لایەنی سایکولۆژی بووە، کەسێکی خۆپەسندو خۆ بە گەورەزانی ئەوتۆ بوو کە پێی وابوو وەکو کەسێکی شارستانیو رۆشنبیر، خەڵکی لەسەریانە قەدرو حورمەتی بگرنو خۆ بە قەرزارباری بزانن، کە ئەم شتەی وەکو پێویست لە خەڵکی نەبینی، زۆری لەبەر گرانو ناخۆش بوو، ئەمە لە دڵو دەروونیا پەنگی خواردەوە وهێندەی دی لە خەڵکی دڕدۆنگو بێزار بوو. هەر ئەم خۆپەسندیو روح زلییە وای لێکرد کە تەمەنی راستەقینەی خۆیو وەشێرێت، بۆ ئەوەی وەکو پەڕجوویەك بنوێنێ. بەڵام ئەم روح زلیو خۆپەسندییە لە چاو هەستی بەزەیی بە خۆهاتنەوەو خۆ بە مەزڵوم زانیدا هیچ نەبوو، چونکە هەستی مەزڵومیەت هەندێجار وای لێدەکرد، منەتی ئەو کەسانە هەڵبگرێت کە دەستگیرۆییان دەنکرد یان پارەیان دەدایە. جا لەمەش خراترو نەنگینتر ئەوە بوو، کە زیاترو بە شێوەیەکی نیمچە بەردەوام رووی لە ژنان دەنا، کە رەنگە هۆی ئەمە لە هەندێ رووەوە بگەڕێتەوە بۆ ئەوەی بە منداڵی، لە تەمەنی کەمتر لە سێ ساڵی، دایکی لە دەست داو لە سۆزی دایك بێبەش بوو و

هەمیشە بەتامەزرۆییەوە بۆ نموونەی ئایدیالی ژیان‌و جوانی دەگەڕا تا قەرەبووی بێ دایکی پێ بکاتەوە. بەڵام پۆ دەگەڵ ئەو خاڵە نیگەتیفانەدا، کۆمەڵێك خاڵی ئەرێنی‌و پۆزەتیفیشی تێدابوو، کە لە هەموویان گرینگتر بەهرە خۆڕسکە ئەدەبییەکەی بوو. لە پاڵ ئەم بەهرە خۆ ڕسکەشدا کەسێکی بەکارو کۆڵنەدەر بوو، سەرباری ئەو هەموو دژواری‌و نەخۆشی‌و نامرادی‌و پەراوێز خستنەی ڕووبەڕووی بوونەوە، هەر کۆڵی نەدەداو بەوپەڕی پشوو درێژی قەڵەمڕانی خۆی لە بوارێن شیعرو چیرۆك‌و ڕەخنەدا دەکرد. خاڵی بە هێزی پۆ لەوەدا بوو کە توانایەکی یەکجار دەگمەنی هەبوو، لە ڕۆچوون بە قووڵایی نیگەرانییە دەروونی‌و پەرێشانییە عەسبییەکانیداو پاچڤەکردنیان بۆ چیرۆکی نەفەس تاسێن، بەڵگەشمان بۆ ئەو بۆچوونە ئەو کۆ چیرۆك‌و کۆمەڵە شیعرانەیە کە بەرەنگدانەوەو دەنگدانەوەی ڕاستەوخۆی ژیانی پۆ دێنە ژماردن. بۆ نموونە ئەگەر لە چیرۆکە ترسناك‌و گەلێك لە قەسیدەکانی پۆ ورد ببینەوە، دەبینین بیرۆکەی مەرگ، بەسەر پۆدا یەجگار زاڵە‌و ئەگەر لە ژیانی پۆ وردببینەوە، دەگەینە ئەو قەناعەتەی کە ڕەنگە لەمەدا زۆر نەهەق نەبووبێ، لێ ئەم خولیاو خەیاڵاتە ترسناکە کە لە ئەزموونی پراکتیکییەوە دەگوازرێتەوە بۆ جیهانی ئەدەب، شێوەو نێوەڕۆکێکی زۆر جیاوازترو فراوانتر وەردەگرێت... بۆیە کە پۆ چینە لە قولایی ترسەکانی خۆی، لە قولایی کابوس‌و مۆتەکەکانی خۆی دەکات، دەیەوێ لە بنج‌و بناوانیان بکات، ئەمە خۆی لە خۆیدا گوزارشتە لەو کێشەو ئاریشانەی کە بە درێژایی مێژوو زانایان‌و دانایان‌و فەیلەسوفانی بە خۆوە مژوول کردووەو تا ڕۆژگاری ئەمڕۆش هەر بەردەوامە، ڕەنگە ئەمە سەرچاوەی بلیمەتی پۆ بێت.

هەڵبەتە، کەس لە ئەمریکادا، لە زەمانی پۆدا پەی بە بایەخ‌و بلیمەتی پۆ نەبردووەو قەدریان نەزانیوە. یەکەم ئیعتراف بە بایەخی پۆ لە فەرەنساوە بووە، ئەوە بوو لە ئاخرو ئۆخری ژیانیدا، بۆدلێر پەخشانەکانی‌و مالارمێ شیعرەکانی پاچڤە دەکەن، تەنانەت موپاسانیش لە سەرەتاوە کەوتە ژێر کاریگەری‌و باندۆری ئەوەوە. لێ لە ئینگلتەرەدا یەکەم کەس کە ئاوڕی لێدایەوە ئیلیزابیت باریت براونینگ و، پاشان چارلز دیکنز بوون. دوای نزیکەی سەدەیەك ئەوسا ئەمیریکا پەیان بەوە برد کە لە یەکەمین نووسەری داهێنەری خۆیان غافڵ و بێ ئاگا بوون‌و وەکو پێویست ئاوڕیان لێنەداوەتەوەو بایەخیان پێنەداوە. هەڵبەتە نابێ تەنیا لەو ڕوانگەو گۆشەنیگایەوە تەمەشای ئیدگار بکرێت کە هونەرمەند بووەو پێویستە لەبەر پایەو بایەخە ئەدەبییەکەی قەدری بگیرێت‌و داکۆکی لێبکرێت، بەڵکو دەبێ وەکو مرۆڤێك بە هەموو لایەنە ئەرێنی‌و نەرێنییەکانییەوە تەمەشا بکرێت،و ئەوسا وەکو مرۆڤێك کە دووچاری هەزارو یەك عەزابی پەریشانی دەروونی‌و دژواری دەرەکی‌و نامرادی‌و مەینەتی بووە، مامەڵەی لەتەکدا بکرێ. جا پۆ تەنیا نووسەر نەبووە، نووسەرێکی ڕووت نەبووە، بەڵکو مرۆڤێك بووە لە ناو جەرگەی ژیان‌و کاریگەرییە حەیاتی‌و مرۆڤانییەکاندا ژیاوەو وەکو مرۆڤ توانیویەتی ببێ بەو نووسەرە، لێ مخابن ئەم حەقیقەتە زۆر جار فەرامۆش کراوە، یا وەکو ڕەشی ڕەش تەمەشا کراوە یان وەکو سپی سپی. هەڵبەتە بمانەوێ‌و نەمانەوێ پۆی هونەرمەندو پۆی مرۆڤ بە تەواوەتی لە یەکدی نایەنە دابڕان‌و کارلێکیان دەگەڵ یەکدا هەبووە. مەبەست ئەوەیە دەشێت بەرهەمی مرۆڤ

کەم دابێژێك ڕەنگدانەوەو دەنگدانەوەو وێنەو نموونەی ژیانی بێت، لێ مەرج نییە ژیانی نموونەو وێنـەی بەرهەمـەکانی بـێ، نووسـەر، وەکـو هـەر هونەرمەنـدێك بیروبۆچـوون و سـۆزو گـودازو ئەزموونەکانی خۆی بە جۆرێ دەهونەرێنێ کە ئامانجی خۆی واتە کاریگەرییە ئەستاتییەکیەکەی بپێکـێ. هەڵبەتـە دەبـێ ئامـاژە بـەوەش بکرێـت کـە نـە ژیـان بـە تـەنیا، بەرهـەم ، شـرۆڤەو روون دەکاتـەوەو نـە بەرهـەم بـە تـەنیا ژیـان شـرۆڤەو روون دەکاتـەوە، ئەوپەڕەکـەی دەشـێت سـووکە تیشـك و ڕووناکییـەك بخەنـە سـەر یەکـدی بێئـەوەی سـنووری جیاوازییـەکانی نێوانیـان بێتـە شێواندن یان بەزاندن. هەڵبەتە سەبارەت بە ئیدگار ئالان پۆ و بەرهەمەکانی حاڵـەتێکی دیکـەش هەیە، کە دەبێ لەبەر چاو بگیرێ، ئەویش ئەو ڕاستییەیە کە پۆ لەسەر نووسین و بە نووسین دەژیا، لـە پێنـاوی نـان و بژێویـدا دەینووسـی، بۆیـە دەبوایـە بـازاڕی فرۆختی ڕەچـاو بکردایـە، شـتێکی نووسـیبا بـازاڕی هـەبێت. بۆیـە جیاکردنـەوەی ئـەو بەرهەمانـەی کـە ڕەنگدانـەوەو دەنگدانـەوەی خودی نووسەرن لەوانەی کە بابەتی بازاڕن و بۆ سـەرگەرمی خوێنـەرن، کارێکی زۆر ئاسـان نییـەو وردبوونەوەو ڕامانێکی فرەو قووڵ و بە ئینساف گەرەکە، بە تایبـەتی کـە ئـەوەمان لـەلا عەیانـە، کـە قسـەو قسـەڵۆکێکی یـەجگار زۆری لـە دەور تـەنراوەو بـژارکردنی ڕاسـتیەکان، لـە درۆو دەلەسـەو بوختانە زۆرو زەبەندەکان، کارێکی هـەروا ئاسـان نییـە. جا بۆ نەگبـەتی ئیدگار ئالان پۆ، یەکـەم بیوگرافیانووسـی پـۆ، نـەك هـەر ئـەو شـوبهەو وگومـان و قسـەو قسـەڵۆك و بوختانانـەی لـە دەور نەڕەواندەوە، بەڵکو هێندەی دی قوڕەکەی خەست کردەوەو ڕیشاژۆی کردن و هـەر بە درۆکـردن و قسـە هەڵبەسـتنەوە نەوەسـتا، بـەڵکو کـەرب و کینـە وای لێکـرد نامـان بـە نـاوی ئـەوەوە تـەزویر بکات... بە هەرحاڵ پۆ بە خۆیشی تاڕادەیەکی زۆر بەرپرسە لەو کارەساتەی کە بەسـەری هات و تیایدا ژیا، کەسێك بوو لە رووی جەستەیی و کەمێکیش لە رووی ئەقڵییـەوە نـەخۆش... ئیدی بـە هەموو حاڵ و حیسابێك، کەسێکە بێ چەندو چوون لـە ڕێگـەی بەرهەمـە ئەدەبییەکانیـەوە دەچێتـە ریزی نەمرانەوە.

*

لە ٢٩/ت١٨١١/٢، ڕۆژنامەی ئەنکوایرەر کە لە شاری ریچموندی ویلایەتی ڤیرجینیا دەردەچوو، بانگەوازێکی دڵتەزێنی دەربارەی یەکێك لە خۆشەویست ترین ئەکتەرانی شار بڵاوکردەوە کە دەڵێت:

بۆ دڵسۆز ان. ئەمشەو، خاپۆ لە جێگەدا کەوتووەو منداڵەکانی دەوریان داوە. داوای کۆمەکی ئێوە دەکات، ڕەنگە ئەمە دوا داوای ئەو بێت. کەرەم و دڵاوایی جەماوەری خەڵکی ریچموند پێویستی بە بانگەوازێکی دی نییە. تکایە بۆ زانیاری زیاتر، بڕواننە ئاگادارییەکانی ئەمڕۆ.

دیـارە جـەماوەری شـانۆی ریچموند ئـەو شـەوە زۆر بـە دەسـت کراوەیـی بـەدەم بانگەوازەکـەوە هاتن، لێ هەموو ئەو پارەیەی ئەو شەوە بۆ خا پۆ کۆکرایەوە بایی ئـەوە بـوو بدرێت بـەکرێی ئـەو میوانخانە هەرزانەی کە لەدوا ڕۆژەکانی ژیانیا لەوێندەر دەژیا، کە ئـەم کۆمەکـە نەبوایـە لـەوە بـوو خۆی و شڕوشیتاڵی فڕێ بدرێتە دەرەوە. خاپۆ لە ٨/ك١ بە نەخۆشـی دەردەباریکـە کۆچـی دوایـی کردو سێ منداڵی وردی لە پاش بـەجێمان: گەورەکـەیان ولیـام هنری بـوو کـە ئـەویش لـە تەمـەنی

بیستو چوار ساڵیدا بە سیل دەمرێتو، بچووکەکەیان رۆزالی ناو بوو لە ساڵی ١٨٧٤دا لە کەترەخانە دەمرێت، ناوەنجییەکەیان، چارەنووسو قەدەری ئەوە بوو بەوپەڕی کلۆڵیو بێنەوایيو داماوی بژیو سەرباری ئەوەش ببێت بە یەکێك لە مەزنترین نووسەرانی ئەمریکاو ناوێکی زندووی مێژووی ئەدەبیاتی جیهان، ئەو ناوە ئیدگار ئالان پۆ بوو کە ئەمڕۆکە لە سەرانسەری دنیادا ناسراوە.

*

ئیدگار، سێ ساڵ کەم مانگێك بوو کە دایکی مرد، ئەم دابڕانە بۆشاییەکی گەورەی خستە دڵو دەروونییەوەو بە درێژایی سیو حەوت دانە ساڵ لە هەوڵی ئەوەدا بوو لە رێگەی پەیوەندیو دۆستایەتی دەگەڵ ژنانی دیدا، پەیکەری دایکی لە هەستو نەستی خۆیدا زندوو بکاتەوە، نەك هەر وەکو دایك، بەڵکو وەکو ئافرەتێکی ئایدیالیو نموونەیی، وەکو خواوەندی خۆشەویستیو جوانی. ئیدی سیمای ناسكو رەنگی زەردو سۆزی دایکێنی، دایکی، بە جۆرێ تێکەڵ بە هەستو نەستی بوو، پێی وابوو کە بوونی وەستاوەتە سەر سۆزو خۆشەویستی مێیانی، کەچی عەزابی دابڕان لە دایکی – کە ئەم دابڕانە لە ژیانیا، دەگەڵ ژمارەیەك لەو ئافرەتانەشدا کە خۆشیویستن دووبارە دەبێتەوە– ئەو هەستە ترسناکەی لەلا دروست کرد کە خۆشەویستی کارێکی کوشندەیە. ئیدی خۆشەویستیو ڤیانو مەحەبەت بوو بە تانوپۆی ژیانو بەرهەمەکانی، کەچی ئەزموونی پڕ هەورازو نشێوی خۆی کردیە کارێك کە خۆشەویستی بە مەرگەوە ببەستێ. ئیدی هەڤدژی نێوان ئارەزووی خۆشەویستیو ڤیان لەلایەكو ترس لە مەرگو مردن لەلایەکی ترەوە، بەجۆرێ باڵی بەسەر دڵو دەروونیا کێشا کە مێشکی شێواندو بەرەو مەرگی برد. ئەمەش زیاتر زادەی ئەو بۆشاییە ترسناکە بوو کە مەرگی دایکی خستیە دڵو دەروونییەوە.

*

دایکی ئیدگار بە بێوەژنی شووی بە دەیڤید پۆ کرد، سێ ساڵ لەلای مێردی پێشووی، هوبکینس بووەو منداڵی لێی نەبووە. بەڵام کە شووی بە دەیڤید پۆ کردووە یەکسەر سکی بووەو لە ك١٨٠٧/١ منداڵی یەکەمی بە نێوی ولیام هنری بووە.

ئەم ژنو مێردە دوای زەماوەندەکەیان بۆ چەند مانگێك لە فیلادلفیا کاریان کردووە پاشان لە شانۆیەکی هاوینە لە نیویورك کاریان کردووە، پاشتر بۆ ماوەی سێ ساڵان لە بۆستوف ئاکنجی بوونو لەوێندەر لە ١٩/ك١٨٠٩/٢دا ئیدگار ئالان پۆیان بوو. پاشان ئیدگار بەخۆی دەستکاری تەمەنی دەکات جارێ زیادی دەکات تا پەیوەندی بە سوپاوە بکاتو لە سوپا وەربگیرێت. جارێکی دی کەمی دەکاتەوە، تاخۆی بنوێنێ وای نیشان بدات کە هەر لە تەمەنی منداڵییەوە کەسێکی هەڵکەوتەو بلیمەت بووە. بە هەرحاڵ ئەمە مێژووی راستەقینەی لە دایکبوونی نەشاردووەتەوە، چونکە بە روونی لەسەر یەکێك لە لاپەڕەکانی کتێبە پیرۆزەکەی ماڵی جۆن ئالاندا، کە پاشان پۆ دەگرنە ژێر باڵی خۆیان، بەم جۆرە تۆمارکراوە: "هنری پۆ لە ٣٠/ك١٨٠٧/٢داو ئیدگار ئالان پۆ لە ١٩/ك١٨٠٩/٢دا لە دایکبوون." بۆ سەلماندنی دروستی

ئەو بەروارەی سەریٚ دەشێت پەنا وەبەر ڕۆژنامەی بۆستنی ١٨٠٩/٢/٩ ببرێت کە دەڵێت: "مژدە بە هەوادارانی شانۆ دەدەین کە پاش هەستانەوەی خاتو پۆ لە زەیستانی، ئەم ئەکتەرە گەنجە ئەفسونکارە، سبەی ئێوارە دێتەوە سەر شانۆ."

*

بە هەرحاڵ ئیدگار ئالان پۆ نازی شێواو لە نازی دایك و باوك بیٚ بەش بوو، کەوتە بەر دەستی خانەوادەی جۆن ئالان، کە خێزانێکی دەوڵەمەندی بازرگان و مامەڵەچی توتن بوو. ڕۆزالی خوشکیشی کە لەوە بچووکتر بوو هەست بە هیچ بکات، خانەوادەی ماکینزی هەڵیانگرتەوەو. هنری برایشی پێش مردنی دایکی بۆ ماڵی باپیری نێردرا بوو.

*

ئیدگار ئالان پۆ، هەرچەندە بە بێگەردی منداڵانەوە زوو دەگەڵ ژیانی تازەیدا ڕاهات، لیٚ شوێنەواری ئەو زامەی مەرگی دایکی خستبوویە دڵییەوە، نەك هەر خۆش نەبووەوە، بەڵکو بە درێژایی ژیانی بە بەردەوامی دەکولایەوەو دەکولایەوە. بۆیە هەمیشە لە خۆشەویستی و ئەمان دەگەڕا، کە بەداخەوە بە ڕێکەوتیش تووشی نەبوو... ئەوەی مایەی سەرنج و سەرسامییە پۆ وێڕای گشت کلۆڵی و کولەمەرگی و نامرادییەك توانی خەرمانێکی گەورەی چیرۆك و شیعری زندوو لە پاش خۆی بەجیٚ بێڵێت.

*

وەختیٚ ئیدگار، لەلایەن خانەوادەی جۆن ئالانەوە هەڵگیرایەوە، ژمارەی دانیشتووانی ریچموند نزیکەی شەش هەزار کەسێك بوون کە نیوەیان قولەڕەشی کۆیلە بوون. بازرگانیی توتن، بازرگانی باوی شار بوو.

جۆن و فرانسیس ئالان وەختیٚ ئیدگاریان هەڵگرتووە، هەشت دانە ساڵ بوو کە ژن و مێرد بوون و منداڵیان نەبوو بوو، خاتوو فرانسیس یەکێك بوو لەو خانمانەی کە هاوسۆزی و هاوخەمیان دەگەڵ ئیلیزابیت پۆی دایکی ئیدگاردا کردبوو،و لە دوا ڕۆژەکانی ژیانیا بەهانایەوە چوو بوو. ئیدی لەمەوە سۆزێکی تایبەتی دەرهەق بە ئیدگار لەلا دروست بوو بوو، ئەوە بوو کە ئیلیزابیت کۆچی دوایی کرد، ئیدگاری برد بۆ ماڵی خۆی. ماڵەکەیان لەسەر ئەو کۆگایە بوو کە جۆنی مێردی کاری تیادەکرد، کۆگاکە کەوتبووە سەر دووریانی هەردوو شەقامی مین و سیازدەوە کە نزیك بوو لە ناوەندی شارەوە. جۆن ئالان منداڵی خۆش دەویست، بێگومان حەزی کردووە منداڵێکی بیٚ کە لە پاش خۆی بیٚ بە خودانی ئەو سەروەت و سامانەی کە خەونی پێوە دەبینی و ئیشی بۆ وەدەستهێنانی دەکرد. هەنگیٚ تەمەنی نزیکەی سی و یەك ساڵ بوو، بەڵام حەزی لە تەبەنی و منداڵ هەڵگرتنەوە نەبوو، بە تایبەتی ئەو بیانووەشی هەبوو کە منداڵێکی نا شەرعی هەیە، لیٚ ئەم هەنجەتە خۆی لەبەر گوشاری ژنەکەی نەگرت و ناچار بوو مل بدات و بە فەرمی دەوری باوك بدینیٚ. و لە ٧/ك١٨١٢/٢دا، جۆن ئالان، لە موغازەی هوب دای ئاندسیتون، قەرەوێڵەیەکی منداڵانەی بە هەشت دۆلار بۆ ئیدگار کڕی.

جۆن ئالان خەڵکی سکوتلاندەیە، لە تەمەنی پازدەساڵیدا کۆچی کرد بۆ ئەمریکا، لەوێندەر بوو بە شاگردو کاتبی (ولیام گالت)ی مامی کە کەوتبووە کاسبیو لە زەرفی بیست ساڵێکدا بوو بوو بە یەکێك لە بازرگانە هەرە گەورەکانی ریمچوند. جۆن ئالان لە ساڵی ١٨٠٠دا لە مامی جیا دەبێتەوەو بەشەریکی دەگەڵ کەسێکی دیدا بە ناوی چارلز ئیلیس بە دەستمایەیەکی دوو هەزار جونەیهی دەکەوێتە کاری هەناردەکردنی تووتنو مارکێتێکی کەلوپەلی گشتی لە ریمچوند دەکاتەوە.دوای سێ ساڵ، فرانسیس کیلینگ فالینتاین دەخوازێ، فرانسیس کیژێکی جوان دەبێتو گەلێك لە گەنجانی ریچموند خۆزیان دەخواست زەماوەندی دەگەڵ بکەن. جۆن ئالانیش گەنجێکی قۆز بوو،کاسبکارێکی سەرکەوتوو بوو و ئایندەیەکی گەشی لەبەردەم بوو. جۆن ئالان لە حوزەیرانی ١٨٠٤دا رەگەزنامەی ئەمریکی وەردەگرێتو هێندەی دی متمانە بە خۆیو بە کارو کاسبییەکەی پەیدا دەکات، بە ئاسودەیی لە ماڵو حاڵی خۆیدا دەگیرسێتەوەو زۆر بە جدی لەسەر کارو کاسبی خۆی بەردەوام دەبێتو کارو کاسبییەکەی رەونەق پەیدا دەکاتو برەو دەسەنێو کۆمپانیاکەی، ئیلیس-ئالان، جگە لە بازرگانی تووتنو گواستنەوەی دەریایی، بازرگانی جلو بەرگو ئامێری مەعدەنیو دانەوێلەو قاوەوە چاو مەشروباتیش دەکات. ئیدی ئیدگاری چکۆلە لەو ماڵە تازەیەدا دەگیرسێتەوە وبە دڵو بەگیان هۆگری فرانسیس دەبێت، بە دایکی دووەمی خۆیی دەزانی کە زۆر دەگەڵی دلۆڤانو میهرەبان دەبێتو لە ڕادەبەدەر نازی دەداتێو جۆن ئالانیش هەموو پێویستیەکی بۆ دابین دەکات. ئیدی ئیدگار دەبێت بە ئەندامێکی بەختەوەری ئەو ماڵباتەو تەنانەت پورەکەی خۆی کە لە بالیتمور دادەنیشت لەمبارەیەوە دەڵێت: ***"بەختەوەری ئیدگار لەوەدایە کە کەوتووەتە بەر دەستی ژنو مێردێکی زۆر باشی وەکو جۆنو فرانسیس ئالان... ئاه، کەم کەس شانسی وایان بۆ هەڵدەکەوێ.. لە خودای گەورە دەپاڕێمەوە کە ئیدگار لەقە لە بەختی خۆی نەداتو ئەو نازو نیعمەتە لە خۆی تێك نەدات کە خەڵکانێکی بێگانە، تەنیا لە رووی دڵسۆزیو دلۆڤانیو مرۆڤدۆستی خۆیانەوە، داویانەتێ."***

*

یەکێك لە هۆیەکانی ناکۆکی نێوان ئیدگارو جۆن ئالان ئەوە بوو کە جۆن ئالان بێ وەفابوو دەرهەق بە ژنەکەیو بە دزی ئەوەوە داوێن پیسی دەکرد، تەنانەت پێش ئەوەی بۆ ئینگلستانیش بڕۆن داوێن پیسی لێدەکرد،و منداڵێکی ناشەرعیشی هەبوو بە نێوی ئیدوارد کولییر، تەنانەت کە هاتنەوە بۆ ریچموندیش، لەسەر داوێن پیسی خۆی بەردەوام بوو، ئیدگار بەمەی دەزانیو ئالان دەترسا لە قاوی بدات، بۆیە حەزی دەکرد ئیدگار لە ریمچوند دوور بخاتەوەو ناردی بۆ زانکۆ بێئەوەی وەکو پێویست مەسرەفی بکێشێت.. بەهەرحاڵ جۆن ئالان هەر بەوەوە نەوەستا کە سووکایەتی بە ئیدگار بکات، تانەی لێ بدات، ناوی بزڕێنێ، بەڵکو لە کۆتاییدا بەیەکجارەکی دەری کردو لە هەر میراتێکی خۆی بێبەشی کرد، چونکە جۆن ئالان زۆر بە خەمی پایەی کۆمەڵایەتی خۆیەوە بوو، هەرچەندە پەیوەندی ژێراو ژێری دەگەڵ ژنانی دیدا هەبوو، بەڵام سوور بوو لەسەر پاراستنی ژیانی خێزانداری خۆی، هەروەها پابەندی دابینکردنی ئایندەی منداڵە

ناشەرعیەکانی بوو.وەکو گوتمان کوڕێکی ناشەرعی هەبوو بە نێوی ئیدوارد کولییر، گوایە ئەمە یەکەم منداڵی ناشەرعی بوو،دەڵێن جگە لە ئیدوارد کچێکیشی لە ١٨٢٦دا لە خات ویلیز بووە کە گوایە ئالان ویستویەتی لە وەستێنامەکەیدا مووچەیەکی بۆ ببڕێتەوە.. جا ئەگەر ئیدگار ببوایە بە میراتگری، ئەوا ئەوانی دی بێبەش دەبوون‌و ئەمیش دەبوو بەلۆمەکارو بنێشتە خۆشەی ژێر دانی خەڵکی! لەوەش خراتر ئەوەبوو کە ئالان متمانەی بە ئیدگار نەبوو کە ئەو سەروەت‌و سامانە بەفیڕۆ نەدات. ئیدگار بەلای ئەوەوە کەسێکی بێ موبالات‌و خەمسارد بوو، هەموو خەمێکی هەر شیعرو کتێب خوێندنەوەیە، ئیدی ئامادە نەبوو ئەو سەروەتە زۆرە بکەوێتە دەستێکی نا ئەمینەوە، بۆیە بڕیاری دا بەیەکجاری ئیدگار لە کۆڵ خۆی بکاتەوەو لە هەموو میراتێك بێبەری بکات.

*

ساڵ، ساڵی ١٨٣٢ـە، جۆن ئالان نەخۆشە. ڕۆژ بە ڕۆژ خراتر دەبێت، وای لێدێ ناتوانێ لە جێدا بنوێت، شەوو ڕۆژ بەسەر کورسییەوەیە، مەگەر ناو بەناو کەسێك بچێتە ژێر باڵی‌و کەمێك بە ژوورەکەیدا بیگێڕێت. لە کانونی یەکەمی ساڵی ١٨٣٢دا جۆن ئالان دەستی لە چاکبوونەوە شۆرد، بۆیە وەسێتنامەکەی نووسی‌و لە ساڵی ١٨٣٣دا پاشکۆیەکیشی بۆ زیاد کرد. هەڵبەتە ئیدگار، وێڕای ئەوەی بەینی لەگەڵ جۆن ئالاندا نەمابوو، لێ لە دڵی خۆیدا تەماحی لە سەروەت‌و سامانەکەی هەبوو، بۆیە بیری لەوە کردووەتەوە بە هەر شێوەیەك بووە جۆن ئالان ئاشت بکاتەوە. وادیارە لە سەرەتای ساڵی ١٨٣٤دا بە نەخۆشیەکەی جۆن ئالانی زانیوەو دەڵێن گوایە لە مانگی شوباتدا چووە بۆ ریچموند بەو ئومێدەی دوا هەوڵی ئاشتکردنەوەی ئالان بدات، لێ بە مل گوتیاران، جۆن ئالان نەك هەر ڕووی ناداتێ بەڵکو دەریشی دەکات. جۆن ئالان لە ١٨٣٤/٣/٢٧دا دەمرێت، هەرچەند وەسێتنامەکەی کۆمەڵێك کێشەو ئاریشەی لێدەکەوێتەوە، بەڵام ئیدگار ئالان پۆ، لەو کێشانەدا تەرەف نەبووە.

*

پۆ قەناعەتی تەواوی بە کورتی‌و پوختی هەر کارێکی ئەدەبی هەبوو، پێی وابوو هەر کارێکی ئەدەبی، بەتایبەتی شیعر، دەبێ لە یەك دانیشتندا بخوێنرێتەوە. هەرچەندە لەم بۆچوونەدا زیاتر شیعری مەبەست بووە، بەڵام لە چیرۆکیشدا پەیڕەوی کردووەو زۆربەی هەرە زۆری چیرۆکەکانی، چیرۆکی کورتن، جگە لە (سەربهووردی ئارتەر گوردون پیم) کە ڕۆمانە. هەڵبەتە زۆرجار کاری هونەری، بێئەوەی هونەرمەندەکە بیەوێ یان پێ بحەسێت. جۆرە ڕەنگدانەوەیەکی کەسێتی‌و خودی هونەرمەندەکە لە خۆدەگرێت.دیارە ئەگەر جۆرە پەیوەندییەکیش لە نێوان کاری نووسەرێك و هەلومەرجی ژیانیدا هەبێت ئەوا پەیوەندییەکی میکانیکی نییە. ئاشکرایە پۆ تەبیعەتێکی یەجگار ناسك‌و هەستیاری هەبوو، زۆرجار ناسکی‌و لاوازی سەرچاوەی ترسن. ترس خاڵی هاوبەشی گشت چیرۆکە ترسناکەکانی پۆیە. ترس لە شێتی، لە مەرگ، لە خۆشەویستی، زۆرجار خۆشەویستی لە چیرۆك‌و شیعرەکانیا بە مردن شکاوەتەوە.

*

پۆ لە ئاخرو ئۆخری ساڵی ١٨٣٩دا، سەرباری دەستکورتیو هەژاری بەردەوام، تەواو لە لوتکەی شۆرەتو نێو بانگی ئەدەبی نزیك بووەوە، لەو سەرو بەندەدا بەشێك لە رۆمانی " سەربهووردی ئارتەر گوردون بیم"و بیستو پێنج چیرۆکی کورتی نووسی کە هەر هەموویان لە گۆڤاراندا بڵاو بوونەوە.

پاژی پێنجەم

١-هەرەسی کۆشکەکەی ماڵباتی ئوشەر

رۆژێکی تاریكو خەمناكو کپی پایز بوو، هەورێکی توند بەری ئاسمانی گرتبوو و تا دامێنی ئاسمان شۆڕ بووبووەوە، من بە درێژایی ئەو رۆژە بە سواری ئەسپێك، بەتاقی تەنیا، بە جادەیەکی تایبەتی چۆڵو خەمناکی گوندیدا هەر هاتمو هاتم، سەرەنجام دەگەڵ خۆرنشیندا خۆم لە هەنبەر کۆشکە بە سامەکەی ماڵباتی ئوشەردا بینییەوە. نازانم چۆنو بۆچی، بەڵام هەرکە تەمەشایەکی کۆشکەکەم کرد، هەستی خەمێکی قورس لە روحم ئالا. بۆیە دەڵێم قورس چونکە هەستم گرفتاری خەمو پەژارەیەکی ئەوتۆ بوو کە هیچ بیرەوەریو تەسەورو وێنایەکی شاعیرانەو دڵخۆشکەر کە عادەتەن ئارامی بە سەر سەختترین تەبیعەتو لە کاتی تەنیایی یان ترسدا، دەبەخشێت، کاری لە من نەکرد. تەمەشایەکی دیمەنەکەی بەرانبەری خۆم کرد، نیگام بڕییە ساختمان کۆشکەکەوئاسۆی یەکنەوای ئەو موڵکە، ڕوانیمە دیوارە ساردو سڕەکانی، پەنجەرە چاو ئاساکان، زەلو پیرەدارو درەختەکانی دەوروبەری، بەخەمو پەژارەیەکی ئەوتۆوە تەمەشای هەموو ئەم دیمەنانەم کرد کە نە دەشوبهایە سەر هیچ هەستێکی دنیایی، مەگەر ئەو جۆرە هەستە

تەنیا لە لای خەڵکانی تلیاکی و ئالوودە هەبێت. هەستم بە ڕچینی دڵم کرد، ڕچینێکی بە سوێ و ئازار، بیرو ئەندێشەم ئەسیری جۆرە خەمێکی بێ کۆتایی بوو، خەمێك كە هیچ خەونێكی ناخۆش و بە ئازار بە بای قولانیدا نەدەگەیی. لەفکران ڕادەچووم: چییە؟ چ نهێنییەك لەم کۆشکەکەی ئۆشەردا پەنهان بوو، کە کاتێ تەمەشام دەکرد، ئەعسابم دەکەوتە لەرزە؟ نهێنییەك بوو نە دەهاتە كەشف بوون و كاتێ كەمێك لەفکران ڕادەچووم و قووڵ دەبوومەوە، سەیرم دەکرد، دەمبینی تەنانەت توانای ئەوەم نییە کە بەگژ ئەو خەیاڵە تاریك و ترسناکەدا بچمەوە کە باڵی بە سەراپای ئازامدا كێشا بوو.

ئەم ڕێبوارە میوانی ناوەخت نەبوو. رودریك ئوشەری دۆستی منداڵی ئەو، نامەی بۆ نارد بوو و تکای لێکرد بوو کە بچێتە دیدەنی. لە نامەکەیدا باسی نەخۆشییەکی کوشندەی جەستەیی و نا ئارامی و پەرێشانییەکی بە ئازاری سایکولۆژی خۆی کردبوو و داوای لەو کرد بوو کە بەپەلە فریا بکەوێت. سەرچاوەی ئەم نەخۆشییە جەستەیی و نیگەرانی و پەرێشانییە دەروونییە چ بوو؟ هەرچییەك بوو لەم کۆشکەکەدا بوو، کە لە کۆنەوەو پشتاو پشت بۆ ماڵبات و خانەدانی ئوشەر مابووەوەو پێدەچوو رودریك دوایەمین پاشماوەی ماڵباتی ناڤبری بێت کە لەم کۆشکە خامۆشەدا دەژیا.

ڕێبوارەکە وەژوورکەوت. شوێنەواری کۆنی و کەونارایی و فەرامۆشی هەموو جێیەکی گرتبووەوە. ڕاستە بەردو خشتەکان نە روخابوون، لێ هەندێ درزو قڵیشان کە بە گەچەکانەوە دیار بوون، نیشانەی ئەوە بوون کە کۆشك و سەراکە پێویستی بە نۆژەنکردنەوە هەیە. خزمەتکارێك یارۆی میوان بەنێو چەند ڕاڕەوێکی تاریکدا دەبات و ئەنجام دەیگەیەنێتە ئەو ژوورەی کە ئاغا لەوێندەر چاوەڕێی دەکرد. ئەم پیاوە لەبەر چاوی میوانەکە، ئەو رودریك ئوشەرە گەنجە نەبوو کە رۆژێ لەرۆژان دەیناسی. لەم ماوە کورتەدا بە جۆرێ گۆڕا بوو کە بە ئاسانی نەدەناسرایەوە. تاماوەیەك لە جێی خۆی نەجوڵا بوو، بەدەم دانیشتنەوەو بە واقی وڕەوە دەیڕوانییە سەرو سیمای میوانەکەی. لێ ئەنجام هاتە قسان و کورتەیەکی دەربارەی دەردو ئازاری خۆی بۆ گێڕایەوە.

" بە دەم ئازاری نەخۆشی جەستەییەوە دەتلایەوە. جگە لە شۆربای بێتام و خوێ هیچ خواردنێکی دیکەی پێنەدەکەوت. تەنیا دەیتوانی یەك جۆرە جلو بەرگ لەبەر بکات. دڵی لە بۆنی هەر گوڵێك هەڵدەهات. بۆنی گوڵ ئازاری دەدا. کەمترین تیشك و رووناکی چاوانی ئازار دەدا، لە نێو دەنگاندا، تەنیا نەوای تایبەتی سازو ئامێری ژێداری لە گیان خۆش بوو و دڵ و دەروونی تەژی ترس نەدەکرد."

کاتێ رودریك ئوشەر باسی خۆی دەکرد، یارۆی میوان بۆی دەرکەوت کە ئەم پیاوە دەربەست دیل و ئەسیری "ترس"ە، لە رادەبەدەر دەترسێت. ئەم ترسە لە چیەوە هاتبوو؟ زادەی چ فاکتەرێك بوو؟ ئایا گرفتارو گیرۆدەی ئەو خورافاتە بوو بوو کە تاپۆو شەبەنگان لە کۆشکەکەدا هەن و دێن و دەچن، یان ئەم ترسە خۆڕاییە لە ئەنجامی نەخۆشی و تەنیایی و گۆشەگیرییەوە پەیدا بوو بوو و نەیدەتوانی و نەیدەویست بۆ تاقە ساتێکیش تەنیا بێ؟ لە پڕو بە دوور لە چاوەڕوانی،

باسـی خوشـکەکەی هێنایـە پێشـێ، باسـی خوشـکێ کـە وەکـو ئـەو دوا پاشمـاوەی ماڵبـاتو خانەدانی ئوشەر بوو و لە هەمان کۆشکدا ئاکنجی بوو. لێ ئەم خوشکە مرۆڤێکی نەساخ بوو، تووشـی نەخۆشـییەك بـوو بـوو کـە پزیشـکەکان سـەریان لێدەرنـەدەکردو بـە دەم ئـازاری ئـەو نەخۆشییەوە دەتلایەوە. رۆژ بە رۆژ پتر دەپوکایەوەو سات بە سات لە مەرگ نزیکتر دەبووەوە. یارۆی میوان ئەم ژنەی، کە (خا مادلین)ی ناو بوو، یەك جار بینی، ئەویش هەمان یەکەم ئێوارە بوو کە رێی کەوتبووە ئەم ماڵە. لە نێو تاریکییەکەوە دیتی کە بەبێ دەنگیو بێئەوەی وشەیەکی لە زار بترازێ، بە بەردەمیا تێپەڕیو ئەوسا وەکو یەکێك بکەوێتە چاڵێکی بێ بنەوە دیار نەما.

یارۆی میوانیش دووچاری ترس بوو، ترس لە ژینگەی ماڵەکە، لە خەڵکی ماڵەکە، لەو قسانەی کە بەر گوێی دەکەوتن، لە بۆنی رتوبەتو شێی ماڵەکە، لە شوێنەواری کەنارای ماڵەکەو کۆمەڵێك دەنگو سەدای عەجیبو غەریب کە نەیدەتوانی بچێتەوە سەریانو بیان ناسێتەوە. لە چەند رۆژی یەکەمدا ویستی دڵنەوایی دۆستە نەخۆشەکەی بکاتو هێوری بکاتەوە، بەڵام بۆی دەرکەوت هەموو هەوڵێکی بێهودەیە. دۆخێکی ترس ئەنگێزو خەیاڵئامێز باڵی بەسەر ئەم ماڵەدا کێشا بوو، لە تۆ وایە سێبەری مەترسییەکی نادیار، بەردەوام هەڕەشە لەو کەسە دەکات کە لەم کۆشکەدا ئاکنجییە.

رۆژێك ئوشەر، بە دۆستەکەی خۆی گوت کە خوشکەکەی مردووە. دەیگوت دەیەوێ بۆ ماوەی دوو هەفتەیەك لە یەکێك لە ژێرخانەکاندا بینێژێت. مەبەستی لەم کارە چ بوو؟ دەیگوت غەریبی نەخۆشییەکەی ئەو بە جۆرێکە کە نابێ یەکسەر بۆ ئارامگەی بنەماڵەکەیان ببرێو لەوێندەر بەخاك بسپێردرێت. ناچار بە دوو قۆڵی جەنازەکەیان لە تابوت ناو بۆ یەکێك لە ژێرخانەکانیان بردو لەوێندەر لەسەر سەکۆیەکی بەردینیان دانا. کاتێ کە بە جێیان هێشت، دوا تەمەشای ناو تابوتەکەیان کرد. ژنەی گەنج لەوێندەر خەوی ئەبەدی لێکەوتبوو و یارۆی میوان کە تەمەشای کرد بینی زۆر لە براکەی دەچێت، هەر دەڵێی سێوێکنو کراون بە دوو لەتەوە، کە سەرسامی خۆی لەو بارەیەوە دەربڕی، رودریك ئوشەر دانی بەوەدا نا کە ئەو وخوشکەکەی جمکانەنو لە تەبیعەتیشدا چوون یەکن. ئەنجام سەری تابوتەکەیان نایەوە. بزمارکوتیان کردو بە خەمینی بەرەو ژوورەکەی خۆیان زڤڕینەوە.

رودریك لەو ساوە کە خوشکەکەی مرد بوو، بۆ ساتێك ئۆقرەی نەبوو. بە ئاشکرا گۆڕا بوو. لە جاران بێ رەنگ تر بوو بوو و جۆرە ترسێکی غەریب لە چاوانی نیشتبوو. دەنگی کز بوو بوو، بە ئاشکرا پێوەی دیار بوو کە زۆر دەترسێتو لە ترسا دەلەرزی. ترسەکەی بەڕادەیەك زاڵ بوو کە نەیدەتوانی بۆ ساتێك لە شوێنێکدا بحەوێتەوەو ئارام بگرێت. بەردەوام ئەم ژوورو ئەو ژووری دەکرد. وەزعو حاڵی ئەوەندە خراپ بوو، یارۆی میوانی بە تەواوەتی خستبووە ترسەوە، بەڵام وێڕای ئەوەش هیچ کارێکی لە دەست نەدەهات.

شەوێك، کە تۆفو زریان ئەرزو ئاسمانی هێنا بووە لەرزە، خانەخوێی بێ ئۆقرەو نا ئارام پتر دیلو ئەسیری ترس بوو. یارۆی میوان هەرچی دەکردو دەکۆشا نەیدەتوانی لە ژوورەکەی خۆی بنوێ، دۆخەکە بەجۆرێ بوو کە ئەویش لە ترساندا هەڵدەلەرزی. ئاقیبەت هەستاو جلکی لەبەر

کرد، لێ لەم کاتەدا چەند جارێك بە سووکی لە تەقەی دەرگا درا. کێ بەم درەنگە شەوە هاتبوو بە سۆراخی ئەم میوانەوە؟ هەستا بە نیگەرانی و شپرزەیی دەرگای کردەوە. رودریك ئوشەر بوو و لە پشت دەرگاکەوە وەستا بوو و چرایەکی بە دەستەوە بوو. سیمای بە جۆرێ بوو کە هێندەی دی ترساندی. دەتگوت فێی لێهاتبوو.

سەرو سیمای ترسناك بوو، ترساندمی، بەڵام هەرچۆنێك بوو لەم ترسی تەنیاییەم پێ خۆشتر بوو، بۆیە زۆر بە گەرمی پێشوازیم کرد. بەترس و دوو دڵییەوە چاوێکی بە چوار دەوری ژوورەکەدا گێڕاو لە ناکاو گوتی: " تۆ ئەوت نەبینی؟ کەواتە تا ئێستا نەتدیوە؟ لێ...سەبرێ بکە. ئێستا دەی بینی..." دەگەڵ ئەو قسەیەدا دەستی خستە بەر روناکییەکەو بە هەشتاو بەرەو پەنجەرەکە رۆیی. لە چاوتروکانێکدا پەنجەرەی ژوورەکە رووەو تۆف و زریانە بەترەفەکە کرایەوە.

بایەکی هێندە توندو تووڕە خۆی بە ژووردا کرد، لەزگ بوو بمانبات بە ئاسماندا. لە دەرێ را بایەکی دەهات تا حەزکەی تۆف و زریان، بەڵام وێڕای ئەوەش، شەوەکەی بەڕاستی شەوێکی جوان بوو، شەوێك بوو دەگمەن، هەم جوانی و هەم ترس تان و پۆیان تەنی بوو. گەردەلوول و زریانێك بوو، پێدەچوو هەموو هێزی خۆی لەدەوربەری ئێمە خڕکردبێتەوە، چونکە بەردەوام لەژێر گوشاری توندو پەی دەرپەیدا ئاراستەی بایەکەی دەگۆڕی و چڕە هەوران بە جۆرێ سکیان دادابوو لە تۆ وایە خۆیان بەسەربان و لادیوارو قۆقزییەکانی کۆشکەکەدا دەکێشن. بەو حاڵەشەوە گەردیلە هەورەکانمان دەبینی کە بە چ خێراییەك پێکیاندا دەداو دەچوونە ناو یەکەوە. گوتم وێڕای چڕی هەورەکە، هێشتا دەمانتوانی ئەم جموجۆڵە بدینین لە کاتێکدا نە مانگێ بە ئاسمانەوە بوو، نە ئەستێرەیەك بەدی دەکرا، تا دەوروبەرمان روناك بکاتەوە. لێ لە ژێر چڕە هەڵمی نەسرەوتی ئاو و بە دەوری هەموو ئەو دیاردە زەمینیانەی کە دەوران دەوری ئێمەیان دابوو، تەنکە خەرمانەیەکی گاز ئاسا، بە ئاشکرا، پرشنگێکی نائاسایی دەداو سەرانسەری کۆشکەکەی لە رووناکی خۆی هەڵدەکێشاو ڕۆشنی دەکردەوە.

لە کاتێکا کە ئوشەرم تەکان دەداو هەوڵم دەدا بە هێمنی لەبەر پەنجەرەکەی لابەم و لەسەر کورسییەکی دابنەم گوتم: "تۆ نابێ... نابێ ئەم شتانە ببینی... ئەم دیمەنانەی کە تۆ ناڕەحەت دەکەن، دیمەنی نا ئاسایی نین، رەنگدانەوەی تەشبریق و گرموهوڕی هەورەکەن. لەوەشە تەموومژی دەریاچەی ناو چیاکان بن کە بەرەو ئێرە هاتوون و ئەم گەمە نەفرەت ئەنگێزەیان ناوەتەوە. لاکەوە با پەنجەرەکە دابخەم. هەواکەی ساردەو بۆ خەڵکی وەکو تۆ خراپە. وەرە تەمەشای ئەم کتێبە بکە. یەکێکە لەو چیرۆکە دڵداریانەی کە تۆ حەزی لێدەکەی. دانیشە با بۆتی بخوێنمەوە. باشتر وایە ئەم شەوە ترسناکە بە خوێندنەوەوە رۆژ بکەینەوە..."

میوانەکە، ئەو کۆنە کتێبەی کە لەبەر دەستیا بوو هەڵگرت و دەستی بە خوێندنەوەی کرد. ئەم کتێبە چیرۆکێك بوو لە ژێر سەر ناڤی دێوانەیەکی ئەقڵ لە دەستداو، لە نووسینی سێر لانسلوت کانینگ. سەرگوزەشتەکە لەوێندەرەوە دەستی پێدەکرد کە "ئیتلرد"ی قارەمانی چیرۆکەکە، پەنا وەبەر دێری رەبەنێك دەبات تا ئاسوودەیی بۆ بگەڕێتەوە. لێ دەرگا کۆن و شەق و شڕەکەی

پیرەدێر نە دەکرایەوەو ڕەبەنە کە بە خۆیشی نەیدەویست بیکاتەوە. لەدەرێ ڕا، هەورە تریشقەو چەخماخەو تەشبریق حەشری دەکردو دەرگاکە بە تەق و هۆڕێکی ناخۆش، بەرە بەرە دەکرایەوە. وەختێ ئەو چیرۆکەکەی دەخوێندەوە، لە کاتێکا کە لە دەرێ ڕا گڤ و هوڕی تۆف و زریانەکە دەهاتەگوێ، بەرێکەوت بوو یان بە هەر هۆیەکی ترەوە بوو، گوێی لە تەقوهوڕی دەرگایەك بوو کە لە حاڵی کرانەوەدا بوو. دیسان درێژەی بە قسەکانی خۆی دایەوەو دیسان ناڵەو تەقو هۆڕی گیان پڕوکێنی دەرگاکە هاتە گوێ، چاوی هەڵێناو تەمەشای ئوشەری کرد. چاوانی لە ترسا ئەبڵەق بوو بوون و بڕی بوونییە دەرگاکە. و لە بن لێوانەوە ورتە ورتی دەکرد. دیسان کەوتەوە خوێندنەوەی کتێبەکە. ئێتلرد، بە هەر زەحمەتێك بوو دەرگاکەی کردەوەو کاتێ وەژوور کەوت، بەدەر لە هەر تەسەورێك، لە جیاتی ڕەبەنەکە، ئەژدیهایەکی بینی کە زمانی دەردێنا و گڕی دەردەپەڕاند. ئێتلرد، گورزە گرانەکەی بەرز کردەوەو بە هەموو هێزو قوەتی خۆیەوە دایهێنایەوە. جیقەو ناڵەیەکی ترسناك و گوێ کەڕکەری ئەوتۆ لە گەرووی ئەو حەیوانەوە دەرهات کە قارەمانەکە ناچار هەردوو گوێی خۆی گرت. بەڵام سەیر ئەوە بوو ئەمجارەش جیقەو هاوارێکی بەرزو ترسناك، لە شوێنێکی ئەو دیوی دەرگاو دیوارەکانەوە هاتە گوێ، دەنگ و هاوارێکی ئەوتۆ کە چیرۆك خوێنەکە لەرزی لێهات و هاونشینەکەشی دووچاری شێتی بوو. ئوشەر، نەیدەتوانی لەوە پتر خۆی بگرێت. بە دەنگێکی پچڕ پچڕو ناڵە ئاساو ترسامێز کەوتە قسە:

"هەنوکە گوێت لێیە؟ بەڵێ. من گوێم لێیە. پێش ئەمەش گوێم لێ بووە.. زۆر.. زۆر.. پێش ئێستا بە دەقیقان ... سەعاتان... ڕۆژان پێش ئێستا گوێم لێ بووەو.... بەڵام زاتم نەدەکرد... فریام بکەوە، بەزەییت پێدا بێمەوە... بەزەییت بەم بەدبەختی بێنەوایەدا بێتەوە... من زاتم نەدەکرد... زاتم نەدەکرد قسە بکەم... دەزانی چییە؟ من ئەوم بە زندوویەتی ناشت... ئەدی بەتۆم نەگوت کە حەواسم پەرتە، تەواو نییە، نەخۆشە؟ نها بە تۆ دەڵێم کە من هەوەڵین جم و جۆڵی ویم لە ناو تابوتەکەدا ژنەوت... چەندین ڕۆژ لەمە پێش ژنەوتم... لێ زاتم نەدەکرد... زاتم نەدەکرد قسە بکەم...و نها.... ئەمشەو... ئێتلرد... گوتت کە دەرگای دێرەکەی شکاندو وەژوور کەوت؟ گوتت ئەو حەیوانە ناڵاندی؟ گوتت سپەرەکە کەوت؟ زۆر چاکە، باشە نەتزانی کە ئەو ناڵەی دەرگایە، دەنگی دەرگای تابوتەکەی ئەو بوو کە دەکرایەوە؟ ئەو تەقوهوڕی ئاسنانە، دەنگی ئەنجامەی زندانە ئەبەدییەکەی ئەو بوو کە دەکرانەوە؟ ئەو فریادە، هاواری خودی ئەو بوو کە لە ژێر خانەکەوە دەهاتە دەرێ؟ ئەوەتا خەریکە نزیك دەبێتەوە... تۆ پێم بڵێ... من بۆ کوێ هەڵێم؟ ئەوەتا وا خەریکە دێت تا تۆڵە لە من بستێنێ... گوێ هەڵخە... ئەمە دەنگی دڵی ئەوە کە دەگاتە گوێم..."

ئەوجا لە جێی خۆی ڕاپەڕی. هاواری کرد: "شێت... شێت... تەمەشای بکە... لە نێو دوو تاکی دەرگاکەدا ڕاوەستاوە...."

رودریك ئوشەری سا ئەقڵ، خاوەنی کۆشکەکەی ماڵباتی ئوشەر، ڕاستی دەکرد. خا مادلین لەوێندەر ڕاوەستا بوو، پەڵە خوێنی درشت بەسەر کفنە سپیەکەیەوە بوو. ئازای سیماو بەدەنی ئەوەی دەنواند. کە ئەم ژنە هەوڵ و تەقەلایەکی زۆری داوە تا خۆی لەو تابووتە ڕزگار بکات، بێتە

دەریْ. بۆ چەند ساتێکی درێژخایەن، بەدەم لەرزینەوە لە ئاستانەی دەرگاکەدا وێستاو هەنگیْ بەدەم جوڵەیەکی کوتو پڕەوە خۆی دا بەسەر برایەکەیدا. لەزمانی چیرۆك خوێنەکەوە، سەربهووردی دوا ساتەکانی ژیانی ئەم جووتە پاشماوەیەی بنەماڵەی ئوشەر بژنەون:

" بە پەلە پروزیْو ترسەوە لەو ژوورەو، لەو کۆشکە هەڵاتم. کە خۆم گەیاندە رێگە کۆنەکەی دەرێی کۆشکەکە، تۆف و زریانەکە هێشتا لە هەرەتی توڕەیی خۆیدا بوو. لە ناکاو روناکییەکی سەیر رێگەکەی رۆشن کردەوە، ئاوڕم دایەوە تا سەرچاوەی روناکییە نائاساییەکە ببینم. جگە لە کۆشکە بەرزو کۆنەکە، بە خۆی و سایەو سێبەرەکانییەوە هیچ شتێکی ترم لە دواوە نەبوو. بەدەر لەهەر تەسەورێك، سەیرم کرد کە ئەو روناکییە پرشنگدارە تریفەی مانگەکەیە، مانگ چواردە بوو، سوور دەتگوت خوێنە، نها بە ئاشکرا لە درزو قڵیشی ساختومانەکەوە کە پێشتر نەدەبینران، دەتریفایەوە. ئەم درزو قڵیشانە هەمان ئەو درزە نادیارانە بوون کە لەسەر بانی کۆشکەکەوە تا ژێر خانەکانی ژێری ژێرەوە هاتبوونە خواریْ. لەو ساتەوە کە تەمەشام کرد، درزەکان بەرە بەرە زیاتر کرانەوە، بایەکی توند هەڵیکرد، مانگە بە تریفەکە ئاشکراتر هاتە بەرچاوم و لە پڕ سەرم بە گێژە چوو، کاتیْ دیتم کە دیوارە گەورەکان داڕوخان، هاڕەو هاژەیەکی ترسناك چوون دەنگی هەزاران پێل و شەپۆلان هەستاو هەنگیْ دەریاچە قووڵو پڕ ئاوەکەی دەوری کۆشکەکە، سەر سەختانەو بەوپەڕی هێمنی و ئارامی، دارو پەردووی کۆشکەکەی ماڵباتی ئوشەری هەڵ لووشی."

سەرچاوە:

*- سیری در بزرگترین کتابهای جهان/ جلد دوم

تألیف: حسن شهباز/ موسسه انتشارات امیر کبیر

تهران ، ۱۳۸۹ (۲۰۱۰)

*- ادگار الن پو

گربه سیاه و داستانهای دیگر (متن کوتاه شده)

ترجمه مهدی غبرائی/ چاپ دوم / ۱۳۸۱ کتاب مریم (وابسته به نشر مرکز)

٢- پشیلە ڕەشەکە

ئەم چیرۆکەی گەرەکمە بیخەمە سەر کاغەز هەم زۆر ئاڵۆزو حیرەت ئەنگێزەو هەم زۆر سادەو ئاساییە. نە چاوەڕوانم باوەڕی پێبکەن‌و نە داواتان لێدەکەم باوەڕی پێبکەن. چونکە بە خویشم باوەڕی پێناکەم ، بۆیە شێتییە گەر ئەو داوایە لە ئێوە بکەم، من شێت نیم، بێگومان خەونیش نابینم. من سبەینێ دەمرم، بۆیە دەبێ ئەم بارە لەسەر ڕۆحی خۆم لابدەم.

دەمەوێ بە نەختی‌و پوختی، بەو پەڕی روونی‌و وردی، بێ هیچ کۆمێنتێك زنجیرە رووداوێکی زۆر ئاسایی لە بەردەم هەموو دنیادا بگێڕمەوە. زنجیرە رووداوێك کە لەرزی لێهێنام، عەزابی دام، بەرەو نابودی‌و نەمانی بردم. بەڵام وێڕای ئەوەش هەوڵنادەم راڤەو شرۆڤەی بکەم. جا ئەگەر بەلای منەوە زۆر ترسناك بێت، ئەوا لەگینە بەلای خەڵکی دیکەوە، زیاتر وەکو خەیاڵێکی سەیری گۆنگ بێتە پێش چاو تا ترسناك بێتە بەرچاو. خۆ ڕەنگە ڕۆژێ کەسێکی ئەقڵمەند پەیدا ببێت‌و ئەم خەیالاتەی من، بە مۆتەکەو کابوسێکی ئاسایی‌و سواو بزانێت، یان یەکێکی زیرەکترو لۆژیکی تر پەیدا ببێ‌و، خودانی زەینیەتێکی ئارامتر، لوژیکی ترو زۆر لە بارتر لە زەینەیەتی من بێت، خودانی زەینیەتێك بێ کە ئەم رووداوانەی من بە ترسەوە دەیان گێڕمەوە، بە زنجیرە هۆیەکی ئاسایی‌و ئاکامە لوژیکییەکانی ئەو هۆیانە بزانێت.

هەر لە منداڵیمەوە بە کەسێکی هێدی‌و هێمن‌و مرۆڤدۆست‌و ناسك ناسرا بووم. ئەوەندە دڵناسك‌و پڕ بەزەیی بووم کە هاورێکانم گاڵتەیان پێدەکردم، دەیان بوغزاندم. زۆرم حەز لە حەیوانات دەکرد، بەڕادەیەك کە باب‌و داکم لە رووی نازەوە رێیان دەدام هەموو جۆرە حەیوانێکی

ماڵی ڕابگرم‌و زۆربەی کاتی خۆم دەگەڵ ئەو گیانلەبەرانەدا بەسەر بەرم. خۆشترین کاتم ئەو وەختانە بوو کە خواردنم دەدانێ‌و یاریم دەگەڵ دەکردن‌و نازم دەکێشان. ئەم خووو تەبیعەتە غەریبانە بە جۆرێ دەگەڵما هاتن‌و گەورە بوون، کە لە گەورەیی دا، وەختێ بووم بە زەلامی تەواو، بوو بە تاقە سەرچاوەی سەرگەرمی‌و خۆشیم. ئەوانەی رۆژێ لە ڕۆژان سەروسەختیان دەگەڵ سەگێکی ئەمەکدارو زیرەك‌و میهرەباندا بووبێ، بە ئاسانی لەم مەبەستەی من دەگەن کە گەرەکمە بیلێم، ئەم کارە، کاری راگرتنی گیانلەبەری ماڵی ، چەند خۆشەو چ گەشکەو لەزەتێك بە ئینسان دەبەخشێ. پیاو کە وەفاداری‌و پابەندی‌و لە خۆ بوردەیی ئەو حەیوانە دەرهەق بە خاوەنەکەی دەبینێ، بە تایبەتی کەسێك کە دۆستایەتی ناپایەدارو کزی بێوەفایی نێوان تیرەی بە شەری بە خۆی جەڕباندبێ‌و لێی ورد بووبێتەوە، دڵی دەگوشرێت.

من زوو ژنم هێنا، زۆرم دڵ بەوە خۆش بوو کە هاوسەرەکەم کەسێکی میهرەبان‌و هاومجێزی خۆمە. کە زانی زۆر دڵبەندی گیانلەبەرانی ماڵیم، هەر دەرفەتێکی بۆ هەڵکەتبا باشترین‌و جوانترین‌و کەویترین حەیوانی ماڵی بۆ دەکڕم‌و پەیدا دەکرد. بەمجۆرە بووین بە خاوەنی چەند باڵندەیەك، ماسییەکی زێڕین، سەگێکی رەسەن‌و جوان، چەند کەروێشکێك، مەیموونێکی چکۆڵەو پشیلەیەك. پشیلەکەمان زۆر گەورە بوو، تا بڵێی جوان بوو، ڕەشێکی بێ نیشان، زۆریش وریاو زرینگ بوو. هاوسەرەکەم کە هیچ شوێنەوارێکی باوەڕێن خورافی لە زەین‌و هزرینیدا بەدی نەدەکرا، کاتێ کە باسی زیرەکی پشیلەکەی دەکرد، ئاماژەی بۆ ئەو حیکایەت‌و نەقڵ‌و نەزیلە فولکلوریانە دەکرد کە گوایە پێیان وایە پشیلەی رەش، خەڵکی سیحربازن‌و چوونەتە کلێشەی پشیلەوە، خەڵکانێکن خۆیان بەو شێوەیە گۆڕیوە. هەڵبەتە ئەو قسانەشی بە جددی نەبوون. کە منیش ئێستا بە شێوەیەکی ڕەوتەنی باسی دەکەم، تەنیا لە بەر ئەوەیە ئێستاو کوت‌و پڕ بە برم هاتەوە، دەنا قەت پێشتر ئەمەم بە بیردا نەهاتووە.

ئیدی پلوتۆ- ناوی پشیلەکە پلوتۆ بوو- بوو بە هاوڕێ‌و هاودەمی هەرە نزیکی من، بە دەستی خۆم خواردنم دەدایە، چۆن لە ماڵەکەدا دەجولام شوێنم دەکەوت، بە هیچ جۆرێ لێم نەدەبووەوە. بگرە زۆر بەزەحمەت دەمتوانی نەڵێم بۆ جادەو شەقامانیش دووم بکەوێ.

دۆستایەتییەکەمان چەندین ساڵ بەو جۆرە بەردەوام بوو، بەرە بەرەو بە درێژایی ئەو ساڵانە،و بە هۆی ئالوودەبوون بە مەوادێن هۆشبەر، مجێزم شێواو رەفتارم خراپ بوو-(کەدان بەوەدا دەنەم لە شەرمەزاریدا سوور دەبمەوە)- رۆژ بە رۆژ پتر گۆشەگیر، تۆرینۆك، دڵناسك دەبووم‌و هەڵدەچووم‌و گاڵتەم بە هەستی خەڵکانی دی دەهات‌و گوێم بە کەس نەدەدا. کار گەییە ئەوەی بە داخەوە ڕێ بە خۆم بدەم قسەی زبرو ناخۆش بە هاوسەرەکەم بڵێم. تەنانەت لە ئەنجامدا کارگەییە ئەوەی لێی بدەم‌و عەزابی جەستەیی بدەم. هەڵبەتە حەیوانە داماوەکانیشم هەستیان بەم مجێزە گۆڕکێیەی من کرد. ئیدی هەر بەوەندەوە نەدەوەستام فەرامۆشیان بکەم‌و گوێیان نەدەمێ، بەڵکو رەفتاری زبریشم لەگەڵ دەکردن، لێم دەدان. کەچی بەم حاڵەشەوە هێشتا پلوتۆم لە بەرچاو نەکەوتبوو، دڵم نە دەهات ئەزیەتی بدەم‌و زبری بەرانبەر بنوێنم. ئیدی هیچ سۆزێکم دەرهەق بە کەروێشکەکان، مەیموونەکان‌و، سەگەکەمان نەما. خۆ ئەگەر لە رووی

خۆشەویستییەوە، یان بە رێکەوت بهاتبانە بەر پێم و بکەوتنا روپامایی، خوام نەدەما. دەبووم بە یەکپارچە ڕق و کینە، لە ڕق و کینە پڕ دەبووم – ڕق ئەمما رق، چ ڕقێك دەگاتە ڕق و کینەی کاتی مەستی و خواردن و خواردنەوەی مەستەمەنی؟– ئیدی بە درێژایی رۆژگار تەنانەت پلوتۆ ش کە پیر بوو بوو و لەو سۆنگەیەشەوە هەندێ سەر سەخت و توندە تەبیعەت بوو بوو، لە شەڕی مجێزی نەخۆشی من نەخەلەسی.

شەوێك، لە کاتێکا لە مەستیدا لالا مووم دەکرد، لە پاتۆقی شەوانەمەوە بۆ ماڵ گەڕامەوە، هەستم کرد پشیلەکە خۆیم لێدەدزێتەوە، پڕم دایەوە گرتم، لە ترسی گیانی خۆی گازێکی لە دەستم گرت و بە ئاستەمێك برینداری کرد، غەزەبێکی ئەهریمەنی سەراپای گرتم، ئاگام لە خۆ نەما، لەوە دەچوو روحی ئینسانم لە بەدەنا نەمابێ، لە شەقەی باڵی دابێ رۆیی بێ. بە هۆی زێدەڕۆیی لە بادەنۆشی و شەرابخۆرییەوە، کینەیەکی ئەهریمەنی سەراپای تانوپۆی بوونی تەنیم. پڕ بووم لە رق و کینە. قەڵەمبڕێکم لە بەرکی چاکەتەکەم دەرهێنا، کردمەوە، ملی ئەو حەیوانە بەسەزمانەم گرت و لە پڕ چاوێکم دەرهێنا! کە ئەم ستەم کارییە دۆزەخییەی خۆم بە نووسین دەسپێرم، تەریق دەبمەوە، سوور هەڵدەگەڕێم، گڕ دەگرم، دەلەرزم.

بەیانی کە لە خەو هەستام،و مەستی بەری دام و بە هۆی ئەو ستەمکارییەی شەوێی خۆمەوە هەستم بە پەشیمانی کرد، نەفرەتم لە خۆم دەکرد، بەڵام ئەم هەستی پەشیمانی و بێزارییە زۆر گۆنگ و لاواز بوو، ناخی نەتەزاندم، تەمێ خواردووی نەکردم. دیسان سەرم کردەوە مەی و لە جاران زیاتر کەوتمەوە مەینۆشی و خواردنەوە، پێك لەسەر پێکم هەڵدەداو زوو بە زوو ئەو تاوانەم فەرامۆش کردو لە بیرچووەوە.

پشیلەکە بەرە بەرە چاك دەبووەوە، هەرچەندە دیمەنی چاوە دەرهاتووەکەی زۆر ترسناك بوو، بەڵام پێنەدەچوو ئازارێکی زۆر بچێژێت. وەکو جاران کەوتە سوڕانەوە بە ماڵەکەدا، بەڵام چاو ترسێن بوو بوو، لە من دەسڵەمییەوەو بە ترسێکی زۆرەوە خۆی لێم دووردەگرت. لەناخی دڵمدا، زۆرم خەم بەوە دەخوارد کە ئەم بوونەوەرەی جاران لە هەموو کەسێکی خۆشتر دەویستم، ئەمێستا بەو زەقییە لێم هەڵدەهات و بەو کارەی هەستی بریندار دەکردم. بەڵام ئەم هەستەش زوو بەزوو لە خەمەوە گۆڕا بۆ رق و کینەو ئەنجام گیانی کەچڕەوی خستمیە سەر رێگەی هەڵدێرو کەوتنی یەکجارەکی و بێ هەستانەوە. ئەم ئەقڵیەت و گیانی کەچڕەوییەی کە فەلسەفە هیچ سەنگێکی بۆ دانانێت، یان قەپانی فەلسەفە نایخوێنێتەوە. من باوەڕم وایە کە تاوان و تاوانکاری، یەکێکە لە غەریزە سەرەکییەکانی بەشەر، ڕەگی لە خوێنی بەشەردایە، یەکێکە لەو غەریزە سەرەکیانەی کە رەفتاری مرۆڤ ئاراستە دەکات. کێ لە ئێمە دەیان جار خۆی بە تاوانێکەوە یان حەماقەتێکەوە نەگرتووە ،کە ئەو تاوان یان حەماقەتەی تەنیا لەبەر ئەوە کردووە چونکە حەرامە؟ باشە ئێمە لە هەڕەتی هۆشنی خۆماندا، هەوڵمان نەداوە یاساو قانون پێشێل بکەین؟ یاساو قانونێك کە خۆمان قەبووڵمان کردووەو دانمان بە شەرعیەتیدا ناوە؟ من ئەم گیانی کەچخوازییە، ئەم ئەقڵیەتی تاوانخوازییە بە هۆی کەچڕەوی یەکجارەکی خۆم دەزانم. ئیدی ئەمە ئارەزوویەکی پەنهانی نەفسە بۆ رکابەری خۆی – بۆ وێرانکردنی تەبیعەتی خۆی– بۆ تاوانکردن لە پێناوی

تاواندا، ئەم ئارەزووە بێ بنەی کە کەس ناگاتە بنج و بناوانی، هانیدام درێژە بە ئازاردانی ئەو حەیوانە بەسەزمان و بێ دەسەڵاتە بدەم و لە ئەنجامدا بیکوژم. شەڕخوازی، تینوویەتی بێ پایانی روحە بۆ خود ئازاری.

بەرە بەیانی رۆژێك، بەوپەڕی خوێنساردی و بێ هیچ دوو دڵییەك، پەتێکم لەملی کردو بە لقی درەختێکەوەم هەڵواسی... بە دەم خەنەقاندی ئەوەوە فرمێسك وەکو بارانی بوهار بە چاوانمدا دەهاتنە خوارێ، تاڵترین هەستی پەشیمانی لە دڵمدا بڵێسەی دەسەند. لە سێدارەم داو سوور دەمزانی کە لەوە پێش خۆشی ویستووم. لە سێدارەم داو دەمزانی هیچ کارێکی نەکردووە کە توڕەم بکات، لە سێدارەم داو سوور دەمزانی بەو کارە گوناحێکی گەورە دەکەم، گوناحێکی کوشندەی لە بەخشین نەهاتووی ئەوتۆ کە روحی نەمرم بە هەلاکەتی ئەبەدی دەگەیەنێ، روحم بۆ هەمیشە ریسوا دەکات. گوناهێکی ئەوەندە خەیاڵی و سەیر، کە بەخششی بێ پایانی خوداش — ئەگەر لەگێن بێ— نەیگرێتەوە.

هەمان شەوی ئەم تاوانە دزێوە، لە هاواری "ئاگر" لە خەو ڕاپەڕیم. ئاگر گەیی بووە پەردەی تەختە بەندەکەم و هەموو ماڵەکە نێڵە نێڵ دەسووتا. من و هاوسەرەکەم و خزمەتکارەکەمان زۆر بەزەحمەت خۆمان دەربازکرد. ئیدی ماڵەکەمان بە تەواوەتی وێران بوو بوو. هەرچیم لەم دنیایەدا هەبوو، بوو بە خۆراکی ئاگر، ئیدی لەو کاتەوە لە نائومێدیدا نقووم بووم. ئەگەرچی بەو رادەیە لاوازو بێدەسەڵات نەبوم هەوڵی ئەوە بدەم پەیوەندییەك لە نێوان تاوانە دزێوەکەی خۆم و ئەم کارەساتەدا بدۆزمەوە کە بەسەرم هاتبوو، بەڵام ناشتوانم چاوپۆشی لەو زنجیرە رووداوەی دوای ئەوەش بکەم — هیوادارم هیچ ئەڵقەیەکی ئەو زنجیرە رووداوە فەرامۆش نەکەم— رۆژێ دوای ئاگرەکە چووم بۆ سەیری دارو پەردووی ماڵەکەم. جگە لە یەك دیوار ئیدی گشت دیوارەکانی دیکە روخا بوون، ئەو دیوارەی بە پێوە مابوو. دیوارێکی ئەستوور نەبوو، چونکە دیواری بەینی هۆدەکان بووو رێك کەوتبووە ناوەندی ماڵەکەوە. سەری سیسەمەکەی من رێك بە پاڵ ئەو دیوارەوە بوو. بۆیەو گەچکارییەکەی ئەم دیوارە خۆی لەبەر ئاگرەکە گرتبوو— لە دڵی خۆدا هۆی ئەمەم گێڕایەوە بۆ ئەوەی کە تازە گەچکاری کرابووەوە. ئاپۆڕایەکی زۆر لەبەردەم ئەم دیوارەدا وەستابوون و هەندێکیان زۆر بە دیقەت و سەرنجەوە تەمەشای گۆشەیەکی دیوارەکەیان دەکرد و بەدەم تەمەشاوە سەرسامی خۆیان دەردەبڕی و دەیانگوت "سەیرە!" "ماقول نییە!" "ناچێتە ئەقڵەوە!" ئەم مقۆ مقۆیە جولاندمی، خۆم گەیاندە نزیکی دیوارەکە ، وێنەیەکی بەرجەستە لە دیوارەکە کە هێشتا سپی بوو، هەڵکەندرابوو. وینەی پشیلەیەکی زۆر زەلام بوو، هێندە بە دیقەت و ڕوونی هەڵکەندرابوو پیاو سەری سوڕدەما، باوەڕی بە چاوی خۆی نەدەکرد. پشیلەکە بە پەتێکی درێژ بەسێدارەیەکەوە هەڵواسرا بوو.

کە یەکەمجار چاوم بەم تاپۆیە کەوت— هەڵبەتە لە تاپۆیەك زیاتر نەبوو— لە جێی خۆم چەقیم. بۆ ساتێك سەرسامی و ترس سەراپای گرتم. بەڵام هەر زوو بە کۆمەکی لێکدانەوەی لۆجیکی ،خۆم رزگار کرد. من ئەوەندەی بیرم بێ، پشیلەکەم لە باخێکی تەنیشتی ماڵەکەمان بە دارێکەوە هەڵواسی بوو، دیارە کە لە کاتێ ئاگر کەوتنەوەکەدا هاواری کۆمەك بەرز بووەتەوە ، یەکسەر

باخەکە پڕ بووە لە خەڵکی. بێگومان یەکێك لە دارەکەی کردووەتەوەو لە پەنجەرەکەوە تورِی داوەتە ناو ژوورەکەی من، لەوەیە بەو مەبەستە ئەو کارەی کردبێت کە من لە خەو بێدار بکاتەوە. دیارە دەبێ پشیلەکە، قوربانیەکەی دڕندەکارییەکەی من، بەدەم هەڵدانەوە، لەو کاتەدا کە دیوارەکەی تری ژوورەکە لە حاڵی روخاندا بووە، کەوتووەتە بەینی دیوارە روخاوەکەو دیوارە ساغە تازە بۆیەو گەچکاری کراوەکەو ئیدی پێکهاتەی گەچە تازەکەو ئامونیاکی جەستەی پشیلەکەو گەرمای ئاگرەکە تێکەڵبوون‌و ئەو وێنەو رەسمەیان لێکەوتووەتەوە.

هەرچەندە من ئەم لێکدانەوەو بیانووە سادەیەم بۆ ئەوە هێنایەوە تا ئەقڵی خۆم- ئەگەر نەڵێم ویژدانی خۆم- ئاسوودەبکەم، بەڵام ئەو دیمەنە غەریبەی باسم کرد، دەستبەرداری هزرو خەیاڵم نەبوو. ئیدی بە درێژایی چەند مانگێك تاپۆی پشیلەکە بەرۆکی خەیاڵی بەرنەدام‌و نەدا، لەم ماوەیەدا جۆرە هەست‌و سۆزێك بۆ ڕوحم گەڕابووەوە، هەرچەندە لە هەستی پەشیمانی دەچوو، بەڵام بە ڕاستی پەشیمانی نەبوو. تەنیا جۆرەبۆشاییەك بوو بە هۆی لە دەستدانی پشیلەکەوە دروست بوو بوو، بۆیە کەوتمە بیرکردنەوە لەوەی کە پشیلەیەکی دیکەی وەکو ئەوەی خۆم پەیدا بکەم.

شەوێك، کە مات‌و مەلول، لە یەکێك لە فەزاحەتخانە هەمیشەییەکاندا دانیشتبووم، نها هاتووچۆی ئەم جۆرە شوێنە خراپانەم دەکرد- لە ناکاو شتێکی ڕەش لەسەر بەرمیلێکی گەورەی جن یان شەراب، سەرنجی ڕاکێشام. ئەو شوێنە یەکپارچە بەرمیلە شەراب بوو. ماوەیەکی زۆر حایرو سەرسام چاوم بڕییە سەر بەرمیلەکە. هێشتا بە تەواوەتی شتە ڕەشەکەی سەر بەرمیلەکەم بۆ دەرنەکەوتبوو، لێی نزیك بوومەوەو دەستم پێیدا هێنا، پشیلەیەکی رەش بوو- پشیلەیەکی ڕەشی زۆر گەورە-ڕێك بە قەد پلوتۆ بوو، لە هەموو شتێکدا لەو دەچوو، تەنیا لە یەك شتدا نەبێت: تاقە موویەکی سپی لە سەرانسەری بەدەنی پلوتۆدا نەبوو، بەڵام ئەمە خاڵێکی سپی گۆنك بەسەر سینگییەوە بوو. هێشتا بە تەواوەتی نەوازشم نەکردبوو کە لە جێی خۆی هەستاو مرِەیەکی کردو خۆی لە دەستم هەڵسوو. وادیاربوو خۆشحاڵ بوو بەوەی کە رووم داوەتێ‌و نەوازشم کرد. کەواتە ئەمە ڕێك ئەو شتە بوو کە بۆی دەگەڕام. بۆیە یەکسەر چووم بۆ لای خاوەن ماڵەکەو داوام لێکرد پێم بفرۆشێت، بەڵام بەرسڤی دامەوە کە نە هی ئەوەو نە هیچی دەربارە دەزانێ‌و نە قەتیش دیتوویەتی.

جارێکی دی چوومەوە بەلای پشیلەکەوەو کەوتمەوە نەوازشتی. کە خۆم بۆ ڕۆییشتن سازدا، دیاربوو دەیویست بە گەڵم بکەوێ‌و ڕێگەم دا کە دووم بکەوێ. بەدەم ڕێگەوە ناو بەناو دەوێستام‌و دەستم بە پشت‌و سەریدا دێناو نەوازشتم دەکرد. کە گەییە ماڵەوە، دەتگوت هاتووەتە ماڵی خۆی‌و هیچ غەریبیەکی پێوە دیار نەبوو، یەکسەر بوو بە دۆستی گیانی بە گیانی هاوسەرەکەم.

بەڵام من زۆر زوو، لە ناخی ناخەوە لێی بێزار بووم‌و ڕقم لێی هەستا. ئەمە ڕێك پێچەوانەی حەزو پێشبینی خۆم بوو. بە خۆیشم نازانم چۆن ئەم حاڵەم بەسەرهات‌و بۆچی سازگاری‌و نەرمکێشی پشیلەکە پەست‌و بێزاری کردم. بەرە بەرە پەستی‌و بێزاریم زیادی کردو بوو بەڕق‌و

کینەیەکی زەق و تاڵ. یئدی خۆم لێی دەدزییەوە، لەوە دەچوو شەرمی تاوانە ریسوایی ئامێزەکەی پێشووم رێگەم نەدەن، بەدڕەفتاری دەگەڵ بکەم و عەزیەتی جەستەیی بدەم. چەند هەفتەیەك خۆم لە ئازاردانی دوورگرت. بەڵام بەرە بەرە لێی پڕ دەبووم، ڕق و نەفرەتێکی پەنهان لە ناخی ناخمدا پەنگی دەخواردەوەو بە کڕی و بێدەنگی لێی دوور دەکەوتمەوە، وەکو چۆن یەکێك خۆی لە هەناسەی کەسێکی تاعوندار دوور دەگرێت بەو ئاوایە لێی دەڕەڤیم.

بێگومان یەکێك لە هۆیەکانی رقم لەم پشیلەیە ئەوەبوو، کە شەوێ هێنامەوە، بۆ بەیانییەکەی بۆم دەرکەوت کە ئەویش وەکو پلوتۆ چاوێکی لە دەستداوە، بەڵام ئەمە بووە هۆی ئەوەی کە هاوسەرەکەم ، زیاتر بەزەیی پێیدا بێتەوەو پتر نازی هەڵگرێت و ڕووی بداتێ، چونکە هاوسەرەکەم وەکو گوتم هەست و سۆزی مرۆڤانی یەکپارچە تان و پۆی بوونی تەنی بوو، کە جاران سەرچاوەی نایابترین لەزەت و شادمانی من بوو..

تا پتر ڕقم لە پشیلەکە زیاتر دەبوو، ئەو پتر بە دەورمدا دەهات و خۆی تێهەڵدەسووم، بە پێ داگرییەکی نامەفهوومەوە، هەنگاو بە هەنگاو دووم دەکەوت و لێم نەدەبووەوە، لە هەر شوێنێکدا دانیشتبام، یان لە ژێر کورسییەکەمدا هەڵدەکوڕما، یان خۆی دەهاویشتە هەمێزم و بەگەمە قیزەونەکانی نەوازشتی دەکردم، ئەگەر هەستابام تا پیاسەیەك بکەم، بە جۆرێ خۆی وەبن پێ و لاقەکانمدا دەکردو هەندێجار، نووچم دەداو لەزگ بوو بکەوم. یان نینۆکە درێژو تیژەکانی لە جلەکانم گیردەکردو پێمدا هەڵدەگەڕاو خۆی دەگەیاندە سینگ و بەرۆکم. لەم ساتانەدا خۆزیام دەخواست بتوانم مشتێك بدەم بە کەللەیداو یەکسەر بیکوژم. بەڵام هەم یادی تاوانەکەی پێشووم و هەم – با دان بەوەدا بنەم – ترسی لە ڕادەبەدەرم لەم حەیوانە، رێگەی ئەم کارانەیان نەدەدام و دەستم نەدەچووە کوشتنی.

ئەم ترسە، ترسێکی جەستەیی نەبوو، گێڕانەوەی ئەمەش زۆرم ئازار دەدات، ڕەنگە هۆیەکەی شەرم بێ، شەرم لە ئیعتراف کردن. بەڵێ تەنانەت لە زینـدانی تاوانبارانیشـدا، دان نان و ئیعتراف بـەوەی کـە حـەیوانێك ئـەو هـەموو تـرس و نەفرەتـەی خسـتوومەتە دڵـەوە کـە خـۆی لـە خـۆی دا نیشانەی خەیاڵاتی پووچەو ناچێتە ئەقڵەوە، زۆر مایەی شەرم و نەنگییە.

هاوسەرەکەم چەندین جار سەرنجی بۆ خاڵە سپییەکەی سەرسینگی ئەم پشیلەیە ڕاکێشا بووم، یانی بۆ هەمان ئەو نیشانەیەی کە تاقە جیاوازی نێوان ئەم و ئەو پشیلەیە بوو کە کوشتبووم. بێگومان خوێنەر ئەوەی لە یاد ماوە کە ئەم نیشانەیە لە هەوەڵەوە شێوەیەکی گۆنگ و نا ڕوونی هەبوو، بەڵام بەرە بەرەو بە تێپەڕبوونی کات، سەرباری ئەوەی زۆرم هەوڵدا بە هەندی نەگرم و بە جۆرە خەیاڵاتێکی بزانم، بەرجەستەو بەرجەستەتر دەبوو. نهوو بە روونی دەمبینی و بەدیتنی لەرزم لێدەهات. نەفرەت و ترس سەراپای دادەگرتم، ئەم نیشانەو شێوەیە ئەنگێزەی هەموو نەفرەت و ترسێکم بوو، خۆزیام دەخواست، جورئەتم هەبێت و خۆمی لێ رزگار بکەم، ئێستا لێم بوو بوو بە نموونەی شتێکی قێزەون– شتێکی ترسناك – کە قەنارەبوو! تەحا کە ئامێرێکی نەنگینی ڕیسوایی و تاوان بوو! قەنارەی عەزاب و لەقەفڕتێ و مەرگ بوو!.

نها داماوترین بوونەوەری بەشەری بووم، لە مرۆڤایەتی کەوتبووم، هۆی ئەم داماویەشم حەیوانێکی ترسناك بوو! کە پێشتر بێباکانە حەیوانێکی دیکەی هاوشێوەیم کوشتبوو. منی مرۆڤی شا جوانی بوونەوەران، گێرۆدەی بەدبەختیەکی لە تاقەت بەدەر بوو بووم! مخابن! سەبرو ئارامم نەمابوو، خۆشیو شادی لە حەوت کێوان ئاودیوو بوو بوون، بە رێکەوتیش روویان تێنەدەکردم، نە شەوم شەو بوو، نە ڕۆژم ڕۆژ! بە درێژایی رۆژ، ئەو بوونەوەرە ترسناکە بۆ ساتێك لێم نەدەبووەوە، و شەویش کە ڕموزنی ترسناکی مەرگ دەستبەردارم دەبوو، بە ترسو لەرزەوە رادەپەریمو هەستم بە هەناسەی تەڕو سەنگی قورسی ئەو لەسەر سینەم دەکرد! گوشاری دەروونی بە جۆرێ زۆری بۆ هێنام کە خووی خەمینو پاشماوەی ئینسانیەتی خۆشم لە دەست داو نەفرەتو نەگریسی، بوون بە تاقە ئەندێشەی دەروونیم. ئیدی وام لیهات ڕقم لە هەموو شتێك بوو، ڕقم لە تێکڕای تیرەی بەشەر بوو، لە پڕ تووڕەیی دەیگرتم، کۆنترۆڵی خۆم لە دەست دەداو دۆو دۆشاوم تێکەڵ دەکرد. کوێرانە ڕادەستی دەبووم، مخابن لە هاوسەرەکەشم، تاقە شەریکی هەموو ئازارەکانم، تووڕە دەبووم، کەچی بەو حاڵەشەوە هەرگیز گلەیی نەدەکرد، بە سەبرێکی لە ڕادەبەدەر، تەحەمولی ستەمەکانی، کە رۆژ لە دووی رۆژ لە زیایدا بوو، دەکردم. کە سەبرو بەردەباری لە تاقەت بەدەری ئەوم دەبینی، روحی سەرکێشم گرفتاری تووڕەییەکی تۆفانزا دەبوو.

رۆژێك بۆ کارێکی رۆژانە، بۆ ژێر خانی بینا کۆنەکە، کە نەداری ناچاری کردبووین لەوێندەر ئاکنجی ببینو بژین، چوومە خوارەوە. ژنەکەمو پشیلە ڕەشەکەش لەگەڵمدا هاتن. لە کاتێکا بە قاڵدرمە ڕکەکاندا دادەگەڕاین، پشیلەکە وەکو عادەتی هەمیشەیی خۆی، بە بەردەممانداو بە نێو لاقی مندا دەهاتو دەچوو، لە پڕ بەجۆرێ خۆی دایە بەرپێم لەزگ بوو لە قاڵدرمەکانەوە بەسەر سەرا بکەومو لە حەوت شوێنەوە ملم بشکێ. تووڕەییەکی شێتانە سەراپای گرتم. دەستم دایە پاچێكو ترسە مندالانەکەی خۆم، کە تا ئێستا ڕای گرتبووم، فەرامۆش کردو بۆی چووم، دەستم هەڵێنا کە رێك بیکێشم بە تەپڵی سەریداو حەیاتی لەبەر بەرم، بەڵام بەر لەوەی پاچەکە داوەشێنم، ژنەکەم دەستی دایە بەر دەستم، ئەم هەڵوێستەی ئەو هێزێکی ئەهریمەنانەی بە شێتایەتیەکەی من بەخشی، بە جارێ دەهری کردم، بە توندی بازووی خۆم لە دەستی دەرهێنا، پاچەکەم خشت لە سەریا ختم کرد، بێ کەمترین ناڵە پەلەخوار بووەوەو دەمو دەست گیانی دەرچوو. دوای ئەم تاوانە دزێوە، یەکسەر دانیشتمو کەوتمە بیرکردنەوە لەوەی کە جەنازەکە وەشێرم. دەمزانی شاردنەوەی ئەم جەنازەیە لە دەرێی ماڵەکەدا چ بە رۆژو چ بەشەو زۆر ئەستەمە، لەوەیە دراوسێکان پێی بزانن. زۆر نەخشەو پلانم بە خەیاڵو مێشکدا هات. بیرم لەوە کردەوە کە جەنازەکە پارچە پارچە بکەمو لە ئاگرا بی سووتێنمو لە کۆڵ خۆمی بکەمەوە. ئەوجا بیرم لەوە کردەوە هەر لە ژێر خانەکەدا چاڵێکی بۆ هەڵکەنمو لەوێندەر بینێژم. دوای تۆزێ بیرم لەوە کردەوە کە بیخەمە بیری ناو حەوشەکەوە. دواتر بیرم لەوە کردەوە کە جەنازەکە وەکو کەلوپەلان لە سەندوقێك بنەمو حەماڵێك بانگبکەم لە ماڵی بباتە دەرێ. ئەنجام گەییمە باشترین

چارە تا لە کۆڵ خۆمی بکەمەوە. لێبڕام وەکو چۆن کەشیشانی سەدەکانی ناڤین قوربانییەکانی خۆیان دەخستە توێی دیوارانەوە، بەو ئاوایە بیخەمە توێی دیواری ژێر زەمینەکەو بیشارمەوە.

ژێر زەمینەکە زۆر لە بار بوو بۆ ئەم کارە، دەتگوت بۆ ئەم جۆرە کارە دروستکراوە. بینای دیوارەکە بتەو نەبوو زۆر جەڵەبی دروستکرا بوو، تازە سپی کرا بووەوەو رتوبەت نەی هێشتبوو بە تەواوەتی وشك ببێتەوە. سەرباری ئەوەش کەلێن لە دیوارەکەدا هەبوو کە لە شێوەی موغەیری‌و دووکەڵکێش ئەو کەلێنە پڕکرابووەوەو دەگەڵ دیوارەکەدا رێکخرا بوو، دڵنیا بووم کە دەتوانم خشتەکانی ئەم کەلێنە دەربێنم و جەنازەکە بخەمە ناو ئەم کەلێنە و دووبارە خشتەکان وەکو جاران دابنەمەوە، بەبێ ئەوەی هیچ چاوێك هەستی پێ بکات‌و کەمترین گومانی بکەوێتە سەر.

نەخشەکەم باش بوو. دەستم دایە لۆسەیەك (باری)‌و خشتەکانم یەك یەك‌و بە ئاسانی دەرهێنا، جەنازەکەم بە پێوە خستە ناو دیوارەکە، رێك ڕامگرت تا بەو دەقەوە بوەستێ، زۆر بە وردی هەوڵم دەدا هەموو شتەکان وەکو جاران لە جێی خۆ دابنەمەوە، بۆرەك‌و قسڵ‌و گەچم هێنا، زۆر بە وردی گرتمەوە، خشتەکانم وەکو خۆی دانانەوە، ئەوجا ماوەیەك هەوڵم دا تا گەچێك بە هەمان رەنگی گەچەکەی پێشوو ئامادە بکەم. گەچم ئامادە کرد، دیوارەکەم بە جۆرێ سواغ دا کە بە موو لە سواغەکەی پێشوو جیا نەدەکرایەوە. ئەنجامی کارەکەم بە دڵ بوو. دیوارەکە بچووکترین شوێنەواری دەستکاری پێوە نەدەبینرا. زۆر بە دیقەت ئەرزەکەم پاك کردەوەو نیگایەکی سەرکەوتووانەی دەوروبەری خۆم کردو لە دڵی خۆدا گوتم: "هەوڵەکەم بە فیڕۆ نەچوو." ئەوسا بەپەلە کەوتمە سۆراخی ئەو حەیوانەی کە بوو بووە بایسی ئەم کارەساتە ترسناکە. بڕیارم دابوو ئەویش بکوژم، ئەگەر لەو دەمەدا بەردەستم کەوتبا، بێگومان بەزندوویەتی لە دەستم دەرنەدەچوو، بەڵام پێدەچوو ئەو حەیوانە زیرەکە هەستی بەتوڕەییەکەی من کردبێت‌و خۆی شاردبێتەوەو نەیویستبێ خۆی بخاتە بەر شەپۆلی بێ پایانی مجێزی توڕەی من. ئیدی پشیلەی تاین بوو بە قەترەیە ئاو و چوو بە ناخی زەویدا. دیار نەبوونی ئەو بوونەوەرە قێزەونە ئارامی‌و ئاسوودەییەکی هێندە قووڵی بە روحم بەخشی کە لە وەسفکردن نایەت، مەحاڵە بتوانم وەسفی بکەم. ئەوە شەوە دەرنەکەوت. ئیدی لەوەتای ئەو هاتبووە ئەم ماڵە، ئەمە یەکەم شەوم بوو کە بە ئاسوودەیی تا بەیانی بخەوم. بەڵێ سەرباری قورسی باری تاوانەکە بەسەر روحمەوە، تێر تێر خەوتم. رۆژی دووەم‌و سێیەمیش بورین‌و هیچ خەبەرو هەواڵێك لە جەلادەکەی عەزابی روحی منەوە نەبوو. ئیدی سەر لە نوێ هەناسەی ئۆخەی‌و ئازادیم هەڵکێشا، ئیدی ئەو ئەهریمەنە دووچاری ترس بوو بوو و بە یەکجارەکی رۆیی بوو! ئیدی چاوم لەچاوی دەبڕاو جارێکی دی نەم دەبینییەوە! ئەمەم زۆر لە گیان خۆش بوو! باری تاوانە رەشەکەم بەرە بەرە لەسەر شانم سووك دەبوو و خەوی نەدەزڕاندم. هەندێ لێکۆڵینەوەی سەرەتایی کران‌و کۆمەڵێك وەڵامی ئامادەو کلێشەییم دایەوەو ئەنجامەکان دڵخۆشکەرە بوون. نەخێر فەرمانی پشکنینی ماڵەکە دەرچوو. بەڵام هیچ شتێك کەشف نەبوو، بۆم دەرکەوت کە هیچ خەتەرێك لەسەر شادمانی ئایندەم نییە.

لە ڕۆژی چوارەمی پاش تاوانەکەدا، مەفرەزەیەکی پۆلیس، لە ناکاوداو، بێئەوەی چاوەڕوان بم، خۆیان بەماڵەکەدا کردو بە وردی کەوتنە پشکنین‌و پرس‌و جۆ، بەلام من چونکە لە شاردنەوەی جەنازەکە دڵنیا بووم. نە خۆم شێلو کردو نە هەستم بە هیچ نیگەرانییەك کرد. لەسەر داوای ئەفسەری پۆلیس دەگەڵیاندا چووم بۆ ژێر زەمینەکە، هیچ خۆم شێلو نەکرد. دڵم زۆر بەئارامی، وەکو دڵی کەسێکی بێتاوانی بێگەر لێیدەدا. بە درێژایی ماوەی پشکنینی‌و تەحەڕییەکە دەستم لەسەر سینگم تێك ئالاندبوون‌و بێخەم‌و خەیاڵ، بە ژێر خانەکەدا دەهاتم‌و دەچووم. پۆلیسەکان بە ئەنجامی پشکنینەکەی خۆیان خۆشحاڵ بوون‌و، خۆیان بۆ ڕۆییشتن ئامادە دەکرد، ئەوەندە دڵم خۆش بوو کە نەمدەتوانی شادمانییەکەم وەشێرم. هەر دەبوایە بە بۆنەی ئەو سەرکەتنەوەو بۆ ئەوەی زیاتر لە بێتاوانی خۆمیان دڵنیا بکەم قسەیەك بکەم، شتێك بڵێم. ئەنجام لە کاتێکا کە دەیانویست بە قالدرمەکاندا سەر بکەون، بەخۆم نەوەستام‌و گوتم:

– بەڕێزینە، زۆر خۆشحاڵم کە هەموو گومانێکم لەلا سڕینەوە. هیوای سەلامەتیتان بۆ دەخوازم. هیوادارم لەمەو دوا ڕەفتارتان کەمێ بە نەزاکەت تر بێ! جا بەڕێزینە حەزدەکەم هەر بەم بۆنەیەوە ئەوەشتان عەرز بکەم کە ئەم ماڵە، ئەم بینایە زۆر مکوم دروست کراوە...

ئیدی شێت ئاساو بێباکانە کەوتمە قسان‌و بێئەوەی بە دروستی بزانم چ دەکەم لە سەری ڕۆییشتم:

– ... بەڕاستی بینایە نە گاڵتە. بە تایبەتی ئەم دیوارانە... دەڕۆن بەڕێزینە؟ ئەم دیوارانە زۆر مکوم دروست کراون.

ڕێك لەو کاتەدا، بە کەش‌و فشێکی زۆرەوە، تاتوانیم دار عاساکەی دەستم کێشا بەو شوێنەدا کە جەنازەی هاوسەرەکەم تیا شاردبووەوە.

ئاه! خواوەند! لە چنگی ئەهریەنم رزگاربکات! هێشتا دەنگدانەوەی جەڕەبەی دارعاساکە بە تەواوەتی نەنیشتبووەوە کە دەنگێك لە دیوارەکەوە هاتە گوێ. لە هەوەڵەوە ناڵەیەکی گۆنگی پچڕ پچڕ بوو، لە گریانی منداڵ دەچوو، بەڵام دەنگەکە زوو بە زوو بەرزتربووەوە، نەخێر بوو بە دەنگێکی گەورەی دوورو درێژی غەریب‌و نامرۆڤانی‌و ناساز، بوو بە لورە – لورێك کە ڕەگی هەم لە ترس‌و هەم لە سەرکەوتندا بوو، لورەیەك وەکو ئەوەی لە بنەبانی دۆزەخەوە بێت، هەم هاواری دۆزەخییانی نەفرەت لێکراوی جەرگەی ئاگری عەزاب بێت‌و هەم هاواری ئەهریمەنانی خۆشحاڵ بە عەزابی هەتا هەتایی.

ئەوپەڕی گەوجیەتیە کە باسی ئەو بیرانەتان بۆ بکەم کە لەو کاتەدا، لە مێشکمدا گێژیان دەخواردو پێکیاندا دەدا... خەریك بوو لە خۆ دەچووم، لەترێکم داو خۆم بە دیوارەکەی بەرانبەر گرتەوە... مەفرەزە پۆلیسەکە هایم‌و حەیران، تۆقیوو ترساو، لە سەر قالدرمەکە ڕەق ڕاوەستان، دوای تۆزێك، باسکی پۆلاینیان لێ هەڵماڵی‌و کەوتنە روخاندنی دیوارەکە، ئەو بەشەی کە تازە کرابووەوە، بە یەك کەڕەت داڕوخاو. جەنازەکە تەواو شێوا بوو، خوێنی وشکەوە بوو سەراپای داپۆشی بوو. بەرزە پێ ڕاوەستا بوو، پشیلە ڕەشە بەد نیهادەکە بە دەمی خڵتانی خوێن‌و تاقە

چاوە ئاگرینەکەیەوە لەسەر سەری هەڵتووتا بوو. ئەو پشیلەیەی کە بە کردەوەکانی خۆی ئەو تاوانەی پێکردمو ئەوجا لورەو میاوە میاوەکەی ڕادەستی جەلادی کردم، گەیاندمیە پای قەنارە. تومەز پشیلەکەشم لە ناو دیوارەکەدا شارد بووەوە.

سەرچاوە:

*- ادغار الن بو / القط الاسود وقصص اخرى/ ترجمة خالده سعيد/ ٢٠١١/ دار التكوين للتأليف والترجمة والنشر.

*- **داستانهای شگفت انگیز/ ادگار الن پو/ ترجمەی محمود** سلطانية/ **چاپی** اول: ١٣٨٨/ انتشارات جامی

٣- سێبەر

ئێوە کە دەم خوێننەوە، هێشتا دەنێو زیندوواندان، لێ منی نووسەر، لەمێژە چووە بۆ وڵاتی سێبەران. بەڕاستی شتی سەیر روو دەدات. نهێنی فرە کەشف دەبێت. سەدان ساڵ تێدەپەڕێت بێئەوەی خەڵکی ئەم بیرەوەریانە بدینن. کاتێکیش کە دەیبینن. هەندێکیان باوەڕی پێناکەن. هەندێکی دی گوماندەکەن، خەڵکێکی زۆر کەم بە کەرەستەیەکی دەزانن بۆ تێفکرینو ڕامان لەو پیتانەی بە قەڵەمێکی ئاسن لەسەر ئەم تابلۆیانەی دەنەخشێنمو هەڵیدەکەنم.

ساڵەکەی، ساڵی ترس بوو، ئاوس بوو بە هەستی توندو تیژتر لە ترس، ترسێك کە لەسەر زەمیندا چ نێوێکی نییە. گەلەك نیشانەو پەڕجویان رویان دا، تاعون، باڵی رەشی بە فراوانی بەسەر دەریاو زەمیندا کێشا بوو. لێ ئەستێرەناسان غافڵ نەبوون لەوەی کە ئاسمانان ئەو دەمانە نیشانەی کلۆڵی بوون. هەروەها بۆ منو ئەنوسی گریکیش روونو ئاشکرا بوو کە ئێمە نزیك دەبینەوە لە گەڕانەوەی ساڵی نەوەدو چواری پاش حەوت سەد کە هەستارەی ژوپیتەر "موشتەری" لەگەڵ بازنەی سووری هەستارەی کەیوانی "زوحەل" ترسناکدا یەك دەگرێ. روحی تایبەتی ئاسمانان دەسەڵاتی خۆی، ئەگەر بە هەڵەدا نەچووبم، نەك تەنێ بەسەر گۆی زەویدا، بەڵکو بەسەر دڵو دەروونو بیرو بیرکردنەوەی بەشەریشدا دەنواند.

شەوێکیان، حەوت کەس دەنێو کۆشکێکی شکۆدارا لە شارێکی تاریدا بە نێوی "بتولیمائیس" لە دەوری چەند قاپە مەیەکی ئەرخەوانی لە دوڕگەی کیو رۆنیشتبووین. ژوورەکەمان چ دەروازەیەکی نەبوو جگە لە دەرگایەکی بەرزی مس. دەرگاکە دەستکردی کورینوس بوو، لە سەنعەتە دەگمەنەکان بوو و لە ناوەوە دادەخرا. ئەو پەردە رەشانەی کە ئەم ژوورە خەمینەیان دەپاراست، دیمەنی هەیڤو ستێرە خەمگینەکانو شەقامە چکۆڵەکانی لەچاو ون نەدەکرین، لێ

یـادەوەری تـاعونو هەسـتکردن بـە تـاعون، بـەو سـانایییە دەسـتبەردار نـەدەبوونو لێمـان نەدەڕەوینـەوە. زۆر شت لـە دەوروبـەرو نزیکمـان هـەبوون، نەمدەتوانی وەکو پێویست بایـەخیان بدەمێ، شتی مـەتریالیو روحـی –سـەنگینی جـەو– هەسـتکردن بەخەفە بـوون، تـەنگاو بـوون، لـە سەرووی هەموو شتێکەوە ئەم جۆرە سامناکیەی ژیان، کە کەسانی توڕەو توندە تەبیعـەت پێوەی دەنـاڵێنن، کـاتێ کـە هەسـتەکانو توانـا روحییـە نووسـتووە عەبووسـەکان بێـدار دەبنـەوەو زۆر بـەتوڕەیی دەژێنـەوەو دەبوژێنـەوە. قورسـاییەکی کوشـندە دەیهـاڕن. بەسـەر ئـازای ئەندامماندا بڵاودەبـووەوە، بەسـەر کەلوپـەلی ژوورەکـەدا، بـە نێـو ئـەو پەرداخانـەدا کـە پێمـان دەخـواردەوە، هـەموو شـتێك لـەم شـەکەتییەدا گوشـراوو بـێ هێـز بـێ، هـەموو شـتێك، تـەنیا گـڕی حـەوت چـرا ئاسـنینەکە نـەبێ کـە سـەرقاڵی لـە رادەبـەدەری ئێمـەیان بـە خـواردنو خواردنـەوەوە روونـاك دەکردەوە. گڕەکە لە شێوەی دەزولەی باریکدا بـەرز دەبووەوە،و بەو جۆرە رەنگزەردو بـێ جوڵـە دەمایـەوە. هـەر یـەکێك لـە ئێمـەی دەعوەت کراوی دانیشتووی دەوری مێزە ئەبەنووسییەکە، کە تیشکی چراکان کردبوویان بە ئاوێنە، تیایدا "لـە ئاوینەکـەدا" دەیڕوانییە رەنگ زەردی خۆیو پرشـنگی مـۆنی چـاوانی هاوڕێکـانی. لـە گـەڵ ئەوەشـدا، بەشـێوازی تایبـەتی خۆمـان لـە قاقـای شـادیمان دەدا، کـە شـێوازێکی هسـتریانە بـوو، – گـۆرانی شـێتانەمان دەچـڕی، زۆرمـان دەخـواردەوە، ئەگەرچـی ئـاڵی شـەرابەکە رەنگـی خـوێنی وەبیر دێنایەنـەوە. کەسـی هەشـتەمین لـە ژوورەکـەدا بـوو، زۆئیلوسـی لاو بـوو. ئـەم پیـاوە مردبـوو، یـەك تەختـە راکشـێنرا بـوو،و کفن کـرا بـوو... مخـابن پشـکداری کـۆڕو بەزمـەکانی نـەدەکردین، لـێ دەموچاوی کـە شـەڕ، گـرژی کردبـوو چاوەکانی کە مەرگ تەنیا نیوەی ئاگری تـاعوونی لێیان تەمراندبوو، پێدەچوو بایـەخ بـەو بـەزمو شادییەمان بدەن، بـە هـەمان ئەندازەی کـە مـردووان دەتـوانن بایـەخ بەشـادی ئەوانـە بـدەن کـە لـە حـاڵی مەرگـدان، لـێ هەرچـەندە مـن دەگـەڵ ئەنووسـدا، هەسـتم کـرد کـە چـاوانی مردووەکـە تـێم دەڕوانـن، هەوڵمـدا لـەو تاڵییـە نەگـەم کـە گوزارشـتیان لێـدەکرد، زۆر بـە رژدیو لاسـارییەوە دەمڕوانییـە نـاخی ئاوێنـە ئەبەنووسـییەکە، بـە دەنگێکـی بـەرزی زوڵاڵ گۆرانییـەکانی شـاعیری بەندەری تیوس–م دەگوت. لێ گۆرانییەکەم بەرە بەرە وەستاو دەنگەکەی کە دووردەکەوتـەوەو لـە نێو پەردە دادراوەکاندا بڵاودەبووەوە، کز بوو و لە ئەنجامدا خەفە بوو. لـێ ئـا ئـەوەتا لـە نێـو ئـەم پەردانـەوە کـە تێیانـدا مـرد، دەنگـی گـۆرانی دێتـەوە، سـێبەرێکی لێڵـی، بـێ شـێوەو روخسـار، سێبەرێك، لەو سێبەرانەی کە هەیڤ کاتێك نزم بـێ، دەتوانێ بۆ بنیادەمێکی دروست بکات، لـێ ئەمـە سـێبەری بنیـادەم نـەبوو، سـێبەری خواوەنـد نـەبوو، سـێبەری هـیچ بوونـەوەرێکی دیکـەی ناسراو نەبوو. ئەنجام، پاش ئەوەی تۆزێك لـە نێو پەردەکاندا ڕاجفری، بە قیتیو رەق لەسـەر دەرگا مسەکە دەرکەوت.

لێ سێبەرەکە ئاڵۆز بوو، شێوەو روخساری نەبوو، چ مانا و دەلالـەتێکی نـەبوو، هـەروەها سـێبەری مـرۆڤ یـان خـوا نـەبوو، خواوەنـدێکی یۆنـانی، یـان کلـدانی یـان هـەر خواوەنـدێکی میسـری. سـێبەرەکە هێـدیو هـێمن بەسـەر دەرگـا گەورەکـەوە بـوو لـە ژێـر سـەردەرییە کەوانەییەکـەوە، نـە دەجوڵایـەوە، نـە وشـەیەکی لـە دەم دەردەچوو، لێ پترو پتر دەجەمـەدیو بـەو شـێوەیە دەمایـەوە،

دەرگاکە، دروۆم نەکردبێ. ریک لە بەرانبەر پێیەکانی زوئیلوسی لاوی مردوودا بوو. لێ، ئێمەی حەوت هاوڕێ، نەمانوێرا سەیری سێبەرەکە بکەین کاتێ بینیمان لە نێو پەردەکانەوە دەردەچێت، کەچی ئێمە چاومان دادەخستو دەمانڕوانییە قوڵایی ئاوێنە ئەبەنووسییەکە. ئەنجام قیروسیام کرد، منو ئەنوس، چەند وشەیەکمان بەچپە گوتو ناوو شوێنی سێبەرەکەم پرسی. سێبەرەکە وەڵامی دایەوە:

- من سێبەرم، لە نزیکی گۆڕستانەکانی بتولیمائیس،و نزیکی ئەم دەشتە بۆرە دۆزەخییەی کە دەوری کەناڵی شارونی گڵاوی داوە، دادەنیشم.
ئەوسا ئێمە هەر حەوتمان لە ترساندا هەستاین، بەدەم لەرزینەوە وەستاین، هەموو سڵۆکو ترساو، چونکە تۆنی دەنگی سێبەرەکە، تۆنی دەنگی یەك کەس نەبوو، بەڵکو هی حەشاماتێکی خەڵکی بوو، ئەم دەنگە، کە لە نێوان بڕگەیەکو بڕگەیەکی دیدا دەگۆڕا، بە ئاڵۆزییەوە دەڕژایە نێو گوێچکەمانو لاسایی دەنگی ناسراوو ئاشنای هەزاران لەو هاوڕێیانەی دەکردەوە کە مردوون.

ژێدەرو سەرچاوە:

١- د. الطاهر احمد كلى/ القصة القصيرة/ دراسة ومختارات.

٢- جمال مير صادقى/ رمان، قصة، داستان كوتاه.

٣- رضا براهنى/ قصة نويسى.

٤- ديڤيد سنگلير/ ادگار الن پو/ ترجمه سلافەحجاوى.

٥- مغامرات واسرار./ مجوعة قصص/ ادگار الن پو/ ت: خالدة **سعيد.**

٦- موسوعة ادباْ امريكا/ الجزْ الاول/ ١٩٧٨ د. نبيل راغب.

٧-اثار كلاسيك جهان/١٩/ دفتر معرفى و نقد ادبيات كلاسيك جهان
معرفى و نقد: ويرانى كاخ ئاشەر/ اثر ادگار الن پو./ تهران/ ١٣٨٨.

٨ - اشنايى با ادگار الن پۆ/ پل استراترن
ترجمه كاظم فيروزمند/ چاپ اول : ١٣٨٩ / نشر مركز.

٩ - فرهنگ ادبيات جهان/ زهراى خانلرى / چاپ اول/ ١٣٧٥/ انتشارات خوارزمى

١٠- تاريخ نقد جديد (جلد سوم)/ رنه ولك
ترجمه سعيد / ارباب شيرانى/ انتشارات نيلوفر /چاپ سوم: ١٣٨٩.

١١- لسلة اعلام الفكر العالمي/ **ادغار** الان **پو**/ تأليف: جان روسلو
ترجمة وقدم له : كميل قيصر داغر
المؤسسة العربية للدراسات والنشر/ الطبعة الثانية / ١٩٨٥

١٢- **سيرى در بزرگترين كتابهاى جهان/ جلد دوم**
تأليف: حسن شهباز/ موسسه انتشارات امير كبير

تهران، ۱۳۸۹ (۲۰۱۰)

۱۳- ادگار الن پو/ گربه سياه و داستانهای ديگر (متن كوتاه شده)

ترجمه مهدی غبرائی/ چاپ دوم / ۱۳۸۱ کتاب مريم (وابسته به نشر مركز)

١٤- ادغار الن بو / القط الاسود وقصص اخرى/ ترجمة خالده سعيد/ ٢٠١١/ دار التكوين للتأليف والترجمة والنشر.

۱۵- **داستانهای شگفت انگيز/ ادگار الن پو/ ترجمەی محمود** سلطانية/ **چاپی** اول: ۱۳۸۸/ انتشارات جامی

هەندێ لە بەرهەمە گرینگەکانی پۆ:

کورتە چیرۆکو شیعرەکانی پۆ بە زۆری و پێش ئەوەی کۆبکرێنەوەو لە دوو تویی کتێباندا بڵاوبکرێنەوە، بە پەرتەوازەیی لە گۆڤارو رۆژنامادا بڵاوبوونەتەوە. لێرەدا ناوی هەندێك لەو بەرهەمانە تۆمار دەکەین:

***- تەیمور لەنگ، (۱۸۲۷)**

***- ئەل ئەعراف، (۱۸۲۹)**

***- دەستنووسی ناو بوتڵێك، (۱۸۳۳)**

***- سەربهوردی بێ پێشینەی هانس فال ناوێك، (۱۸۳۵)**

***- لیجیا، (۱۸۲۷)**

***- چیرۆکی ئارتور گوردون پیم-ی نانتوکتی، (۱۸۳۸).**

***- هەرەسی کۆشکەکەی ماڵباتی ئۆشەر، (۱۸۳۹)**

***- کوشتارێن شەقامی مورگ، (۱۸٤۱).**

***- قالۆنچەی زێرین، (۱۸٤۳).**

***- پشیلە رەشەکە، (۱۸٤۳).**

***- بیرو بەندۆڵ، (۱۸٤۳).**

***- قەڵەڕەش، (۱۸٤۵).**

***- بۆشکەکەی ئامونتیلادو، (۱۸٤٦).**

***- ئولالومی، (۱۸٤۷).**

***- یورکا، (۱۸٤۸).**

***- بۆ ئانی، (۱۸٤۹).**

*- بۆ دایکم، (١٨٤٩).

ژینامەی پۆ:

١٨٠٩: ئیدگار لە بوستون، لە ١/١٩ لە باب و داکێکی ئەکتەر، بە ناوی دەیڤیدو ئیلیزابت هاتووەتە دنیا.

١٨١٠: بابی، ماڵو مندالەکەی بەجێدێڵێت.

١٨١١: دایکی دەمرێت، پۆ دەکەوێتە لای خانەوادەی جۆن ئالانی بازرگانی خەڵکی ریچموند.

١٨١٥: جۆن ئالان و هاوسەرەکەی، پۆ دەگەڵ خۆدا بۆ سکۆتلاندی ئینگلیستان دەبەن.

١٨٢٠: دەگەڵ، جۆن ئالانو هاوسەرەکەیدا، بۆ ئەمریکا دەزڤڕێتەوە.

١٨٢٦: بۆ ماوەی ساڵێك دەچێتە زانستگەی ڤیرجینیا.

١٨٢٧: لە بۆستۆن، دیوانی تەیموور لەنگو چەند چامەیەکی دی بڵاودەکاتەوە. بە ناوی ئیدگار، ئەی، پری دەچێتە ریزی سوپا.

١٨٢٩: لە مانگی یەکدا، پلەی سەرگروبانی وەردەگرێت. لە مانگی چواردا: واز لە سوپا دێنێ. لە مانگی هەشتدا لە ماڵی پوری، ماریا کلیم و کیژە گەنجەکەی، ڤیرجینیا، لە بالتیمور ئاکنجی دەبێت.

١٨٣٠: دەچێتە زانستگەی سوپایی ویست پوینتی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا .

١٨٣١: لە مانگی یەك: دادگای سوپایی دەکرێ و لە ویست پوینت دەردەکرێت. لە مانگی سێدا: شیعرەکانی بڵاودەکاتەوە. لە مانگی یازدە: لەبەر قەرزاری دەگیرێت، دوای دوو مانگ جۆن ئالان قەرزەکەی بۆ دەداتەوەو ئەمە دوا کۆمەکی وی بە پۆ دەبێت.

١٨٣٣: بە کورتە چیرۆکی "دەستنووسی نێو بوتڵێك" بەشداری پێشبڕکێیەکی چیرۆك دەکاتو خەڵاتی پێشبڕکێیەکە کە پەنجا دۆلار دەبێت، بە دەست دێنێ.

١٨٣٤: سەرپەرشتیارە دەوڵەمەندەکەی، جۆن ئالان دەمرێتو لە وەسێتنامەکەیدا هیچ شتێك بۆ پۆ دانانێت.

١٨٣٥: چیرۆکی "سەربهوردی بیٚ پێشینەی هانس فال ناوێك" دەنووسێت کە ئەمڕۆکە بە یەکەمین بەرهەمی خەیاڵی – زانستی دادەنرێت، لە مانگی پێنجدا دەکەوێتە نووسینی وتارو باسێن بەردەوام بۆ پەیکی ئەدەبی باشوور، و تۆماس وایتی خاوەن ئیمتیازی گۆڤارەکە، دەیکات بە یاریدەدەری سەرنووسەر. لە مانگی نۆدا، لەبەر بیٚ متمانەیی، ئەو پۆستەی لیٚ دەسەندرێتەوە، لە مانگی دەدا دەکرێت بەسەر نووسەری پەیکی ئەدەبی باشوور.

١٨٣٦: لە مانگی پێنجدا دەگەڵ ڤیرجینیا کلیمی پورزایدا کە تەمەنی سیازدە ساڵان دەبیٚ، زەماوەند دەکات.

١٨٣٧: لە مانگی یەکدا، دەستبەرداری سەرنووسەریی پەیکی ئەدەبی باشوور دەبێت، لە مانگی دوودا بۆ نیویورك دەڕوات. لەمانگی چواردا: قەیرانی ئابووری لە بازاڕی بۆرسەی نیویورکدا دەکاتە کارێك گەلێك لە گۆڤارو بڵاوکراوەکان دابخرێنو کە کەسادو قەیرانی ئابووری سەرانسەری ئەمریکای گرتەوە خا کلیم ناچار بوو بچێتە پانسیون.

١٨٣٨: پۆ (چیرۆکی ئارتور گوردون پیمی نانتوکتی) بەکتێب بڵاوکردەوە. بۆ فیلادلفیا رۆیی.

١٨٤٠: چیرۆکێن گروتسك و ئارابسك لە فیلادلفیا بڵاودەبنەوە.

١٨٤١: هەوڵی ناکام بۆ دامەزراندن لە وەزارەتی گەنجینە لەواشنگتۆن. لە بەهاردا پۆ بۆ یەکەمجار دکتۆر روفوس ویلموت گریس وولدی ژینامەنووسو کەشکۆڵ نووس دەبینیٚ، و لە مانگی شەشدا لێکۆڵینەوەیەکی جوان لەمەڕ شیعرو شاعیری لە ئەمریکا دەنووسێت.

١٨٤٢: ڤیرجینیا، هاوسەری پۆ، تووشی خوێن هەڵێنان دەبیٚ.

١٨٤٣: "قالۆنچەی زێڕین" بڵاودەکاتەوەو پێشوازییەکی گەرمی لەلایەن جەماوەری خوێنەرەوە لێدەکرێت. پەخشانە رۆمانسیەکانی ئیدگار ئالان پۆش لە فیلادلفیادا بڵاودەبێتەوە.

١٨٤٤: یەکەمین بڵاوبوونەوەی "قەلەڕەش" پایەی پۆ وەکو سیمایەکی ئەدەبی نەتەوەیی دەچەسپێنیٚ.

١٨٤٥: فرانسیس سرجنت ئاسگودی شاعیر (١٨١١– ١٨٥٠) دەبینیٚ کە دەست بە پەیگیری پۆ دەکات، نووسینەکانی وی دەربارەی پۆ هەراو هەنگامەو گەنگەشەیەکی زۆر دەنێتەوە. هەر لەم ساڵەدا "قەلەڕەشو شیعرێن دی" بڵاودەبێتەوە.

١٨٤٦: مانگی پێنج، دەچیٚ بۆ فوردهامو لەوێندەر لە کولبەیەکدا ئاکنجی دەبێت. زنجیرە وتاری "ئەدیبانی نیویورك" دەنووسێت کە شەڕو دەعواو سکاڵای دادڤانی لێدەکەوێتەوە.

١٨٤٧: لە تەموزدا، ڤیرجینیای ژنی لە تەمەنی بیستوچوار ساڵیدا بە نەخۆشی دەردە باریکە (سیل) دەمرێت.

١٨٤٨: له ناوچەی رودئایلند، بۆ ماوەیەك دەگەڵ سارا هیلین ویتمەنی شاعیردا بە دەزگیرانداری دەمێنێتەوە. جۆرە ئەشق و ئاشقێنیەکی ئەفلاتوونی دەگەڵ چەندین ژندا پەیدا دەکات. لە مانگی پێنجدا لێکۆڵینەوە بەناوبانگەکەی(یورکا) بڵاودەکاتەوە.

١٨٤٩: بەدەم ورێنەی مەستیەوە دەگاتە فیلادلفیا. چاك دەبێتەوە، سەفەری ریچموند دەکات و، تەدارەکی زەماوەند دەگەڵ سارا ئالمیرادا دەبینێ. لە مانگی نۆدا لە ریچموندەوە بەرەو نیویورك دەڕوات. لە ١٠/٣ دا لە بالتیمور، بە بێهۆشی لە کەنار جادەیەکەدا دەیبیننەوە. لە ١٠/٧: لە نەخۆشخانەی واشنگتۆن کولیج بالتیمور دەمرێت و گریس وولد دەبێت بەسەر وەسێتی ئەدەبی وی...

فەرهەنگۆك

ئا

ئەداو ئەتوار: رەوشت و ئاکار

ئارایشتکار : ئارایشتگەر ، مکیاجکار

ئەوك : قوڕگ، گەروو، بەرمل

ئاسیو : ئازار، بەلاّ ، زیان، زەرەر

ئاشخانە : مووبەق، چێشتخانە

ئەنگۆ: ئێوە، هەوە، هون

ئەگەرنا: دەنا، ئەگینا، ئەگین، گەرنا

ئێژی : دەڵێی

ئەفسووناوی : سیحراوی، جادوویی

ئیکلام : کڕنۆش، سەرچەماندن بۆ رێزگرتن

ئامێز : باوەش، هەمێز

ئەزبەنی : گەورەم، قوبان

ئاران: گەرمەسێر، گەرمیان، زستانەوار

ئۆین: پیلان، دەسیسە، فێڵ و مەکر

ئۆینباز : بەمەکرو فێڵباز، پیلانگێڕ

ئێشك: پاس، کێشك

ئاکنجی: نیشتەجێ

ئالوودە:گیرۆدە، خووپێگرتوو

ئاوەز: هۆش، فام، ئەقڵ

ئاشپەز: شیوکەر، چێشت لێنەر، چێشتچی

ئەنگێزە: هۆ، هاندەر، سۆنگە

ئەستەم: زەحمەت، ئاسێ ، دژوار

ئیرەیی: حەسوودی

ئەستێڵ: حەوز

ئیستەرەم: دەمەوێ

ئەستەڕ: بەر، بەری کەواو...

ئاپۆڕا: حەشامات، قەرەباڵغی

ئاشووب: پەشێوی و ئاژاوە

ئەوزار: ئامراز، ئامێر، وەسیلە

ئاغەڵ: جێی داکردنی مەڕو بزن لە دەمی سەرمادا

ئەسکەمیل: کورسی

ئاوەز: ئەقڵ

ئاخێز: نیوە هەستان

ئەوقات: پارێزەر

ئۆڵ: ئاین

ئاریشە: کێشە، گرفت

ئاودڕکە: ئاودڕ، ئەو شوێنەی ئاو دایدڕیبێ

ب:

باوەژن: زڕدایك، هوّی دایك، باجی

باب: باوك

باڵانما: باڵانوێن، ئاوێنەی باڵاڕوان

بەلەز: خێرا، بەپەلە، گورج

بایس : هۆ، باعیس ، سەبەب

بلوور: شووشە

بێنەوا: هەژار، بێچارە، داماو

بە تۆبزی: بە زۆر، بە خورتی

بە روحم : بە بەزەیی ، دلۆڤان

برنجە: جۆرە کانزایەکە، زەردی سەماوەر(قصدیر)

بەلەنگاز: بێچارە،نەدار، بەسەزمان

بەرۆك: یاخە، یەخە

بەکاوەخۆ: بە هێواشی

بەرسڤ: وەڵام

بەرك: گیرفان، باخەڵ

بالیفۆکە: سەرینی بچووك، گۆشە

بوری: تێپەڕی

بیلبتون: بە تەواوەتی

بەو ئاوایە: بەو جۆرە، بەو شێوەیە

باریە: لۆسە

بەستێن: رۆخ، کەنار، گوێ چەم، دەم چەم

بێشە: دارستان، لێر

بەرکۆشە: بەرهەڵبێنە

بن پیاڵە: ژێر پیاڵە

بۆرەقنە: ئامال بۆر، مەیلەو بۆر، بۆرباو

بوێر : ئازا، دلێر

بێوەی: بێ زیان، سەلامەت

باڕ : بێچووە مەلی بەهارە

بێزوو: بێزگ، مەگیرانی

بێزگەوان: بێزووکەر

بەڵانس: هاوسەنگی

بارتەقا: باتەقا، هەنبەر، بەرانبەر

باجەوان: باجگر

بەسوێ: بە ژان، بە ئازار

بەردەبار: پیاوی زاناو بە تەگبیر

بێدادی: نەهەقی

بەیتاڵ: پزیشکی ئاژەڵان

بویەر: رووداو

باژێرۆك: شارۆچکە

باشار: دەربردن، خۆراگرتن

بەرایی: پێشایی، بەراهی

بەڵەد: شارەزا، ڕێزان، ڕێنوێن

بەفرە ژیلکە: بەفری زۆر دەنك ورد

بەلەك: پووز

بە خورتی :بە تۆپزی

بالیف: سەرین، پشتی

بەگەنکردن: پەسندکردن

باندۆر: کاریگەریی

بایس: هۆ،باعیس، سۆنگە

بەرخودان: مقاوەمەت

پ:

پێشخزمەت: نۆکەری بەردەستان

پارك: باخ

پسمام : کوڕە مام، ئامۆزا

پواز: سنگێکە لە درزی داری قەڵشاوی دەنێن تا نەیەتەوە یەك

پۆڕ: باڵندەیەکی خۆش گۆشتە، لە مریشك گەورەترە

پێشکار: خزمەتکار

پەیڤ : وشە، وتە ، قسە

پەز: مەڕ، مێگەلە مەڕ و بزن

پەری : فریشتە

پاژ: بەش

پرتەو: تیشك ، روناکی

پێکڤە: پێکەوە، بە هەڤڕا

پڕ: زۆر، تەژی

پۆستین: فەروە، کەوڵی تیسکن

پەژمردە: چەرمسی، ژاکاو

پایدۆس: دەست لە کار هەڵگرتن

پۆڵکە: گاگۆز

پەسیو: پەسیڤ، هەلاّمەت

پیتاك: باربوو، کۆکردنەوەی دارایی

پێل: شەپۆل

پەسلان: قیامەت، ئەو دنیا

پاتاوە: پێلاّو، کاڵە.

پاتۆق: شوێنی کۆبووەوە

پۆڕ: قژ

پێشداوەری: حوکمی پێشوەختە

<u>ت:</u>

تەمەشاڤان: بینەر، سەیرکەر

تەماشاخانە: شانۆ، نمایشسەرا

تەژی: پڕ، لیپاو لیپ، سەر ڕێژ

تێشت: نانی بەیانی، قاوەڵتی، بەرقلیان، تاشتی

تالووکە: مەترسی، خەتەر

تەبارە: دەغڵی گەیشتووی نەدوراو، قایمە دەغڵ

تەژەو ناقۆلاْ: گەورەو ناشیرین

تاین: یارۆ، فلاْن، ناڤبری

تاژی: سەگی ڕاو، تانجی

تەشقەڵە: گەڕ، بیانووپێگرتن

تەیرو تو: باڵندەو مەلان

تەوازۆ: تەوازی، عوزرخوایی، داوای بوردن

تخوب: سنوور، کەوشەن، تخووم

تەوێڵ: ناوچەوان، هەنیە، ئەنی، توێڵ،جەمین

تۆرینۆک:تووڕەو دڵناسک

تەختەبەن: تەختە خەو

تەقوو: بەڵکوو ،هاتوو

تاقەتکردن: شاردنەوە، داکردن

تۆلاز: مێباز، چاو لەوەڕێن

تیلمە: تیلماسک

تیلاگ: لاسەر

تاوەگاز: تاوانگاز، بە هەتاو سووتاو

تەڵفیزی: تەڵفیسی، تەوس، گاڵتەو گەپ

تەریدە : ڕێگر ، چەتە

توولەك: وەرینی مووی لەش

تۆسن: سەرکێش، نا ڕام

تەڤگەر: نەسرەوت، بزووتنەوە

تەمراندن: کوژاندنەوە

تاری : تاریك

تۆماکۆ : تووتن

تەشبریق : هەورە تریشقە، بروسکە

ج:

جەگەن: گیایەکە لاسکی سێ سووچە لە زەڵکاودا دەڕوێ

جنگن: شەڕانی، دڕ، نەگونجاو

جەلۆ: هەرزە پیاو، سەرسەری

جندەخانە: سۆزانی خانە، قەحپەخانە

جەڕباندن:تاقی کردنەوە، تەجرەبە کردن

جوڕنە: حەوزۆکەی گەرماو

جما: جولاٚ، بزوا

جڤاکی: کۆمەلاٚیەتی

جوابی کرد : دەری کرد ، ئیزنی دا

جمکانە : دووانە، جمك، لفانە

چ:

چەلەنگ: چوست و چالاك، گورج و گۆڵ، شۆخ و شەنگ

چینی: جۆرێ سواڵەتی هەرەباشە، وەکو کاشی

چتۆ: چۆن، چلۆن، کوو

چڕین: وتن (بۆ گۆرانی و قام)

چێڵ: مانگا

چەنگ: ئامێرێکی موسیقایە، هارپ

چەکمە: جەزمە، پووت

چەمەنزار: مێرگ، مێرغوزار، سەوزەزار

چما: بۆچی، ئەڕا، لەبەرچی

چقڵ: دڕك، دڕو، دڕی

چەرچی: فرۆشیاری گەڕیدە، دەستفرۆش

چوغورد: چوغور، چغر، چڕ

چمك: سووچ، گۆشە

چوارنکال: هەرچوارلا

چێبوو: دروست بوو

چەمووش: سڵ، رەوەك، لەقەهاوێژو گازگر

چەرموو: سپی

ح:

حایرمان: سەرسام بوون

حەسار: حەوش

حەنەك: جەفەنگ،قسەی گاڵتەو گەپ

حەشەری: بەر بەتاو، ژنی بە ئاڵۆش

حەژمەت: مەینەت، خەفەت، کەسەر، داخ، خەم

حەجامات: خوێن بەردان

<u>خ:</u>

خەنی لە خۆتان: خۆشی لە خۆتان

خشکۆك: دەلال، جوانکیلە، جوان، قەشەنگ

خەنەقاندن: خنکاندن ، لە سێدارەدان

خورجین: هەگبەی لە بەن، جانتای لە بەن، خورج

خا: خات، خاتوون، خانم ، یا

خاپاندن: فریودان، تەفرەدان، خەڵەتاندن

خاپینۆك: فریبۆك، فێڵباز

خانەدان: نەجیمزادە، ئەسڵزادە

خودان: خێو، خاوەن، ساحێب

خوڵك: خولق

خۆرتی: بە تۆبزی، بە زۆری

خشت: رێك، بێ کەم و زیاد

خوبزە: نۆکەر، خزمەتچی، خولاّم

خاکی: بێ هەوا، بێ فیز

خەرگە: پەڕۆی کۆن و پیس

خوابەختەکی: خۆو بەخت، بە هەڵکەوت

خەبتین: خەبات کردن

خشکۆك: جوان، خشیك

خویا: ئاشکرا، دیار ، روون

خۆرانگاز: تاوە سووت، سووتاو لەبەر خۆر

<u>د:</u>

داماو: بێنەوا، بەلەنگاز، بێچارە

دەڤەر: ناوچە، ئاقار، شوێن، جێ

دێرکەوتن: دواکەوتن

دلپاقژ: دڵپاك، بێ فرو فێڵ، بێ گزی

دەربار: دیوەخان و بارەگای پاشا

دەهری : زۆر توڕە

داگەڕان: هاتنە خوارەوە

دڵنەواز : دڵگیر، مایەی دڵخۆشی

دلوڤان: بە بەزەیی، دڵنەرم، میرەبان

هاژۆتن: لێخوڕین

دیدەوانی: ئێشکگرتن (بە تایبەتی ئێشکی سەر قەڵات و بورجان)

داپیرە: دایە گەورە، نەنک

دەلیڤە: دەرفەت ، هەل

درەخت: دار

دەربارییان: دەست وپێوەندانی دیوەخان و بارەگای پاشایەتی

دڕوو: دڕك، چقڵ، دڕی

دڵڕەش: بێ بەزەیی، ستەمکار، دڵرەق، ڕکوونی

دامە: مۆر

دنگ: دینگ، ئامرازی چەڵتووك کوتان

دەڵەکدان: پاڵنان

دڕدۆنگ: دوودڵ، بە گومان

دوونیەتی: خوێڕیەتی، بچووکی

دەڵەچە: مەرایی کەر، ماستاوچی

دۆنکی: داردەستی حەسحەسی ناو بازاڕ

دیرۆکنووس: مێژوو نووس

دەڕەڤی: هەڵەهات، رایدەکرد

دەرۆزە: گەدایی، سواڵ

داشۆ: کاکە، براگەورە

دەهری : زۆر توڕە

دەخەبتن : خەبات دەکەن

<u>ڕ:</u>

رەقسین: سەما، هەڵپەڕین

ڕنەك: قەشەو

ڕدێن: ریش

روندك: فرمێسك، رونتك، ئەسر، ئەسرین

رۆحانی: پیاوی ئاینی

راز: نهێنی

ڕەژوو: زوخاڵ ، خەڵوز

ڕك : کووڕ، ڕژد

رابوون: هەستان

ڕۆخانە: ڕوبار، چۆم، چێم، ڕوو

ڕند: جوان، خوشیك، خوشكۆك

ڕمووده: ئالوودە، هۆگر

ڕادەست: خۆ بە دەستەوەدان

ڕەند: مێرخاس، مەرد، پیاوانە

ڕەقیب: نەیار، خەنیم

ریسك: مغامەرە

ریوەڵە: بچكۆلەی لاواز، بێ نموود

ڕۆنیشت: دانیشت

ڕووپامایی: مەرایی، دەڵەچەیی، بن ریشەیی

ڕامووسان: ماچ

ڕەهەنە: ڕەهەندە، عەودالْ ئاوارە، چۆڵگەڕ

ڕەبەن: سەڵت، زوگورت

<u>ز:</u>

زڕكیژ: كچی مێرد بۆ باوەژن، یان كچی ژن بۆ باوەپیاڕە

زێدە: زیادە

زەلام: گەورە، ناقۆڵاو تەژە

زار: دەم، دەو

زوڕییەت: وەچەو نەوەو نەتیرە

زێد: زاگە

زاگە: زێد، شوێنی لە دایكبوون، مەفتەن

زوخالْ: ڕەژوو، خەڵووز

زگڕەش: ڕكوونی، بوغزن، كینە لە دلْ

زەوجین: زەماوەند

زڤڕینەوە: گەڕانەوە

زەیسان: زەیستان، ژنی تازە زاو

زەیەوان: زێوان، نیگابانی گۆڕ و گۆڕستان

زرانی: ئەژنۆ

<u>ژ:</u>

ژێوان: پەشیمان

ژارخەن: پێكەنینی ژەهراوی

ژارۆ: داماو، فەقیر، بەسەزمان

ژنەوتن: بیستن، ژنەفتن

س:

سەرزەنشت: سەرکۆنە، لۆمە

سەندەڵ: قاپقاپ، تەقتەقیلە

سپڵە: پێنەزان، بێ ئەمەك، بێ وەفا، نمەك حەرام

سۆز: پەیمان، بەڵێن

ستران: گۆرانی، قام، لاوك

سپێدە: بەرەبەیان

سەوزەزار: مێرگ، مێرگوزار، چەمەنزار

سەمت: لا، ئالی، رەخ

سەربوردە: بەسەرهات، سەرگوزەشتە، سەربهورد

سەرگوروشتە: سەربوردە،

سخێف: جنێو

سەختگیر:توند و بەزەبت و رەبت

سیوات: خوێنەواری

سائەقڵ: شێتۆکە

سەربۆز: سەر ماش و برنج

سیاناو: قوڕاو

سێوی: هەتیوو، مندالی بێ داك و باب

سیکتر: دەرکردن، ترۆکردن

سونگی: قەمە

سەهەندە: بزۆز، نەسرەوت، زرینگ، ئاژاوەچی

سێبەندی: بێ شەرم و حەیا،

ستێران: ئەستێران

سابرێن: نێری، تەگە

سەرۆ: ئیلهام، سرووش

سازڤان: مۆزیکوان

سەرناڤ: ناونیشان

ستان: شار، پارێزگا

ستاندار: پارێزگار،متەسەڕیف

ساردخانە: مەیتخانە

سۆل:پێڵاوی سووکەڵەی بێ پانییە ،نەعل

سەردولکە: گۆرانی هەڵگوتن بە مردوودا

ساڤالۆك: مندالی تازەزاوی جوانکیلە

سەلبەند: ڕێگەی بە بەرد فەرشکراو

سیسەم: تەختە خەو، تەختە بەن

ش:

شڕندە: ژنی دەمدرێژی شەڕانی بێحەیا

شڕپۆش: شڕۆڵە، بیٚ بەرگ و بار

شەیپور: بۆقی، کەڕەنا

شام: شیو، شیڤ، خواردنی ئێواران

شکەفت: ئەشکەوت

شکەستەنی: ناسک، شتیٚ زوو بشکیٚ

شتاقیان، هیچیان، کەسیان

شنگ: هێز، تاقەت، توانا

شەقاو: هەنگاو

شلینگ: پارەیەکە

شاپ: شەق

شەکەت: ماندوو، هیلاك

شوورە: دیوار

شەڕبار: پڕشەڕ، شەڕانی

شەنگوڵ: بە دەماخ، کەیف خۆش

شەبەیخوون: پەلامارو هێرشی شەوانە

شەلاق: شەلاخ، قامچی

شەم: مۆم، شەمالك

شەمدان: مۆمدان، شەمان، جێگەی مۆم

شۆڤار:زمان شڕ، نێوان تێکدەر، جاسووس

شوو: مێرد ، هاوسەری ژن

شەکەت: ماندوو. هیلاك

شاشك: مێزەر، پێچی مێزەر، شاشیك

شیرەت: راوێژ، ئامۆژگاری

شیرەتکار: راوێژکار

شادەتنامە: کارنامەی خوێندن

ع:

عاسا: دار عاسا، داردەست

عەیار: زیتەڵ، زۆرزان

عەبەنووس: دارێکی رەش و رەق و بەنرخە

عەیان: دیار، ئاشکرا، لەبەرچاو

عەگید: ئازا، پاڵەوان، جامێر

غ:

غاڕ: ئەشکەوت

غوڕابی خەو: شیرنە خەو، خەوی قورس

غەوارە: غەریبە، بێگانە

ف:

فەرمایشت: فەرموودە، قسە

فەرخە: بێچوە مەل و جانەوەران

فشقیات: حەنەك، گاڵتەوگەپ، ئاخافتنی بێ تام

فراڤین: نیوەرۆژە، خواردنی نێوەرۆ

فەرسەخ: فەرسەق

فڕناخ: لووت بەرز، بە دەعیە، روحزل

فاما: فامیدە، تێگەییشتوو، زیرەك

ڤالا: بەتاڵ، خاڵی، پووك، ئاواڵە، کراوە

فەڕەنگی: ئەوروپایی

ق:

قالیچە: مافووری بچووك

قرمز: سوور

قەڕاڵ: پاشا

قەڕاڵنشین: پاشانشین، ئیمپراتۆریەت

قورباقە: بۆق

قاوەڵتی: تاشتی، بەرقلیان، نانی بەیانی، تێشت، قاوەتوون

قووچانی: هەڵهات

قشتیلە: بچووکی جوانکیلە

قالۆر: قاوغ

قاپ: قاچ

قاوغ: قەپێلك، قاپۆرە

قوشقی: تووڕە، وەرەز، سڵ ، رەوەك

قەرقەشە: تەشقەڵە، شەرو ناخۆشی

قۆپی: زەڵکاوی قامیشەلاَن

قەڵەمرەو: سنوور و کەوشەنی ژێر دەسەلاَتی کەسێك یان دەوڵەتێك

قوو: باڵندەیەکە لە قاز سپی ترو زلترە

قەلآیی:کانزایەکی سپی نەرمە مسی پێ سپی دەکەنەوە

قژاوڵە: تاق تاقکەرە

قاوش: هۆڵ، شوێنی نووستنی بە کۆمەڵ

قەساس: سزا، تۆڵە

قەرەبەخت: بەخت رەش، بەدبەخت، نەگبەت

قامك: پەنجە، ئەنگوست، پل، کلك

قامبێژ: گۆرانی بێژ

قەساو: قەساب

قەلەزراو: ترسنۆك

قەتاندن: بەسەربردن

قاقڕ:زەوی رووتەن کە گیای لێ نەڕوێ

قومات:بابۆڵەی ساوا تێوە پێچان

قاشوانێ: گۆبازی، قاشوان

قەپاتمە: سۆیتەلی، ژنی بێ مارەیی بۆ رابواردن

قەموور: کووڕ، پشت کۆم

ك:

کوت ومت: ەقاودەق

کوانگە: کوانوو، ئاگردان

کارمامز: بەچکە ئاسك

کودەڵە: بێچووە بەراز

کوختە: کۆخ، خانووی چکۆلەو خراپ

کوڵکە: موو، توك

کولۆ: کوللە

کەچڕەوی: لە ڕێ لادان، تەحریفیەت

کەوەیی: شینکی، شینباو، خۆڵەمێشی

کێوە: بۆ کوێ

کەپەك: سۆس

کۆمەك: یارمەتی، هاریکاری

کلۆر: ناوبەتاڵ

کوریژگە: کوڕی بچووك

کەپوو: لووت، دفن

کەونارا: زۆرکۆن، شوێنەوار

کەسك: سەوز

کۆمیدی: پێکەنیناوی

کامکردن: نەوس تکان

کەزی: پرچ، زلّف

کلاّوخود: کلاّوی ئاسنینی شەڕڤان

کەرب: رق و کینە

کان: مەعدەن

کێوستان، کۆسار، کۆجاڕ

کۆلۆنی: موهاجیرنشین، نشیمەن، موستەعمەرە

کەمدوو: کەم قسە

کۆسار: کۆجاڕ، کێوستان

کەوی: مالّی، دەستەمۆ

کەڤر: بەرد

کەندەکار: کەسێك کە لە دار نەخش دەکەنێ

کێشکچی: پاسەوان، نیگابان

کۆ : سڵ، سڵکردنەوە

کەپوو : لووت، دفن

کارگە : وەرشە

کەرپووچ : خشتی سوورەوەکراو

کوند: بوەکوێرە، کوندە پەپوو، بایەقوش

کەودەن: گەوج

کاژستان: بێشەی دارکاژان

کرێت: ناشیرین، کاری خراپ

کەتواری: ریالیستی، واقیعی

کەوشەن : مەرز، سنوور ، ئاقار، تخووب

گ:

گۆساخ: چاوقایم، رووقایم

گەدا: پارسەك، سوالّکەر، دەرۆزەکەر

گورزە: باقەی گەورە

گەرەکمە: دەمەوێ ، دەخوازم

گەمە: یاری، وازی، کایە

گەنج: زێرو زیو، مالّی دنیا

گەردنبەند: ملوانکە

گازکردن: بانگکردن

گۆڕین: یارۆ، ناڤبری

گوند: دێ، ئاوایی

گومناو: ناوبزر، نەناسراو

گۆزینگ : قولەپێ

گەڵۆز: ناولینگ

گول: گەڕ و گول

گاگۆز: پۆڵکە

گارد: پاسەوانی تایبەت

گۆنگ : ئاڵۆز

گەنگەشە: موناقەشە

گووراو : موخلووق

گووفەك: زبڵدان، سەرانگوێلك

گازی: بانگکردن

گڕۆز: وڕکن

گڵکۆ: گۆڕ، ئارامگە

ل:

لە کەیفان: لە خۆشیان

لە بیلادەوە: لە ئیجادەوە، لە بنەرەتەوە

لیرەوار: دارستان، جەنگەڵ، بێشەڵان

لاپرەسەن: فزوڵ، فزوڵی

لۆسە: باری

لەزگ بوو: خەریك بوو، وەخت بوو

لێ: بەڵام

لێبڕا: بڕیاری دا

لۆسە: باریە

لاق: قاچ، لنگ

لەزکرن: خێراکردن، پەلەکردن

لایدە: بێگانە

لەهەنبەر: بەرانبەر

لێ : بەڵام

لەیستۆك : بووکەشووشە، بووکەڵە

لەگەز : مەتەڵ

لەش بەبار: نەخۆش

لەگین:ڕەنگە، لەوەیە

لەوتاوە : پیس بووە

لەز : خێرا ،پەلە

لەبڕ : یەکسەری، بەقۆنتەرات

لاشەڕ : بێوەی، سەلامەت ، دوورە شەڕ

لاکەوە : لاچۆ ، برۆ کەنار

لە نك: لە کن، لە جەم، لە دەف، ەلا

م:

موغازە: فرۆشگە، دوکان

مێریڤان: دلۆڤان، میهرەبان

مشوور: تەگبیر، بەخەم کردن

مژوول: سەرقاڵ، سەرگەرم

مڵ وموش: مڵومۆ، گەران و بۆنکردنی زەمین بۆ پەیداکردنی خواردن

مۆڵ: زۆر، فرە، زەحف

مژمژە: مەساسە

میرغەزەب: جەلاد

مەزرا: کێڵگە

مقاش: ماشە

مەگیرانی: بێزوو

مەرزو بۆ: وڵات، نیشتمان

مقەوا: کارتۆن

مەنهۆڵ: زێراب

مەزڵ: قۆناغ، جێی مەبەست

میرەبان : دلۆڤان ، میهرەبان

ماڵبات: خانەوادە ، بنەماڵە

مدارا :سەبرو حەوسەڵە ، دڵڕاگرتنی دۆست و ئەحباب

مووبەق : ئاشخانە

موغەیری: موغاری، بوغاری، کوانووی نێو دیوار

منجڕ :نەژنەو ،سوور لەسەر شتێك

مسکێن : ڕەعییەت، بەرحوکمی ئاغا

مەعلان : پسپۆڕ ، لێزان

مخابن: بە داخەوە

مراك : کەوچك ، کەچك

مینا، میناك: وەك، وەكو

مەخفەر: پۆلیسخانە، قەرەوڵخانە

مادونی: مۆڵەت، ئیجازە

مەرگی مفاجا: سەكتەی دڵ

مەحزەر: نووسینگەی مارەو تەڵاقان

مەژی : مێشك

ن:

نەزاكەت: ئەدەب، سەلاری

نیگابان: پاسەوان

نەیجەزار: قامیشەڵان

نسیبەت: بەڵا

نەترە: ورە

ناچیز: هیچ، زۆر كەم

نەژاد: رەگەز، رەچەڵەك، ئەسڵ

ناحەز: ناشیرین

نێچیرڤان : ڕاوچی

نشیمەن: بارەگا ، شوێنی دانیشتن

نەزاكەت : لوتف و ئەدەب

نك : كن ،لا، جەم ، دەف

ناڤبری : ناوبراو

نەژنەو :نەبیست، منجڕ

نمەد : لباد نیوداشت: نە كۆن و نەتازە

نها : ئێستا، هەنووكە، نهوو

ناڤسالْ : میانە سالْ

و:

وەمێنیْ:بمێنێتەوە

وەكرد: كردەوە

وەشێرت: شاردەوە

وێنا: تەسەور

وار: هەوار، شوێن، مەڵبەن

وێدەدەم: دەدەمیْ

وەقف كردن : تەرخان كردن

وەردەوەدان : لە جاریْ پتر كێڵاْن

وەردیان : زیندانەوان

وەشانخانە: بلاْوەخانە، دارالنشر

وەشانکار: بلاْوکەرەوە، ناشر

وڕاوە: وڕێنە

ودم:مومبارەکی، پیرزی

وشکەبار:میوەی وشکەوەکراو

ه:

هانکە هانك: هەناسە برکێ

هەژگ: لکەداری وشکەوە بوو، چڕوچیلکەی ئاوردوو

هەڕوگیڤ: هەرەشەو گورەشە

هەڵدێر: جێگەی زۆر بەرزو قیت لە شاخ و کێودا

هەزاربەهەزار: شاخی زۆر بەرزو عاسی

هەڵزنان: هەڵگەڕان بۆ سەرەوە

هایم: سەرگەردان، وێڵ

هەنبەر: بەرانبەر

هەترەش: زەندەق، زراو

هەنووکە: ئیستا، نها، نهوو

هۆشن: بەهۆش

هەتەر: مەودای حوکمی چاو

هۆڤی: کێوی، وەحشی

هۆدە: ژوور، ئۆتاغ، دیوو

هزرو هزرین : بیرو بیرکردنەوە

هەیڤ : مانگ

هەدا : سەبر ، حەوسەڵە

هەراوزەنا : هەراو هەنگامە

هەڕەمە : تێکەڵ و پێکەڵ، گەنم ودانەوێڵەی تێکەڵکراو

هاپۆ : مام

هەڵەشە :لەسەر، بێ ئەقڵ

هەرەت : تاف

هەتوان : مەرهەم ، مەڵحەم

هەڤرك : ملەکەر، ململانێ، ڕکبەڕکێ

هەڕوو : هەڕە ، برۆ

هەنگێ : هەینێ ، ئەوسا

هەشتاو : پەلە ، لەز، خێرا

هاوکوف:دوو کەسی لە یەک ئاستی کۆمەڵایەتی

هاودەستی:هاوبەش لە کەین و بەینان

هەیڤۆک: هەیڤک، مانگیلە، مانگی یەک شەوە

هێورین: حەوانەوە

هاماج: ئۆتمۆسفیر

هەیڤە شەو: مانگەشەو

هەڵاوێردن: جیاکرنەوە

هاتە وەشاندن ، بڵاوکرایەوە

ی:

یاڵ: تووکی سەر ملی شێرو یەکسم

یەکهاوی: یەکجۆر، یەکدەست، بێگۆڕان

یارۆ : فلاّن

یاتاخ : پێخەف ، نوێن

یەختە: خەسێنراو، گون دەرهێنراو

یونیفۆرم: جالکی فەرمی یەکچەشن

حەمە کەریم عارف

***-   کەرکووکییە و لە ساڵی ١٩٥١دا لەدایك بووە.**

***- لە ساڵی ١٩٧٥ کۆلیژی ئەدەبیاتی بەغدای تەواو کردووە.**

***- یەکەم بەرهەمی شیعرێکە بەناوی (هەڵبەستێکی هەتیو کەوتوو) کە لە ژمارە (١٧٠) رۆژنامەی هاوکاری لە ١٩٧٣/٦/٨ بڵاوبووەتەوە.**

***- لە ساڵی ١٩٧٥ەوە بە بەردەوامی نووسین و بەرهەمی ئەدەبی بڵاو دەکاتەوە.**

***- سەرنووسەر یان بەڕێوەبەری نووسین یان سکرتێری نووسین یان ئەندامی دەستەی نووسەرانی ئەم گۆڤار و بڵاوکراوانە بووە: گۆڤاری گزنگی نووسەرانی کەرکووك، نووسەری کوردستان، کەلتوور،نووسەری کورد، گولانی عەرەبی، ئالای ئازادی تا ژمارە ٢٢٢، گۆڤاری نەوشەفەق.**

***- جگە لە ناوی خۆی، بە تایبەتی لە گۆڤاری گزنگی نووسەرانی کەرکووك،نووسەری کوردستان، کەلتوور، رۆژنامەی ئالای ئازادی تا ژ: ٢٢٢ بەناوی گۆڤەند، زنار، سیپان، پاکزاد، محەمەدی حاجی، سیروان عەلی، دیدار هەمەوەندی، هێژا، ح. ع ،هامون زێباری، با زەوان عەبدولکەریم بەرهەمی بڵاو کردووەتەوە.**

***- لە ساڵی ١٩٧٤ – ١٩٧٥دا پێشمەرگەی شۆڕشی کوردستان بووە، لە هەشتاکاندا بۆ ماوەی نۆ ساڵ، بێ وابەستەگی حیزبی پێشمەرگە بووە و وەکو بەشدارییەکی مەیدانی و ویژدانی لە**

خەباتی ڕەوای نەتەوەی کوردا شانازی پێوە دەکات و منەت بەسەر کەسدا ناکات، چونکە باوەڕی وایە کە ڕۆڵەی میللەتی مەزلوم مەحکومە بە پێشمەرگایەتی.
*- لە هەشتاکانەوە تا ۲۰۱۰/۸/۲۰ڕاستەوخۆ سەرپەرشتی و سەرۆکایەتی لقی کەرکووکی یەکێتیی نووسەرانی کوردی کردووە.
*- زۆر بەرهەم و کتێبی چاپ و بڵاو کردووەتەوە، لێ زۆربەی هەرە زۆریان، بە تایبەتی ئەوانەی لە چیادا چاپ بوون بە نوسخەی هێندە کەم بڵاوبوونەتەوە،لە نرخی نەبوو دان و هەر ئەوەندەیە کە لە فەوتان ڕزگار بوون. هەندێك لە وانە:

١- تیرۆژ، کۆ چیرۆك، چاپی یەکەم ١٩٧٩
٢- کۆچی سوور، ڕۆمان، چاپی یەکەم،١٩٨٨،چاپی سێیەم ٢٠٠٧
٣- بەیداخ، چیرۆك، چاپی یەکەم ١٩٨٨
٤- داوەتی کۆچەرییان، کۆ چیرۆك ،چاپی دووەم ٢٠٠٥
٥- لە خۆ بێگانە بوون، کۆمەڵە چیرۆك،چاپی یەکەم (١٩٩٩) دەزگای گوڵان
٦- کوچ سرخ، کۆ چیرۆك، بە فارسی، وەرگێڕان چاپی یەکەم ١٩٨٧ شاخ
٧- نینا، ڕۆمان، سابت ڕەحمان، چاپی یەکەم،شاخ،١٩٨٥ چاپی سێیەم ٢٠٠٥
٨- نامۆ، ڕۆمان، ئەلبیر کامۆ، چاپی یەکەم، شاخ١٩٨٧چاپی چوارەم ٢٠٠٩ وەشانخانەی سایە،سلێمانی
٩- ڕێبەر، ڕۆمان، مەهدی حسین، چاپی یەکەم (شاخ) ١٩٨٣، چاپی دووەم، ٢٠٠٧
١٠- شکست، ڕۆمان، ئەلکساندەر فەدایەف، چاپی شاخ (راه کارگر)، چاپی دووەم، ٢٠٠٩ خانەی وەرگێڕان.
١١- هاوماڵەکان، ڕۆمان، ئەحمەد مەحمود، چاپی دووەم ٢٠٠٠ دەزگای گوڵان
١٢ – بێناسنامەکان، ڕۆمان، عەزیز نەسین، چاپی سێیەم ٢٠٠٦
١٣- قوربانی، ڕۆمان، هیرب میدۆ، چاپی یەکەم ٢٠٠٤ دەزگای شەفەق
١٤- دووره وڵات، ڕۆمان ع. ڤاسموف، چاپی یەکەم٢٠٠٠ دەزگای گوڵان
١٥- ئازادی یا مەرگ، ڕۆمان، کازانتزاکیس، چاپی یەکەم ٢٠٠٣ کتێبخانەی سۆران، چاپی دووەم: ٢٠٠٨
١٦- چیرۆکەکانی سەمەدی بیهرەنگی، چاپی دووەم، ٢٠٠٤ کتێبخانەی سۆران هەولێر
١٧- ئامانجی ئەدەبیات. م. گۆرکی، چاپی شاخ ١٩٨٥
١٨- ئەو ڕۆژەی کە ونبووم (کۆمەڵە چیرۆکی بیانی) چاپی یەکەم،٢٠٠٦
١٩- جێ پێ (کۆمەڵە چیرۆکی فارسی) چاپی یەکەم ٢٠٠٦،نووسەرانی کەرکوك
٢٠- زندە خەون، کۆمەڵە چیرۆك، چیخۆف،چ١،دەزگای موکریانی
٢١- چیرۆکستان ،کۆمەڵێك دەقورەخنەی جیهانی چ١ ،٢٠٠٥،نووسەرانی کەرکوك
٢٢-دیدارو دەق و ڕەخنە،چ٢٠٠٥،١

٢٣-دیداری چیرۆکڤانی، چ٢٠٠٥،١

٢٤-ئەو بەرخەی کە بوو بە گورگ ،چ٢٠٠٨،١نووسەرانی کەرکوك

٢٥- میوان، چیرۆك،ئەلبێر کامۆ

٢٦- مەسەلەی کورد لە عێراقدا،عەزیز شەریف،چاپی دووەم ٢٠٠٥

٢٧- مێژووی رەگ و رەچەڵەکی کورد، ئیحسان نوری پاشا،چ١٩٩٨١،١

٢٨- کورد گەلی لە خشتەبراوی غەدر لێکراو، د. کوینتەر دیشنەر، چاپی سێیەم ٢٠٠٤

٢٩- لە مەهابادی خوێناوییەوە بۆ کەنارێن ئاراس، نەجەف قولی پسییان، چاپی یەکەم ٢٠٠٦

٣٠- کورد لە سەدەی نۆزدەوبیستەمدا،کریس کۆچرا،چاپی شەشەم ٢٠١١

٣١ -کورد لە ئینسکلۆپیدیای ئیسلامدا،چاپی یەکەم ١٩٩٨

٣٢- چینی کۆن، چ١(   )دەزگای موکریانی

٣٣- دلێریی خۆراگرتن، ئەشرەفی دەهقانی

٣٤- خەباتی چەکداری هەم تاکتیکە هەم ستراتیژ، مەسعودی ئەحمەد زادە

٣٥- ڤنسنت ڤان گوگ، شانۆنامە، باول ئایز لەر

٣٦- بە دوعا شاعیرەکان، شانۆنامە، جەلیل قەیسی (گزنگ ژ:١٢)

٣٧- جولەکەکەی ماڵتا، شانۆنامە،کریستۆفەر مالرۆ.

٣٨- دادپەروەران، شانۆنامە، ئەلبیر کامۆ

٣٩- بەد حاڵی بوون، شانۆنامە، ئەلبیر کامۆ.

٤٠- چاو بە چاو، شانۆنامە، گەوهەر مراد (غوڵام حسەینی ساعیدی)

٤١- ریچاردی سێیەم، شانۆنامە، شەکسپیر.چاپی یەکەم ٢٠٠٩، بڵاوەخانەی سایە، سلێمانی

٤٢- گەمەی پاشا و وەزیر، شانۆنامە، عەبدوڵلائەلبوسێری..

٤٣- منداڵە دارینە، چیرۆکی درێژ بۆ منداڵان.

٤٤- فاشیزم چییە؟ کۆمەڵە چیرۆك بۆ منداڵان، یەلماز گونای

٤٥- شوانە بچکۆلەکە، چیرۆکێکی درێژی چینی یە بۆ منداڵان

٤٦- زارۆکستان (چوار شانۆنامە بۆ مناڵان)

٤٧- چەند چیرۆکێك لە ئەفسانەی یونانی کۆنەوە (٢٣ئەفسانە)

٤٨- لە گەنجینەی حیکایەتی تورکمانییەوە. (ئەفسانەی ئەسپی ئاشق)چاپی یەکەم٢٠٠٨

٤٩- ئەفسانەێن گریکی و رۆمانی، چاپی یەکەم (٢٠٠٤) کتێبخانەی سۆران، هەولێر

٥٠- ئیلیادە، هۆمیرۆس، چ١،دەزگای سەردەم ٢٠٠٩

٥١- گۆڤەنــد و زنــار (فەرهــەنگی فارســی - کــوردی) حەمــە کــەریم عــارف، چ١(٢٠٠٦-٢٠٠٨)دەزگای موکریانی
٥٢-چۆنیەتی فێربوونی زمانی فارسی، چ١، ٢٠٠١

٥٣- چرنیشفسکی، فەیلەسوف و زانای گەورەی میللەتی روس
٥٤- چایکۆ فسکی، ژیان و بەرهەمی.
٥٥- ئیدگار ئالین پۆ، ژیان و بەرهەمی.
٥٦- جاك لەندەن، ژیان و بەرهەمی
٥٧- گوگول، نووسەری ریالیست
٥٨- یەڵماز گونای، ژیان و بەرهەمی
٥٩- سادقی هیدایەت، ژیان و بەرهەمی
٦٠- خافروغ لە شیعر دەدویٚ، ژیان و بەرهەمی

٦١- راگەیاندن لە پەراوێزی دەسەڵاتدا (بە شەریکی) چاپی یەکەم (٢٠٠١) دەزگای گوڵان
٦٢-راگەیاندن لە نێوان حەقیقەت بێژی و عەوام خەڵەتێنی دا، حەمە کەریم عارف،چ(١)،٢٠٠٥

٦٣- مێژووی ئەدەبیاتی جیهان (لە کۆنەوە تا سەدەکانی ناڤین).چاپی یەکەم٢٠٠٨
٦٤- مێژووی ئەدەبیاتی جیهان (لە سەردەمی رینیسانسەوە تا ئێستا).چاپی یەکەم٢٠٠٨
٦٥- مێــژووی ئــەدەبیاتی جیهــان (ئــەدەبیاتی ئینگلیــزی زمــان- ئــەمریکاو ئینگلیســتان لــە سەرەتاوە تا ئێستا).چاپی یەکەم٢٠٠٨
٦٦- ریالیزمودژە ریالیزم لە ئەدەبیاتدا،سیروس پرهام،چ٢٠٠٤،١،دەزگای سپیرێز
٦٧- قوتابخانە ئەدەبییەکان،رەزا سەید حسەینی، چ٢٠٠٦،١دەزگای موکریانی
٦٨- مێژووی ئەدەبیاتی روسی، سەعیدی نەفیسی
٦٩- لێکدانەوەیەك لەمەڕ نامۆ ، لویس ریی ،چ٢، ٢٠٠٦
٧٠- هونەروژیانی کۆمەڵایەتی، بلیخانۆف، چ١(٢٠٠٥)دەزگای موکریانی
٧١- گوزارشتی مۆسیقا،د. فواد زکریا، چ١،یانەی قەڵەم ٢٠٠٦
٧٢- رێبازە هونەرییەکانی جیهان
٧٣- پێکهاتەی بەدەنی و چارەنووسی ئافرەت،(چ١) ٢٠٠٦
٧٤- دەربارەی شیعروشاعیری، حەمە کەریم عارف، چ٢٠٠٧،١
٧٥- دەربارەی رۆمانو چیرۆك، حەمەکەریم عارف،چ١، ٢٠٠٨
٧٦- مــەرگی نووســەرو چــەند باســێکی دیکــەی ئــەدبی-رۆشــنبیری،حەمەکەریم عــارف،چ١، ٢٠٠٥نووسەرانی کەرکوك
٧٧- ناودارانی ئەدەب، حەمە کەریم عارف، (چ١) دەزگای موکریانی،٢٠٠٩
٧٨- پەیڤستانی من، حەمە کەریم عارف،چاپی یەکەم()

٧٩- پەڵکە رەنگینە، حەمە کەریم عارف،چ١، ٢٠٠٤

٨٠- خیانەتی حەڵاڵ، حەمە کەریم عارف

٨١-بووکی هەزار زاوا، کۆچیرۆك، بزورگی عەلەوی

٨٢-ئەبوزەر، د.عەلی شەریعەتی

٨٣-ریوایەت، ڕۆمان، بزورگی عەلەوی

٨٤-وقفات فی رحاب الپقافە الکوردیە، حەمە کەریم عارف

٨٥-هەژاران، ڕۆمان، دوستوفسکی

٨٦-دەیڤد کۆپەرفیلد، (رۆمانی کورتکراوە بۆ نەوجەوانان) چارلس دیکنز

٨٧-ئۆدیسە، داستان، هۆمیرۆس

٨٨-ڤل الصوت و قصص اخری، تقدیم و ترجمە جلال زنگابادی

٨٩-شازادە و گەدا، رۆمان، مارك توین

٩٠-توحفەنمای ئەدەبیاتی جیهانی

٩١-سفرەی فەقیران   حەمە کەریم عارف

٩٢-باڵندەکەی من   رۆمان، فریبا وفی

٩٣- نامەکانی تولستۆی

٩٤- جەمیلە، رۆمان   جەنگیز ئایتماتۆف

٩٥- حەفتا چیرۆکی چینی بۆ منالآنی کورد

٩٦- الرحیل الدامی....تقدیم وترجمە: جلال زنگابادی

٩٧- کڵوانە سوور... کۆچیرۆك بۆ مندالآن

٩٨- ئەو پیاوەی کە سێبەری خۆی فرۆشت ..رۆمان..شامیسۆ

٩٩- دکتۆر...شانۆنامە...برانسیلاڤ

١٠٠- با خەییام باش بناسین /جەلال زەنگابادی

١٠١- دۆزەخی پیرۆز، رۆمان ،برهان شاوی

١٠٢- من و نەنکم و ئیلاریون و ئیلیکۆ / رۆمان / نودار دومبادزە

١٠٣- یادگارییەکانی خانەی مردووان/ دۆستویفسکی

١٠٤-مێژووی رۆمانی تورکی

*- لە راپەڕینەوە تا نهوو چالاکانە بەشداری بزاڤی ئەدەبی و رۆشنبیریی کوردی دەکات وبەرهەمی هەمە جۆر (نووسین و ئامادە کردن و وەرگێڕان) بڵاودەکاتەوە..

* - ئەو بەرهەمانە و زۆری دیکەی ئامادەن بۆ چاپ و چاپکردنەوە و هەر کەس و گروپ و لایەن و دەزگایەك تەماحی بڵاو کردنەوەی هەبن، دەبێ پرس بە نووسەر بکات...